

ÖNSÖZ

Türk millî kültürü, Türk milletinin millî kültürüdür. Dolayısıyla Türk siyasi tarihine verilen önem, kültür tarihinden esirgenmemelidir. Ancak yaptığımız araştırma ve taramalardan tespit edebildiğimiz kadarıyla Türk kültür tarihi ve özellikle Tanzimat dönemi temel alınarak yapılmış araştırmalar sınırlı kalmıştır. Bu bağlamda çalışmamız niteliği ve muhtevası bakımından önem kazanmaktadır. Ele alınan bu çalışmanın seçilmesinde; Türk millî kültürünün belirli kalıplar içinde incelenmesi ve özellikle Tanzimat dönemi sonrası artan batılılaşma çabalarının, Türk kültürü üzerindeki yıkıcı ve yozlaştırıcı etkilerinin akademik bakımdan yeterince işlenmemiş olması başlıca etkindir.

Çalışmamızın amacı, ne bir Türk kültür tarihi ne de bir batılılaşma tarihi yazmaktır. Çünkü çok kapsamlı ve derin olan bu konuları bir çalışma içerisinde ele almak hayli zordur. Kültürümüze bir nebze olsun katkı sağlamak için ele aldığımız bu tezimizde Türk Millî Kültür Unsurlarını, “Dil”, “Din”, “Örf, Adet ve Gelenekler” “Toplumsal Yapı”, “Sanat ve Edebiyat” ile “Düşünce ve Ahlak” maddeleriyle sınırlayarak ve Tanzimat Dönemini temel alarak incelemeye çalıştık. Tanzimat öncesi dönemin ele alındığı birinci bölümde tezimizde ele aldığımız kültür unsurlarının temel özellikleri ve aslı unsurları ana hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tanzimat sonrası dönemin ele alındığı ikinci bölümde ise, Tanzimat dönemi ile artan Yozlaşmanın adı geçen kültür unsurları üzerindeki etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Böylece birinci bölümde aslı özellikleriyle incelenen kültür unsurlarının Tanzimat dönemi sonrasında artarak devam eden yozlaşması daha açık bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak objektif ve nesnel olmayan kaynakların çokluğundan dolayı kaynak seçiminde bazı sıkıntılar yaşanmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkması bir tek kişinin eseri değildir. Çalışmalarımız süresince yol gösterici ve teşvik edici yorumlarıyla desteklerini esirgemeyen değerli hocam Yard. Doç Dr. Hamdi Alaslan’a şükranlarımı sunarım. Ayrıca değerli yorumlarıyla beni yönlendiren ve çalışmalarına önemli katkılar sağlayan Yard. Doç. Dr. Ömer Soner Huncan hocama, desteklerini esirgemeyen aileme ve emeği geçen arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

ÖZET

Yapılan çalışmada Türk Millî Kültür Unsurları, “Dil”, “Din”, “Örf, Adet ve Gelenekler”, “Toplumsal Yapı”, “Sanat ve Edebiyat” ile “Düşünce ve Ahlak” maddeleriyle sınırlandırılarak ve Tanzimat Dönemini temel alınarak incelenmeye çalışılmıştır. Tanzimat öncesi dönemin ele alındığı birinci bölümde tezimizde ele aldığımız kültür unsurlarının temel özellikleri ve aslî unsurları ana hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tanzimat sonrası dönemin ele alındığı ikinci bölümde ise, Tanzimat dönemi ile artan yozlaşmanın adı geçen kültür unsurları üzerindeki etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Böylece birinci bölümde aslî özellikleriyle incelenen kültür unsurlarının Tanzimat dönemi sonrasında artarak devam eden yozlaşması daha açık bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Millî Kültür, Kültür Unsurları, Türk Dili, Kültürel Yozlaşma

ABSTRACT

In this study, Turkish National Cultural Elements were tried to be analysed by circumscribing as “Language”, “Religion”, “Customs and Conventions”, “Social Structure”, “Art and Literature”, “Conception and Ethics” items, and by taking Administrative Reforms Period as bases. In the first part where Pre Administrative Reforms Period was discussed, basic features and actual elements of the cultural elements which were handled in the thesis were tried to be introduced with main lines. In the second part where Post Administrative Reforms Period was discussed, the effects of the Administrative Reforms Period degeneracy on cultural elements mentioned were tried to be discussed. Consequently, the degeneracy, which went increasingly after Administrative Reforms Period of the cultural elements which were discussed with the main lines in the first part was tried to be displayed explicitly.

Key words: Culture. National Culture, Cultural Elements, Turkish Language, Cultural Degeneracy.

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
ATASE	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TKAE	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TMER	: Türkçe ve Yabancı Dil Araştırma ve Uygulama Merkezi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
Yay.	: Yayınevi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
KISALTMALAR	v

GİRİŞ

Giriş	1
a. Problem	2
b. Amaç	2
c. Önem	3
d. Sayıtlar	3
e. Sınırlılıklar	4
1. Kültür Nedir?	6
2. Kültür Kelimesinin Çeşitli Tarifleri	7
3. Millî Kültür Kavramı	7
4. Bozkır Kültürünün Temelleri	10

I. BÖLÜM

TÜRK MİLLÎ KÜLTÜR UNSURLARI

A. TÜRK DİLİ	13
1. Türkçe'nin Diller Arasındaki Yeri	16
2. Türkçe'nin Tarihsel Gelişimi	17
B. DİN	23
1. İslamiyet Öncesi Dönemde Türklerin Dini	24
2. Türkler ve İslamiyet	28
C. ÖRF ÂDET VE GELENEKLER	32
1. Örf	32
2. Âdet	33
3. Gelenek	33
D. TOPLUMSAL YAPI	38
a. Aile Kavramı	38
b. Aile Modelleri	39
i. Geleneksel Geniş Aile	39
ii. Çekirdek Aile	39
iii. Göçebe Aşiret Topluluklarında Aile	39
iv. Köy Ailesi	40
v. Kasaba ve Kent Ailesi	40
vi. Gecekondu Ailesi	41
c. Türklerde Ailenin Önemi	42
d. Eski Türkler Dönemi	46
e. Selçuklular Dönemi	48
f. Osmanlı Devleti Dönemi	50

E. SANAT VE EDEBİYAT	52
1. Sanat	52
a. Mimarlık ve Güzel Sanatlar	53
b. Plastik Sanatlar	57
c. Müzik	59
2. Edebiyat	61
F. DÜŞÜNCE VE ÂHLAK	67

II. BÖLÜM

TANZİMAT'TAN GÜNÜMÜZE TÜRK MİLLÎ KÜLTÜR UNSURLARININ YOZLAŞMASI

A. YOZLAŞMA	72
B. TÜRKÇEDE YOZLAŞMA	75
1. Tanzimat Öncesi Dönem	77
2. Tanzimat Sonrası Dönem	79
C. DİN'DE YOZLAŞMA	88
D. ÖRF ADET VE GELENEKLERDE YOZLAŞMA	93
E. TOPLUMSAL YAPIDA YOZLAŞMA	98
1. Tanzimat Öncesi Dönemde Toplumsal Yapı Üzerindeki Yozlaşma	101
2. Tanzimat Sonrası Dönemde Toplumsal Yapı Üzerindeki Yozlaşma	103
3. 1923'ten Günümüze Kadar Olan Dönem	106
F. SANAT VE EDEBİYATTA YOZLAŞMA	109
1. Sanat Üzerinde Yozlaşma	109
a. Sanat ve Eğlence Anlayışında Değişim	110
b. Halk Danslarında Değişmeler	113
c. Türk Halk Müziğinde Değişim	115
2. Edebiyat'ta Yozlaşma	117
G. DÜŞÜNCE VE AHLAKTA YOZLAŞMA	122
SONUÇ	127
KAYNAKÇA	130
DİZİN	138

GİRİŞ

Çalışmamızın şekillenmesinde ve içeriğinde bazı kaynaklar ön plana çıkmaktadır. Kültür Bakanlığı yayınları arasında yer alan “Türkçenin Dünü, Bugünü, Yarını”¹ başlıklı eser Türk Dili konusunda yararlanılan eserlerin başında gelmektedir. Alanında uzman birçok bilim adamının bildirimlerinin yer aldığı eserde Türk Dili birçok yönüyle incelenmektedir. Bahaeddin Ögel’in² “Türk Kültür Tarihine Giriş” adlı 9 Ciltlik eseri ile İbrahim Kafesoğlu’nun³ “Türk Millî Kültürü”, Türk kültürünün temellerini kapsamlı ve görsel olarak da ifade etmesi ve İslam öncesi dönemdeki gelişimine yer vermesi bakımından faydalanılan başlıca eserler arasındadır. Türk Tarih Kurumu’nun “Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe”⁴ isimli eseri, V. Kültür Kongresi’ndeki bildirimlerin yer aldığı “Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği”⁵ adlı çalışmalardan da istifade edilmiştir. Ayrıca “Millî Kültür Unsurlarımız Üzerine Genel Görüşler”⁶ çalışmamızın Türk Dili⁷, Din⁸, Örf Adet ve Gelenekler⁹, Sanat ve Edebiyat¹⁰ bölümlerinde yararlandığımız başlıca kaynaklar arasında yer almaktadır. Tuncer Baykara¹¹, Aydın Taneri¹² ve Mahmut Tezcan’ın¹³ adı geçen eserleri de birinci bölümde istifade edilen eserler arasındadır.

Tanzimat dönemi sonrasında, adı geçen kültür unsurları üzerindeki yozlaşmayla ilgili olarak yararlanılan başlıca eserler arasında, Murtaza Aydemir’in¹⁴ “Millî Kültürümüzün Meseleleri”, Sabri Akdeniz¹⁵, “Kültür Sömürgeciliği” İlbeyi Özer’in¹⁶

¹ Uluslararası Bilgi Şöleni (2002): *Türkçenin Dünü, Bugünü, Yarını*, Bildiriler, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları

² Bahaeddin Ögel (2000) *Türk Kültür Tarihine Giriş*, 9 Cilt, Ankara: Kültür Bakanlığı, 4. Baskı

³ İbrahim Kafesoğlu (2004): *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötüken Yayınları

⁴ *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe* (2001): Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

⁵ V. Türk Kültür Kongresi (2002): *Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü Bugünü Geleceği*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

⁶ *Millî Kültür Unsurlarımız Üzerine Genel Görüşler* (1990): Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

⁷ Hasan Eren (1990): *Millî Kültür Unsuru Olarak Türk Dili*, Millî Kültür Unsurlarımız Üzerine Genel Görüşler, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

⁸ İ Agâh Çubukçu (1990): “*Kültürümüzde Din Unsuru*”, Millî Kültür Unsurlarımız Üzerine Genel Görüşler, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

⁹ Nihat Nirun, Cihat M. Cihat Özönder, (1990): “*Türk Sosyo-Kültür Yapısı içinde Âdetler, Örfler, Görenekler, Gelenekler*”, Millî Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

¹⁰ Müjgân Cunbur, İsmail Parlatur, (1990): “*Edebiyat*”, Millî Kültür Unsurlarımız Üzerine Genel Görüşler, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları

¹¹ Tuncer Baykara (2001): *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları

¹² Aydın Taneri (1997): *Türk Devlet Geleneği*, İstanbul: M.E.B. Yayınları

¹³ Mahmut Tezcan (2000): *Türk Ailesi Antropolojisi*, Ankara: İmge Yayınları

¹⁴ Murtaza Aydemir (1990): *Avrupa Topuluğu Karşısında Millî Kültürümüzün Meseleleri*, İstanbul: Türkiye Millî Kültür Vakfı.

¹⁵ Sabri Akdeniz (1997): *Kültür Sömürgeciliği*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları

¹⁶ İlbeyi Özer (2005): *Avrupa Yolunda Batılılaşma Ya da Batılılaşma*, İstanbul: Truva Yayınları

“Batılâşma ya da Batılılaşma”, Orhan Türkdoğan’ın¹⁷ “Kültür-Değişme ve Toplumsal Çözülme”, ve Emre Kongar’ın¹⁸ “21. Yüzyılda Türkiye” adlı eserleri yer almaktadır. Işıl Altun¹⁹, Bozkurt Güvenç²⁰, Metin İşçi²¹, Ahmet Kabaklı²², Yılmaz Özakpınar²³, Cengiz Tosun²⁴ ve Mümtaz Turhan’ın²⁵ adı geçen eserleri ikinci bölümde yararlanılan eserler arasındadır. Ayrıca bu alanın uzmanı olmamasına rağmen yapmış olduğu araştırmalarla dil konusuna dikkat çeken Oktay Sinanoğlu’nun makale ve yazılarından da istifade edilmiştir.

Millî kültür unsurları²⁶ bir milletin millet olarak nitelendirilmesindeki en önemli sebeptir. Dolayısıyla tarihsel ve sosyo-kültürel bakımdan incelenmesi gereken önemli bir konudur. Sanayi İnkılâbından sonra üretimin artmasıyla başlayan ve günümüzde hız kazanarak ilerleyen sömürgecilik zihniyeti millî kültürleri hedef almaktadır. Bu nedenle günümüzde, kültürel değerlere daha çok sahip çıkmak, onları zamanın şartlarına uygun bir şekilde geliştirerek gelecek nesillere aktarmak gerekmektedir.

Bu çalışma bir tarih tezi olmakla birlikte, adı geçen kültür unsurlarıyla bağlantılı olarak sosyal ve kültürel değişimin tespit edilmesini hedeflemesiyle sosyolojinin, hatta değişen kültürel hayata ait anlatımların kullanılması açısından edebiyat konusuna da yakınlaştığını söyleyebiliriz.

Uzun bir kaynak toplama ve inceleme evresinden sonra ortaya koyduğumuz tezimizde, Türk millî kültürü ve yozlaşma zaman ve alan bakımından sınırlandırılarak ele alınmıştır. Bu çalışmanın Türk kültürüne ve bu alanda yapılacak yeni araştırmalara bir nebze olsun katkı sağlayabilmesi en büyük temennimizdir.

Sezgin ÇOLAK

Edirne, 2008

¹⁷ Orhan Türkdoğan (2004): *Kültür-Değişme ve Sosyal Çözülme*, İstanbul: IQ Sanat Yayıncılık

¹⁸ Emre Kongar (1998): *21. Yüzyılda Türkiye*, İstanbul: Remzi Kitabevi

¹⁹ Işıl Altun (2005): *Halk Kültüründe Değişim uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, (17,18,19 Aralık 2004), Kocaeli: Motif Vakfı Yayınları

²⁰ Bozkurt Güvenç (1994): *İnsan ve Kültür*, İstanbul: Remzi Kitabevi

²¹ Metin İşçi (2000): *Kültür Sömürgeciliği ve Eğitim*, İstanbul: Der Yayınları

²² Ahmet Kabaklı (2002): *Kültür Emperyalizmi*, İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları

²³ Yılmaz Özakpınar (2003): *Kültür Değişmeleri ve Batılılaşma Meselesi*, İstanbul: Ötüken Yayınları

²⁴ Cengiz Tosun (2005): “*Dil Zenginliği, Yozlaşma ve Türkçe*”, Vol: 1, Journal of Language and Linguistic Studies

²⁵ Mümtaz Turhan (2002): *Kültür Değişmeleri*, İstanbul: Çamlıca Yayınları

²⁶ Bu çalışmada “*Unsur*” kelimesi: Öge, Birleşik bir şeyi meydana getiren elemanlardan her biri, esas, asıl anlamında kullanılmıştır. (Bkz. D. Mehmet Doğan (2001): *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara: Vadi Yayınları, s.1340)

a. Problem

Önceleri "*Avrupalılaşmak-Garplılaşmak*", daha sonra "*Modernleşmek-Çağdaşlaşmak*", şimdilerde ise "*Globalleşmek-Küreselleşmek*" tâbiriyle adlandırılan sosyal değişimi tüm yönleriyle görebilmemiz için sosyal yaşam, gündelik hayat, eğlence, moda, adab-ı muaşeret ve yeni anlayışları geniş planda irdelemek ve değerlendirmek gerekmektedir. Batılılaşma mânâsındaki Modernleşme başka toplumlarda olduğu kadar toplumumuz için de özünde bir değişme sorunudur. Her değişim beraberinde özlenen gelişmeyi getirmediğine göre değişim ve gelişimin birçok farklı yönüyle yorumlanması gerekmektedir.

Bir Hollandalı Almanlaşmak ya da Fransızlaşmak istemez. Yine, bir İtalyan kültür etkisiyle İngilizleşmeyi pek aklından geçirmez. Aynı şeyin tersi de şüphesiz geçerlidir ve çok makuldür. Bir Alman da Fransızlaşmak istemez. Ancak bunların hepsi de bilimde, teknolojiye ve objektif düşünce alanında birbirlerinden geri kalmamak ve mümkünse ileride olmak için yarış halindedirler.

Bir millet olarak uygarlığın büyük çaplı gelişme ve dönüşmeleri süreci içinde millî varlığımızı yitirmemek için millî kültürümüze sahip çıkmamız ve onu zamanın aşındırıcı etkilerine karşı korumamız gereğine sık sık işaret edilmektedir. Burada, geleneklere bağlılık zihniyeti vurgulandığına göre böyle bir düşüncede arı bilim ve teknoloji gibi çok zaman baş döndürücü bir değişme süreci içinde bulunabilen öğeler geri plânda kalmaktadır.

b. Amaç

İnsanlığın ve yeryüzünde mevcut dillerin tarihi çok eski dönemlere dayanmasına rağmen bugün kullandığımız kelimelerden bir kısmı çok yenidir. "*Kültür*" de, bu yeni kelimeler arasındadır. Ancak *kültür* kelimesi köken itibarıyla yabancıdır. Kültür ve kültürle ilgili kavramlar üzerinde çalışan araştırmacılar, bu kelimelerle ilgili olarak farklı tanımlar yapmıştır. Konuyla en çok ilgilenenler ilgi sahaları içinde yer almasından dolayı Antropolog, Sosyolog ve etnologlardır

Kültür, bir milletin dili, dini, tarihi, örfü, âdeti, sanatı ve her nev'i manevi değerleriyle birlikte, onun tavır ve karakterinin bütününe ifade eder. Bu bakımdan, bir milleti diğerinden ayıran husus, onun "Millî Kültürü" dür. Millî kültürler, sahipleri

tarafından yaşandığı müddetçe ayakta kalır ve gelişirler. Yüzyıllar, hatta bin yıllar içinde süzülüp gelen ve devamlılık gösteren kültür değerleri, zaman içinde ancak muhteva kazanırlar. Ama asli unsurları değişmez ve değişmemelidir. Böyle bir değişme olmuşsa, böyle bir bozulma olmuşsa, böyle bir yozlaşma yaygınlaşmışsa o kültür Millîlik vasfını kaybetmek üzeredir veya etmiştir denilebilir. Kültürün değişmesi ve yozlaşması o milleti uzun yıllar sürecek bir manevi esarete maruz bırakır. İçinde bulunduğumuz yüzyılda haberleşme, ulaşım ve neşriyat vasıtalarıyla alâkalı teknolojik gelişme, kültür emperyalizminin yayılmasını çok kolaylaştırmaktadır.

Bu araştırmada, kültür unsurlarımızın temelleri ile milletimizin kimliği ve bütünlüğü açısından önemi ele alınmıştır. Batılılaşma çabalarının tarihsel süreci ve bu sürecin millî kültür unsurlarımız üzerindeki yozlaştırıcı etkisi, eldeki imkânlar ve kaynaklar ölçüsünde incelenmiştir.

c. Önem

Kültürün anlamını ve alanını en iyi şekilde unsurlar belirler. Her unsur kültürün anlamına bir şeyler katar, dikkate alınmayacak her unsur da kültürün alanını daraltır. Kültür unsurları bütün toplumlar için genel başlıkları ile aynıdır. En önemli kültür unsurlarından biri olan dil, Almanya için de, Rusya için de, Amerika için de bir kültür unsurudur. Folklor, sanat ve tarih gibi konularda çeşitli milletler için genel olarak çok belirgin birer kültür unsurudurlar. Fakat ayrıntılar açısından milletler arasında bu kültür unsurları önemli farklılıklar gösterebilirler. Örneğin, tarih bütün uluslar için bir kültür unsurudur. Fakat belli bir tarihsel olayın Türkler için sahip olduğu değer yargısı ölçü ve mahiyeti bir başka millet için hiç de geçerli olmayabilir. Bu itibarla tarih bütün uluslar için bir kültür ögesidir. Fakat Türk Tarihi ve Türk Tarih bilinci bizim millî kültürümüze özgü bir kültür ögesidir.

d. Sayıtlar

Araştırmada ortaya konulacak bilgilerin geçerlilik ve güvenilirlik derecesi yüksek olacaktır. Konu ile ilgili akademik yayınlar, yorum ve tenkitler araştırılarak ele alınmıştır. Kaynak taraması yapılmıştır.

e. Sınırlılıklar

Bu araştırmada İstanbul ve Edirne Kütüphanelerindeki süreli ve süresiz yayınlardan istifade edilmiştir. Ağırlıklı olarak İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi), İstanbul Üniv. Kütüphanesi ve Trakya Üniv. Kütüphanesi'nde bulunan akademik yayınlardan yararlanılmıştır.

Türk millî kültür unsurları arasında yer alan Dil, Din, Örf, Adet ve Gelenekler, Toplumsal Yapı, Sanat ve Edebiyat ile Düşünce ve Ahlak başlıklı kültür unsurlarımız tarihsel ve sosyo-kültürel bakımdan ele alınmıştır. Dolayısıyla çalışma, bu altı kültür unsurumuz ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca Tanzimat dönemi zaman bakımından temel alınmıştır.

Yazılı ve görsel yerli basında çıkmış yazı ve görsellerden yararlanılmıştır. Yabancı basın organlarından kısıtlı ölçülerde yararlanılmıştır. Araştırmanın konusuyla ilgili içeriğe sahip kurumsal ve kişisel internet sayfalarından yararlanılmıştır.

1. Kültür Nedir?

İnsanlığın ve yeryüzünde mevcut dillerin tarihi çok eski dönemlere dayanmasına rağmen bugün kullandığımız kelimelerden bir kısmı çok yenidir. *Kültür* de, bu yeni kelimeler arasındadır. Ancak kültür kelimesi köken itibarıyla yabancıdır.²⁷ Kültür ve kültürle ilgili kavramlar üzerinde çalışan araştırmacılar, bu kelimelerle ilgili olarak farklı tanımlar yapmıştır. Konuyla en çok ilgilenenler ilgi sahaları içinde yer almasından dolayı Antropolog, Sosyolog ve Etnologlardır.²⁸

Yeryüzündeki insanlara bakıldığında hepsi de bir coğrafi çevrenin, bir cemiyetin yani belli bir vatanın ve milletin mensupları oldukları için, memleketten memleketeye, milletten millete tarihleri, ahlakları, inançları, etnik durumları, örf ve adetleri gibi kültür unsurları yüzünden, kültür anlayışlarında farklar ortaya çıkmaktadır. Amerikalı iki antropolog A. L. Kroeber ve C. Kluckhohn 1952 yılında yayınladıkları kültürle ilgili antolojide kültür kavramının 164 farklı tanımını derlemiş ve tanımlamışlardır.²⁹ Bu tarifler günümüzde 200'e kadar çıkmıştır.³⁰ Bu araştırmayı tenkit eden Beralsan 1964 yılında şöyle demektedir; “*İlmi bir kavramın bu kadar çok anlamı varsa o kavram tanımlanamaz*.”³¹ Radcliffe-Brown ise konunun zorluğuna temas ederek kültür kelimesinin hiç kullanılmamasını tavsiye etmektedir. Bütün bunlara rağmen cazip olduğundan bu kelime hala kullanılmaktadır.

Kültür kelimesi, Almanca'dan bütün batı dillerine geçmiştir. Kelimeyi ilk defa Etnolog *G. Klem*, medeniyet ve kültürel tekâmül karşılığında kullanmıştır. Bu kelime 18. yy. sonuna kadar Fransızcada da aynı anlamda kullanıldı. İlk defa *Valter*, kültür kelimesini insan zekâsının oluşumu, gelişimi ve geliştirilmesi anlamında kullanılmıştır.³²

Kültür sözcüğü “*ekin ekme, ürün yetiştirme*” anlamındaki *culture* sözcüğünün Fransızca okunuşuyla dilimize yerleşmiştir.³³ Tıpkı bir çiftçinin önce sürerek sonra tohum serpererek bir toprağı ekip ürün yetiştirmesi gibi, bir insan da eğitim yoluyla

²⁷ Tahsin Saraç (1985): *Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Adam Yayınları, s.355

²⁸ Metin İşçi (2000): *Kültür Sömürgeciliği ve Eğitim*, İstanbul: Der yayınları, s.10-12

²⁹ Bozkurt Güvenç (1994): *İnsan ve Kültür*, İstanbul: Remzi Kitabevi, s.95

³⁰ Tuncer Baykara (1997): *Türk Kültürü Araştırmaları*, İzmir: Akademi Kitabevi, s.5

³¹ Güvenç, 1994: 95.

³² Güvenç, 1994: 96,97.

³³ Temel Britannica (1993): Kültür maddesi, C.11, s.172.

yetiştirilir. Bu anlamda kültür, insana yeni şeyler katar. Günlük dilde “*kültürlü insan*” denilince eğitim görmüş, bilgili, görgülü biri anlaşılır. Bu anlamda kültür, bir insanın yaşadığı toplumda aldığı tüm beceri ve alışkanlıkları kapsar.

2. Kültür Kelimesinin Çeşitli Tarifleri

Kültür tarihçileri, fikir adamları ve bilginler, kültürün tanımı ile ilgili olarak farklı tanımlar öne sürmektedir. Hatta milletler arasında yapılan “*kültür*” tanımlarında farklılıklar görülmektedir. Nitekim bundan dolayı, kültürle ilgili sahalarda çalışan ilim adamlarından hemen hemen hepsinin onu yeniden tarif etme teşebbüsü de bunu göstermektedir.

Kültürü tarif etmedeki güçlüğüün sebebini bilgi ve malzeme eksikliğinden ziyade, terimlerdeki değişmelerle, ilimlerin sürekli gelişmesine bağlamak daha akılcıdır. Böylece her ilim kullandığı terimlere, o an için genel ve kullanılabilir anlam vermeye çalışırken, eski anlamlarını da koruyup, evvelki tariflerle karşılaştırmalar yapmak zorundadır. Bu halin, çok defa ilmin görevini güçleştirdiğine şüphe yoktur. Çünkü günlük dilde kullanılan terimlerin, ilmin onlara vermek istediği anlamlardan tamamen farklı olarak kullanılabileceği bir gerçektir. Bazen bir terimin, değişik ilim sahalarında başka anlamlarda kullanıldığı görülmektedir.³⁴ Kültür kelimesi de bunlardan biridir.

Bozkurt Güvenç, kültür kavramının yaygınlığını 4 kümede toplamıştır.³⁵

1. *Kültür, bir toplumun ya da bütün toplumların birikimli (medeniyeti) uygarlığıdır.*
2. *Kültür belli bir toplumun kendisidir.*
3. *Kültür bir dizi sosyal süreçlerin bileşkesidir.*
4. *Kültür, bir insan ve toplumun teorisidir.*

Sonuç olarak Güvenç, kültürü şöylece belirler: Kültür, öğrenilir, tarihidir ve süreklidir, toplumsaldır, bir kurallar sistemidir, ihtiyaçları karşılayıcıdır, değişir, bütünleştiricidir. Bu arada onun bir soyut kavram olduğu dikkati çekiyor ki buradaki soyutluk sadece kavramın kendisidir. İçinde yer alanlar elbette somut olaylardır.

Ziya Gökalp’a göre; *Bir millete, yaygın terbiye yoluyla toplumdan kişilere geçen ruh hallerinin toplamına kültür adı verilir.* Mesela, her milletin konuştuğu samimi bir

³⁴ Mümtaz Turhan (2002): *Kültür Değişmeleri*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, s.35

³⁵ Baykara, 1997: 6-9.

dili vardır ki, toplumdan kişilere yaygın terbiye yoluyla geçer yine her milletin türkülerinde, koşmalarında kullandığı samimi bir vezni vardır ki bu da konuşulan dil gibi, yaygın bir terbiye yoluyla geçmiş olur. Yine her milletin canlı ve coşkun bir surette yaşadığı dini bir hayatı vardır ki, bu da yaygın terbiye yoluyla geçer. Milletin ahlakı ve estetik duyguları da aynı surette kişilerde vücûda gelir. Kişi, milletin hukuki ve ekonomik geleneklerini sanatını, felsefi ve ilmi eğilimlerini de bu sûretle kazanır. İşte bütün bu sosyal müesseselerin toplamına kültür adı verilir.³⁶

Mümtaz Turhan'a göre kültür: *“Bir cemiyetin sahip olduğu maddi ve manevi değerlerin toplamından oluşan bir bütündür. Cemiyet içindeki her türlü görüş, alaka, değer ve davranış şekillerini kapsar. Bütün bunlar, o cemiyetin mensuplarının büyük çoğunluğunda ortak olan ve onu diğer cemiyetlerden ayıran kendine has yaşam tarzı sağlayan özelliklerdir.”*³⁷

Mustafa Erkal'a göre kültür: *“Bir arada yaşama ihtiyacı duyan sürekli ve farklı ölçülerde teşkilatlı bir yapıya sahip insan topluluğunun, ekonomik ve sosyal bütünlüğü şeklinde ifade etmekte ve bu kavramın bilgiyi, sanatı, ahlâkı, örf ve adetlerle cemiyet içindeki insanın kabiliyet ve alışkanlıklarının toplamını kapsadığını belirtmektedir.”*³⁸

Sonuç olarak yapılan tariflerdeki ortak noktalardan yola çıkarak kültür için şöyle bir tarif yapmak mümkündür: *“Belli bir cemiyete özgü olan, ona mahsus yaşayış ve davranış tarzını ifade eden, tarihi ve millî olan değerler bütünüdür.”*

3. Millî Kültür Kavramı

Millî kültür:³⁹ Bir milletin Sosyo-kültürel, hukuki, siyasi iktisadi, ahlaki, dini ve kendisine özgü diğer niteliklerinin bir bütünüdür. Bu anlamda millî kültürün kaynağı halktır. O halde millî kültür halkın meydana getirdiği değerler sistemidir. Millî kültür kavramının kaynağını halka dayandıran ve bu şekilde tanımlayan Ziya Gökalp olmuştur.

³⁶ Mehmet Önder (1976): *Türk Kültür ve Medeniyeti* - Makaleler, Cilt 1, Ankara: Atatürk Üniversitesi, Türk Kültür ve Medeniyeti Araştırma Enstitüsü Yayını, s.208

³⁷ Turhan, 2002: 56.

³⁸ Mustafa Erkal (1991): *İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri*, İstanbul: Yenilik Basımevi, s. 44,45

³⁹ Millî kültür üzerinde araştırma yapmış olan İbrahim Kafesoğlu, millî kültürü, kültür tanımının içinde açıklamakta ve şöyle demektedir: *“Bir milletin dili, töresi, dini, hukuku, düşüncesi ve hadiseler karşısındaki hususi davranışları ve bunların yüz yıllarca süre gelmesidir.”*

Kültürü; Bir milletin kendisine özgü yaşayış, düşünüş, inanış ve davranış biçimi olarak tarif etmek mümkündür. Fakat bu tarifle, kültürün sadece manevi cephesi belirtilmiştir. Hâlbuki kültürün bir de maddi cephesi vardır. Mesela, musiki kültürün manevi cephesini, musiki aletleri de maddi cephesini temsil etmektedir. Kültürün her iki cephesini de göz önüne alarak, daha kapsamlı bir tarifini yapmamız gerekirse; Kültür, “bir milletin uzun bir tarih içerisinde ortaya koyduğu, geliştirdiği ve tecrübe ile sağlamlaştırıp kesinleştirdiği maddî ve manevî değerler bütünüdür.”⁴⁰ Bu duruma göre, Türk milleti Türk millî kültürünü ortaya çıkarmıştır. Türk millî kültürü de Türk millî varlığını ve kimliğini günümüze kadar korumuştur.: Milletler için millî kültür daima hayatî bir önem taşımıştır. Zira uzun bir tarih içerisinde günümüze ulaşabilmiş her millet, bunu ancak millî kültürü sayesinde gerçekleştirebilmiştir.

Millî kültürün belirlenmesinde millî karakterin önemli bir yeri vardır. Çünkü bir milletin millî karakterindeki özellikler o milletin millî kültürü üzerinde doğrudan etkilidir. Kültür sömürgeciliği millî kültür üzerine başka bir milletin kültürünü aşılama ile mümkün olmaktadır. O halde, millî kültür nedir ki yabancı kültür ona aşılanıyor? Ziya Gökalp’a göre millî kültür, halkın geleneklerinden, örflerinden sözlü ve yazılı edebiyatından, dilinden, dininden, musikisinden, güzellik duygusu ve ahlakından ibarettir. Günümüz sosyolojisine göre, millî kültür, bir toplumda fertlerin çoğunluğunun katıldığı ortalama kültürdür. Batılılar buna millî karakter demektedir. Millî kültür bir takım kıymetleri var etmektedir.⁴¹ Fındıkoğlu da, bir milletin yarattığı her türlü eserin toplamına millî kültür demektedir.⁴²

⁴⁰ Salim Koca (2000): *Türk Kültürünün Temelleri II*, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, s.VIII

⁴¹ Orhan Türkdoğan(1988): *Değişme Kültür ve Sosyal Çözülme*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Yayınları, s.84

⁴² Hilmi Ziya Ülken, (1996): *Millet ve Tarih Şuuru*, İstanbul: Dergâh Yayınları, s.293

4. Bozkır Kültürünün Temelleri

İlk çağlarda, coğrafi bölgenin insanlar üzerindeki etkileri düşünüldüğünde Bozkır ikliminin de birçok bakımdan, eski Türklerin yaşam biçimlerine, örf, adet ve geleneklerine doğrudan etkide bulunduğu görülür. Eski çağlarda, ilk kültürlerde kendi bölgelerinin şartları içinde özlülük kazanacaklarından, orman kavimleri *asalak* kültürü, ziraata elverişli yerlerde oturanlar *köylü* kültürünü ortaya koymuşlar, bozkırdakiler *bozkır* kültürünü meydana getirmişlerdir.

Bir kültürün teşekkülünde, coğrafya unsurundan sonra kültürün ortaya çıkarılıp geliştirilmesinde başlıca amil olan *insan unsuru* en az *coğrafya* kadar önemlidir. Kültürün temel karakterinin oluşum ve gelişim sürecinde insanların belirli bir coğrafya üzerinde bir araya gelerek - ayrı bilinçle hareket ederek - aynı ortak değerlere sahip olmaları cemiyet olduklarının bir göstergesidir. Dolayısıyla cemiyet unsuru kültürün teşekkülünde diğer önemli unsurdur.⁴³ Sonuç olarak kültürün 3 temel dayanağı bulunmaktadır; *coğrafi çevre*, *insan unsuru* ve *cemiyet*. Bu durumun doğal bir sonucu olarak, farklı coğrafi bölgelerde yaşayan, farklı karakterlere sahip insan gruplarının varlığı, birbirinden farklı kültürlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. 3500 yıllık hayatı bozkır şartları içinde geçen Türk topluluğunun da kendine özgü bir kültüre sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ortaya çıkan bu kültüre, Türklerin yaşadıkları sahadan dolayı *Bozkır Kültürü*⁴⁴ denilmektedir.

Bozkır kültüründe at ve demir iki temel unsurdur. Bozkır kültürü kendine has bir hukuk anlayışına sahiptir. Başlı başına bir kültür tipi olduğu için, din, düşünce ve ahlak yönlerinden de tamamlanarak bir manevi değerler birliği meydana getirmiştir. Bu vesileyle Bozkır kültürüne yalnız ekonomik açıdan bakılması yanlıştır.

Bozkır kültürünün menşei hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bozkır kültürünün, atlı göçebelikten ibaret olduğu ve esasında at yetiştiricilik ve çobanlıktan oluşup M.Ö. 5-4 yy. da ortaya çıktığı şeklindeki bu görüş sağlam temellere

⁴³ Kafesoğlu, 2005: 214,215.

⁴⁴ Kafesoğlu, 2005: 217.

dayanmamaktadır.⁴⁵ Türk kültürü hakkında araştırmalar yapan yabancı yazarların bu görüşleri de konuya açıklık getirmesi bakımından önemlidir;

O. Menghin; *“atın ehlileştirilmesi ve umumiyetle hayvan yetiştirilmesi gibi medeniyet tarihindeki çok önemli bir safhanın Türklerin ataları ile yakından ilişkili olduğunu”* ifade etmiştir. W. Koppers ; *“Atın ehlileştirilmesi ve atlı çoban kültürünün ortaya konması ilk Türklere bağlanabilir. İnsanlık tarihinde ulaşılan bu başarı kavimlerin ve diğer kültürlerin gelişmesinde fevkalâde neticeler doğurmuştur. Tarihi bağlantıların gösterdiği gibi büyük devlet esaslı için gerekli şartlar ancak bu şekilde belirebilmiştir.”*⁴⁶

Eski çağlardan itibaren Türklerin, sosyo-kültürel, siyasi, iktisadi ve dini hayatında *“at”* merkezi bir rol oynamıştır. Türkler, sürüler halinde yetiştirdikleri atın hem etini yerler hem kurban olarak sunarlar hem de yabancı ülkelere ihraç ederek ekonomilerini güçlendirirlerdi. M.S. 4–6. asır Batı kaynaklarında ve M.S. 7–10. asır Bizans kaynaklarında Türklerin ata olan yakınlıkları; *“...at başka bir kavmi yalnız sırtında taşıdığı halde, Türk at üstünde ikamet eder... Türkler sanki at üstünde doğmuşlardır. Yerde yürümesini bilmezler...”*⁴⁷ gibi cümlelerle ifade edilmektedir.

Bozkır kültürünü yerleşik kültürden ayıran pek çok fark vardır. Yerleşik insan elindeki arazinin sağladığı imkânlar ölçüsünde yaşarken, Bozkırlı, sürülerin beslenme ihtiyacını karşılamak için yeni otlaklar peşinde iklimden iklime koştuğundan *“dünyayı dar gören”* bir kişiliğe sahip olmuştur. Yerleşik insanda kendi ailesinin menfaati dışına çıkmadığından bir cemiyet bilinci gelişmemiştir. Bozkırlı; kalabalık sürülerin sevk ve idaresi, yaz-kış onların beslenme, barınma ihtiyaçlarının giderilmesi, otlakların diğer sürü sahipleri ile paylaşımı için anlaşmalar yapılması ve aralarındaki anlaşmazlıkların çözülmesi için bir hakem heyeti ve başkanlığı tesis etme ihtiyacı doğmuştur.

Sürü sahiplerinin aralarında yaptıkları ittifaklar sonucu daha büyük ve kuvvetli bir teşkilat kurarak buna meşruiyet kazandırmak istemişlerdir. Böylece bozkırlı, çobanlığın geliştirdiği sevk-idare kabiliyeti ve emretme-itaat alışkanlığı hayvan sürülerinden insan kütlelerine intikal ettirmek suretiyle beşeriyet tarihinde çok etkili bir dinamizm içine

⁴⁵ Kafesoğlu, 2005: 218.

⁴⁶ Kafesoğlu, 2005: 218,219.

⁴⁷ Kafesoğlu, 2005: 220.

girerek bambaşka bir dünya görüşü kazanmıştır. Bu durum bütün yönleriyle tarihte ilk sosyal organizasyonun açık belirtisidir.⁴⁸ Türklerin “*yerleşikler*” üzerinde kolayca siyasî hâkimiyet kurmalarını da demir madeni sağlamıştır. Gerçek demir çağı bu madenden bol miktarda alet ve silah yapılması ile başlar. Bu imkânda Altaylar’da Yenisey nehrinin kaynak bölgelerinde mevcut olmuştur.

İslam öncesi Türk devletlerinde el sanatlarının da gelişmiş olduğu görülmektedir. Demirci ve madenci Türk topluluklarında kılıç, kalkan, mızrak ve ok uçlarının en iyisi yapılırdı. Hareketli bozkır hayatına uygun şekilde taşınabilir eşya üzerindeki sanatlar ilerlemiştir. İhtiyaçlara göre sandalye, masa, dolap, karyola gibi ev eşyaları, mutfak takımları, göçlerde kullanılan araba ve atlar için gerekli malzemenin en iyisini yapıp satan esnaf ve zanaatkârlar vardır.⁴⁹ Türk siyasi ve sosyal hayatında ata kutluluk derecesinde önem verdiren ve destanlarında, yeminlerinde bağlılığını dile getirdiği demir ve demirciliği de aynı kutsal mertebeye yükselten bu kültür, Türklerin atalarını diğer topluluklardan çok farklı bir dünya görüşü ve yaşayış tarzına götürmüştür.

⁴⁸ Kafesoğlu, 2005: 221-224.

⁴⁹ Gülçin Çandarlıoğlu (2002): *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı, s.79

I. BÖLÜM

TÜRK MİLLÎ KÜLTÜR UNSURLARI

A. TÜRK DİLİ

Dil, ulusal varlığın, birliğin ve kültürün temelidir. Dil, toplumsal iletişimi sağlarken geçmişle geleceği birleştirir, ulusal değerleri ve kimliği yaratır, “*Dil*”in ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı, insanın, insan olma sürecinde hep üzerinde durduğu, düşünürlerin her zaman ele aldığı en temel soruların başında gelmiştir. Dil biliminde “*dil*” için yapılan yüzlerce tanımlama arasında en yaygın kabul görenlerden birisinde, dil “*bir halka sözlü ve yazılı biçimde iletişim aracı olarak hizmet eden, sesler, kelimeler, onlara bağlanmış anlamlar ve kurallar sistemi*”⁵⁰ olarak tanımlanmaktadır.

Dil, kültürün en büyük, en başta gelen unsurlarından biri olduğu gibi diğer kültür unsurlarının da geçmişten geleceğe taşıyıcısı durumundadır. Milletlerin ve fertlerin en belirgin özelliği, millî dilleridir. Tarih, dilini kaybeden milletlerin⁵¹ kısa bir süre sonra kendi varlıklarını da kaybettiğinin örnekleriyle doludur.⁵²

Dil kelimesi Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan *Türkçe Sözlük*'te “*İnsanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimeler ve işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan*”⁵³ olarak tanımlanmıştır. Dil için “*İnsanlar arasında anlaşmayı ve iletişimi sağlayan doğal ve canlı bir varlıktır. Temeli bilinmeyen zamanlarda atılan gizli bir anlaşmalar sistemidir. İnsanların duyup düşündüklerini anlatmalarını sağlayan*

⁵⁰ Vural Ülkü (2005): “*Cumhuriyetten Günümüze Türk Dilinin Dünü, Bugünü ve Geleceği*”, V. Türk Kültürü Kongresi, 17-22 Aralık 2002, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, s.115

⁵¹ Detaylı bilgi için Bkz. Suzanne Romaine (2002): Daniel Nettle, Kaybolan Sesler Dünya Dillerinin Yok Oluş Süreci, İstanbul: Oğlak Yayınları

⁵² Bir dilin ölümü basit anlamıyla o dilin, mensupları tarafından artık konuşulamamasıdır. Dillerin ölümü şüphesiz birçok sebebe bağlanabilir. Bunlar aynı dili konuşan insanların birbirlerine çok uzak coğrafyalara yayılmaları, anadillerine gereken hassasiyeti göstermemeleri ve en önemlisi istilacı dillerin etkisi altında kalmalarıdır. Ayrıca siyasi ve kültürel etkiler de bu süreci hızlandırmıştır. Yüzyılımızda dil sayısı yaklaşık 6000 civarındadır. Bunların da birçoğu yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bir zamanlar Avustralya’da 400 değişik dil varken, bugün bu sayı sadece 150 Aborjin dili kadardır. Yeni Gine’de 800 farklı dil bulunmaktadır. Fakat bu diller sadece 1000 kişiden az insan tarafından konuşulmaktadır. Endonezya’da 600, Nijerya’da 350, Brezilya’da ise (Portekizce hariç) 170 kadar dil konuşulmaktadır. Söz konusu dillerin yok olmaktan kurtarılması için önlemlerin alınması gereklidir. Aksi takdirde, her dille birlikte bir kültürün silinmesi kaçınılmaz olacaktır. Hititçe, Sümerce, Latince, Etrüskçe, Urartuca, Frigçe, Akadca ölü dillerden bazılarıdır. Bugün Süryanice söz konusu tehlikeyle karşı karşıya olan bir dildir. İbranice ise İsrail Devletinin kurulmasıyla adeta yeniden diriltilmiş ve devletin resmi dili olmuştur.

⁵³ Türk dil Kurumu (1988): *Türkçe Sözlük 1 (A-J)*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, s.586

*anlamli ses işaretleri bütünüdür*⁵⁴ şeklinde tanımlamalar da yapılmıştır. Her toplumun kendine ait bir dili vardır. Toplumun her kesimi bu dil aracılığıyla anlaşır. Her dilin de kendisine ait değişmez özellikleri vardır. Bunlar cümle yapısı, dildeki sesler gibi dilin doğasında bulunan özelliklerdir. Bir de toplumla birlikte değişime uğrayan özellikler vardır. Daha çok söz varlığı ile ilgili olan bu özellikleri anlam değişimleri, yeni kelimelerin dile girmesi, bazı kelimelerin kullanımdan düşmesi, ses değişimleri oluşturur. Dil zaman içinde toplumla birlikte değişime uğrar; hatta Sümerce, Latince gibi ölü dil haline gelerek tamamen kullanımdan düşer.

Türk dili *Altay dilleri* arasında yer alan bir dildir. Avrasya'da çok geniş bir alana yayılmış olan bu dil bugün Türkmençe, Tatarca, Başkurtça, Özbekçe, Kırgızca, Kazakça, Nogayca, Çuvaşça, Yakutça gibi birtakım kollara ayrılmıştır. Türk dilinin bu kollarına bilim çevrelerinde *lehçe* adı verilmektedir.⁵⁵ Ancak, daha sonraki yıllarda Rus Türkologları Türk dilinin kollarına lehçe yerine daha çok dil adını vermeye başlamışlardır. 1926 yılında Bakü'de toplanan I. Türkoloji Kongresi'nde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde konuşulan Türk lehçeleri için ortak bir yazı sistemi sorunu gündeme getirilmişse de, uzun süren tartışmalardan sonra Türk lehçeleri, dil olarak nitelendirilmiş ve bu diller Lâtin alfabesine dayanan birtakım yazı sistemlerini benimsemiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde kullanılan terminoloji, son yıllarda Avrupa ülkelerinde de yaygınlık kazanmıştır. Bu durumun nedenlerinin başında siyasi etkenlerin olduğunu düşünmek mümkündür.

Başlangıçta Türk dilinin kollarını lehçe olarak değerlendiren Avrupalı Türkologlar, son yıllarda artık Türk lehçeleri yerine daha çok "*Türk Dilleri*"nden söz etmeye başlamışlardır. Örnek olarak, 1959'da çıkan *Philologiae Turcicae Fundamenta* (Wiesbaden I, 1959) adlı ortak eserde "*Türk Dilleri*" adı kullanılmıştır. Ancak, Türk lehçelerinin "*dil*" olarak nitelendirilmesinin Avrupa bilim çevrelerinde büsbütün yaygınlaştığı söylenemez. Örnek olarak, tanınmış Fransız Türkoloğu Jean Deny, *Les Langues du Monde* başlıklı ortak eserde (Paris: 1924) sürekli olarak "*Türk lehçeleri*"⁵⁶ adını kullanmıştır. Türk lehçelerinin "*dil*" olarak nitelendirilmesinin Sovyet terminolojisinden kaynaklandığı açıktır. Türk kollarını çarlık döneminde "*lehçe*" diye

⁵⁴ Yahya Akyüz (2005): *Türk Tarihi ve Kültürü*, Ankara: Pegem A Yayınları, s.333,334

⁵⁵ Hasan Eren (1990): "*Millî Kültür Unsuru Olarak Türk Dili*", Millî Kültür Unsurlarımız Üzerine Genel Görüşler, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, s.45

⁵⁶ Eren, 1990: 46,47.

adlandıran Rus Türkologlarının 1918 İhtilalı'ndan sonra Türk lehçelerine "*dil*" gözüyle bakmalarında siyasî bir amaç aramak gerektiği de açık olarak anlaşılmaktadır.

Avrupa ve Asya'da geniş bir alana yayılmış olan 100 milyonu aşkın büyük bir topluluğun⁵⁷ dil bakımından birtakım kollara ayrılması doğaldır. Ancak, çağdaş Türk kolları arasında göze çarpan farklar, bu kolların ortak bir ana dilden çıktığı gerçeğini örtemez. Avrupalı bilginler, Türk dilinin çağdaş kolları arasındaki yakınlık üzerinde özel olarak durmuşlar ve Balkan yarımadasından yola çıkan bir gezginin Türkçe bilgisine dayanarak Orta Asya'da kolaylıkla dolaşabileceğini vurgulamışlardır. Örnek olarak, tanınmış Macar Türkolog *Armin Vambery*, Türkçe bilen bir gezginin Orta Asya'nın her yanında güçlük çekmeksizin gezi yapabileceğini yazmıştır.⁵⁸

Tarih boyunca Türkler pek çok alfabe kullanmışlar; ilk yazılı metinlerin ait olduğu dönemden günümüze kadar başlıca 12 farklı alfabede eserler vermişlerdir. Göktürk, Sogd, Uygur, Mani, Brahmi, Süryani, Arap, Grek, Ermeni, İbrani, Latin ve Kiril alfabeleri, Türkler tarafından kullanılmış ya da halen kullanılmakta olan alfabelerdendir. Bunlardan Sogd, Mani, Brahmi, Süryani, Grek, Ermeni ve İbrani alfabeleri dar bir çevrede ve kısa bir zaman diliminde kullanıldıklarından yaygınlık kazanmamışlardır. Bu nedenle adı geçen alfabelerle yazılmış elimize ulaşan metin sayısı azdır. Göktürk, Uygur, Arap, Latin ve Kiril alfabeleri, Türklerin tarih boyunca kullandığı beş büyük alfabe arasında yer almaktadır.⁵⁹ Bu alfabeler arasında en uzun süre kullanılanı Arap harfleri olmuştur.

Dil birçok yönden büyük bir önem taşımaktadır. Her şeyden önce dil, kişiler arasında en etkin, sürekli ve en doğal iletişim aracıdır. Birey, duygu, düşünce ve isteklerini hiçbir başka araca ya da aracıya başvurmaksızın dil ile karşısındakine iletir. Aynı zamanda çevresindeki kişilerin duygularını ve isteklerini yine dil sayesinde

⁵⁷ Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü, 1980'li yıllarda yaptığı araştırma sonucu tüm Türk lehçelerini 250 milyon kişinin konuştuğunu ortaya çıkarmıştır. Ancak buna Türk lehçelerini ikinci ya da üçüncü dil olarak konuşanlar da dâhildir. Aradan geçen çeyrek asırda Türkçe konuşan nüfus önemli oranda artmıştır. Günümüzde yaklaşık 210 milyon kişinin Türkçeyi ve diğer tarihi lehçelerini ana dili olarak konuştuğu üzerinde durulmaktadır. Buna Türkiye Türkçesini de içeren Türk lehçelerini ikinci veya üçüncü dil olarak konuşanlar da dâhil edilecek olsa, bu sayı gözle görülür derecede artacaktır. Bu nedenle Türkiye Türkçesinin en çok konuşan kişi sayısına sahip olduğu Türk dilleri ailesi, tüm lehçeleri ile dünyanın en çok konuşulan dil ailelerinden birini oluşturmaktadır.

⁵⁸ Eren, 1990: 47.

⁵⁹ Akyüz, 2005: 339.

öğrenir. Toplumda elde edilen bütün bilgi, bulgu ve deneyler de ancak dil aracılığı ile başkalarına aktarılabilir. Kısacası dil, bilimsel, dinsel ya da felsefeye ilişkin her türlü düşüncenin taşıyıcısıdır.

Kültür de yeniden öğrenilip aktarılması gereken tarihsel ve toplumsal bir değer olduğuna göre, onu oluşturan öğelerin öğrenilmesinde ve yeni kuşaklara aktarılmasında dile büyük gereksinim vardır. Yaşanılan hayatta bir kültürün içeriğini ve niteliklerini kavrayabilmek için, onun dil yönünden dayandığı anlamlar sistemini bilmek gerekir. Bu nedenle dil, kültürü oluşturan bir öğe olmanın yanı sıra, onu elde etmek için kullanılan bir araç niteliğini de taşımaktadır. İşte bütün bu nedenlerle *K. Vossler*, dili “*kültürün aynası*” olarak nitelemektedir. Ünlü Alman düşünürü ve devlet adamı *Wilhelm Humbolt* ise, bir ulusun dillinin incelenmesiyle onun kültürünün ve dünya görüşünün aydınlatılabileceğini öne sürmektedir. Gerçekten de ulusların kendi toplumsal gereksinimlerine göre sözcük ürettikleri ve ulusal dillerin toplumca önemsenen alanlara ilişkin olarak geliştiği, zenginleştiği görülmektedir.⁶⁰

Kültür sorunlarına eğilen düşünür ve araştırmacıların çoğu dile, kültürü oluşturan öğelerin başında yer vermişlerdir. Türkiye’de de aynı değerlendirmenin geçerli olduğu görülmektedir. Gerçekten de Gökalp’tan başlayarak geçen süredeki araştırmacıların büyük bir çoğunluğu dili, yani Türkçeyi ya Türk kültürünün temeli saymışlar, ya da onu kültürü oluşturan öğelerin merkezine yerleştirmişlerdir.

1. Türkçe’nin Diller Arasındaki Yeri

Türkçenin Türk tarihi boyunca geçirdiği değişiklikleri ve Türk kültürü üzerindeki etkilerini inceleyebilmek için öncelikle onun yeryüzünde konuşulan diller arasındaki yerinin saptanması yararlı olacaktır. Günümüzde konuşulan diller genelde iki ayrı açıdan sınıflandırılmaktadır: Biçim (morfolojik) ve kaynak ya da akrabalık ilişkileri açısından. Bunlardan ikincisi yani kaynağa ya da kökene dayalı sınıflamalar, kültürel etkileşmeyi biçimsel yönden yapılan sınıflamalara oranla daha açık yansıtmaktadır.

İnsanların konuştukları diller, içerisinde yaşanılan toplumun bedensel, düşünsel ve ruhsal gereksinimlerine göre ve zamanın akışı içerisinde gelişir, zenginleşir ve kısmen

⁶⁰ Şerafettin Turan (1990): *Türk Kültür Tarihi*, Ankara: Bilgi Yayınevi, s.45

de değişir. Çünkü toplum yaşıyışındaki değişiklikler, ekonomik yaşamın zorunlulukları ve bilim, teknoloji ve sanat alanındaki buluşlar yeni yeni kavramlar ve değerler yaratırken, dilde bunları karşılayacak sözcükler bulmak da kaçınılmaz olur. Eğer söz konusu değişme ve buluşlar, toplumdaki bireyler ya da gruplarca gerçekleştirilmişse orada konuşulan dil kullanıldığı için yeni sözcükler ve terimler kazanan dil de gelişmiş, zenginleşmiş olur. Tersine yeni değer ve kavramlar başka dilleri konuşan birey ya da toplumların eseri ise, bu kavramların dile aktarılması gerekir. Yabancı kökenli bir kavram ya da değerin topluma mâl edilmesinin en geçerli ölçütlerinden biri, ona söz konusu diller yapısına ve sözvarlığına uygun bir karşılık bulunmasıdır.

Türkçenin tarihsel gelişimi açısından, dil sınıflamalarından çıkartılacak ilk önemli sonuç, Türk dilinin, İslamiyet'ten sonra en çok etkilendiği Arapça ve Farsça ile kökünde hiçbir akrabalığının bulunmadığı ve bunların ayrı ayrı gruplarda yer aldıklarıdır. Bu noktada unutulmaması gereken bir özellik de, Arapça ile Farsça arasında da bir kaynak ilişkisinin bulunmadığıdır. Ural - Altay dillerinin Altay kolundan olan Türkçeye köken bakımından en yakın olan diller ise Moğolca ile Mançu-Tunguz dilleridir. Farsça, büyük çoğunluğu Avrupa'da konuşulan dillerden oluşan Hint-Avrupa dilleri içerisinde yer almaktadır. Hami-Sami dillerinden olan Arapça ise kaynak yönünden Habeş dili ile İbraniceye yakın bulunmaktadır. Dolayısıyla Avrupa dillerinin kendi gruplarından olan Latince ile olan akrabalıklarını, Türkçenin Arapça ve Farsça ile olan ilişkileriyle eşdeğer saymaya olanak yoktur.⁶¹ Fransızca, İtalyanca ya da Almancanın Latince ile ilişkilerini tarihsel süreç içerisinde doğal, hatta zorunlu görmek gerekir. Buna karşın Türkçenin Arapçanın ve Farsçanın etkisinde kalması sonucu oluşan Osmanlıca, dildeki bir gelişmenin değil, dinsel ve siyasal nedenlerden kaynaklanan bir başkalaşımın ürünüdür.

2. Türkçe'nin Tarihsel Gelişimi

Türk dilinin en eski izleri Sümer kaynaklarındaki Türkçe sözlerdir. M.Ö. 3100-1800 yılları arasına ait Sümerce metinlerde 300'den fazla Türkçe söz yer almaktadır.⁶² Sümerceyle Türkçedeki ortak sözler ya ortak kökenden gelmektedir ya da alış veriş sonucu ortaya çıkmıştır. Hangi ihtimal doğru olursa olsun Türkçenin ilk verileri M.Ö.

⁶¹ Turan, 1990: 45-48.

⁶² Osman Nedim Tuna (1990): Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ile Türk Dili'nin Yaşı Meselesi, Ankara: Türk dil Kurumu Yayını, s.48

2000-3000 arasına çıkmakta, yani bundan 4-5 bin yıl geriye gitmektedir. Ortak sözler Türklerle Sümerlerin komşu olduklarını da gösterir. Türklerin hiç olmazsa bir bölümü M.Ö. 2000-3000 yılları arasında, belki de daha önce Ön Asya'da yaşamış olmalıdır.⁶³

Türkçenin Hiungnu'lardan⁶⁴ başlayarak Türklerin konuştukları bir dil olduğu bilinmektedir. Ancak o dönemden günümüze Türkçe herhangi bir metin ulaşmadığı için dilin başlangıçtaki özelliği ve sözvarlığı hakkında fazla bir şey söyleme olanağı bulunmamaktadır. İslam öncesi Türk tarihinin en büyük özelliklerinden, ya da açıkçası eksikliklerinden biri, devlet kurucusu, Türklerin yaptıkları tarihi yazmamış olmalarıdır.⁶⁵ Bu nedendir ki Göktürk anıtlarına gelinceye kadar o dönem Türk tarihi hakkında bilgiler, Türklerin yakın ilişkide buldukları toplumların özellikle de Çin kaynaklarında verilen bilgilerle sınırlı kalmaktadır.

Orhun Yazıtlarındaki dil, Türkçenin oldukça gelişmiş, zengin, işlek ve akıcı bir edebiyat dili düzeyine ulaştığını kanıtlamaktadır. Ancak sözvarlığı gerçek boyutlarıyla saptanamadığı gibi komşu dillerle ilişkileri karşılıklı etkileşimin sınırları da henüz ayrıntıları ile incelenmemiştir. *Doğan Aksan'ın* bir araştırmasına göre⁶⁶ Göktürk yazıtlarındaki Türkçede yabancı dil öğelerinin oranı yüzde biri bile bulmamıştır. Uygurlar döneminde yabancı toplumlarla kültürel ilişkilerin artmasının ve Budizm, Manihaizm ve Hıristiyanlık gibi yeni dinlerin kabul edilmesinin bir sonucu olarak yabancı dillerin etkilerinin de arttığı görülmektedir.⁶⁷

Türk toplum ve devlet hayatına uygun olarak İslam öncesi dönemde Türkçenin başlıca üç alanda oldukça zengin sözcüklere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Aile, tarım, yönetim. Aile, birçok toplumda ana birim olarak kabul edilmekte ve kutsal sayılmaktadır. Ancak aile ilişkilerini ve akrabalıkları belirlemede Türkçedeki sözcük zenginliğini öteki dillerde bulmaya pek olanak yoktur. Hayvancılığı da içeren tarım, Türk boylarında ekonominin temel uğraşı olduğu için dilin bu alandaki gereksinimi

⁶³ Tuna, 1990: 48-56.

⁶⁴ M.Ö 4. yüzyıldan M.S. 4. yüzyıla kadar Orta Asya'nın önemli bir bölümünü ele geçirip bir imparatorluğu kurmuş olan Öntürkler ile Moğolların karma topluluğuna verilmiş olan Çince isimdir. Asya Hunlarını, Avrupa'ya hücum etmiş olan Avrupa Hunlarından ayırt edebilmek için bu Çince isimleri ile tanımlanırlar.

⁶⁵ Turan, 1990: 48.

⁶⁶ Doğan Aksan (2000): *En Eski Türkçenin İzlerinde Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim ve Biçimbilim İncelemelerinin Aydınlatığı Gerçekler*, İstanbul: Simurg Yayınları

⁶⁷ Turan, 1990: 49,50.

karşılacak düzeye ulaşmış olması doğal sayılmalıdır. Nihayet Türkçede devlet ve yönetime ilişkin sözcüklerin zenginliğini de bu alana verilen önemin ve önceliğin sonucu kabul etmek gerekir.

Aydın sayılan kişilerin, medreselilerin, bilim adamlarının, sanatçıların ve merkezi yönetimde görevli kimi kişilerin yeğledikleri, konuşup yazdıkları Arapça ve Farsçanın geniş halk toplulukları ve Türkmen aşiretlerince anlaşılmadığı görülmektedir. Tebaa sayılan halk, kendi öz dilleri olan Türkçeyi konuşmayı sürdürdükleri için bu dil varlığını koruyabilmiştir. Halkı oluşturan geniş yığınlar, *Yunus Emre*'nin anlatışında daha da değer kazanan anadillerine sahip çıkmışlardır. Aydın kesimle okuryazar olmayan halk, yöneticilerle yönetilenler arasındaki bu dil ayrılığı ve anlaşılamazlığın bazı tepkilere yol açmış olması mümkündür. Nitekim de öyle olmuştur. Buna en somut örnekler olarak Anadolu dışında *Kaşgarlı Mahmud* ve *Ali Şir Nevalı*yi, Anadolu'da da *Karamanoğlu Mehmet Bey*'i göstermek mümkündür. Karahanlı hükümdar ailesinden olan *Kaşgarlı Mahmud*, Arapçanın giderek üstünlük ve yaygınlık kazanması ve Türkçenin göz ardı edilmesi karşısında öz dilini savunmak gereğini duymuştur. Bu amaçla 1072'de yazmaya başladığı *Divanı Lûgat-it-Türk* adlı eserini 1074'te tamamlamıştır. *Divan-ı Lûgat-it Türk*, çok zengin örnekler içeren bir Türk dili ansiklopedisi niteliğindedir.⁶⁸

Mehmet Bey'in önerisi ile kabul edilen karar ile Türkçe devletin resmi dil olarak kabul edilmiştir. “*Bugünden sonra divanda, dergâhta, bârgâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanılmaya*” Mehmet Beyin alınmasında başlıca etken olduğu bu kararın, Türkçenin tarihsel süreci içerisinde önemli bir yeri vardır. Divan dilinin Türkçe, devletlerarası yazışmaların da Farsça olması, bu alanlarda sürekliliği sağlayamamış olsa bile *Karamanoğlu Mehmet Bey*'in girişimiyle açığa çıkan toplumsal tepki, Anadolu'da Türkçeye; dönüş eğilimi gösteren çok önemli bir dönemeç oluşturur. Türkmen boyları, merkezi yönetimin çözülmesi ve çökmesi karşısında bağımsızlıklarını ilan edip yeni devletçikler kurarlarken bu beyliklerin hiçbirinde divan dilinin Arapça ya da Farsça olmaması, çok önemli ve anlamlı bir anlayışın göstergesidir. Beyliklerde yönetimin başında bulunanlar, kendilerinin de bilmedikleri Arapça ve Farsça yerine, saraylarında ve divanlarında anadilleri olan Türkçeyi kullanmayı yeğlemişlerdir. Aynı zamanda Selçuklu Sultanlarından *Keykubat (1200-1237)*, *Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1211)*

⁶⁸ Zeynep Korkmaz (1977): Anadolu Beylikleri Devrinde Türk Dili ve Karamanoğlu Mehmed Bey, Uluslararası Yunus Emre, Nasreddin Hoca, Karamanoğlu Mehmet Bey ve Türk Dili Semineri Bildirileri (10-12 Haziran 1977), Konya: Konya Turizm Derneği. s. 209-215

gibi Farsçaya özentiği gösteren adlar ya da sanlar kullanmamışlardır.⁶⁹ Bu suretle Arapça ibadet ve medrese dili, Farsça da edebiyat ve sanat dili olarak belirli alanlarda ve sınırlı ölçüde etkinliklerini sürdürebilmişlerdir.

Bu ortamda kurulan Osmanlı Beyliğinde, örgütlenmeye verilen önem ve önceliğin bir sonucu olarak Türkçeye yönelme daha da belirgin biçimde göze çarpar. Beyliklerin kuruluşunda büyük etken olan Türkmen geleneği ve Türkçeye önem verme, Osmanlı Devletinin yükseliş döneminde siyasal olduğu kadar kültürel bir etmen olarak da birleştirici bir rol oynamıştır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki dil, küçük bir grup dili olan edebiyat dilinden ibaret değildir. Başka alt sistemlerde bazı gelişmeler sağlanmış, Türklerin Anadolu'ya geldikten sonra girdikleri ve öğrendikleri yeni alanlarda, özellikle tarım (bitki, çiçek), balıkçılık, inşaatçılık, denizcilik, deniz ticareti, müzik vb. alanlarında kapsamlı bir zenginleşme gerçekleşmiştir. Bu arada çok sayıda Yunanca⁷⁰ (*define*⁷¹, *biber*⁷², *bezelye*⁷³, *enginar*⁷⁴, *fıstık*⁷⁵, *fidan*⁷⁶, *vişne*⁷⁷, *karanfil*⁷⁸, *kiraz*⁷⁹, *manolya*⁸⁰, *mantar*⁸¹, *marul*⁸², *ıhlamur*⁸³, *tarçın*⁸⁴, *körfez*⁸⁵, *liman*⁸⁶, *gönder*⁸⁷, *gümrük*⁸⁸, *avlu*⁸⁹, *anahtar*⁹⁰, *uskumru*⁹¹, *levrek*⁹², *palamut*⁹³, *lüfer*⁹⁴, *sünger*⁹⁵...), daha sonra yine birçok Fransızca⁹⁶ (*vapur*⁹⁷, *tren*⁹⁸, *bagaj*, *garaj*, *sinema*, *gişe*, *bilet*, *adres*,

⁶⁹ Turan, 1990: 54, 55.

⁷⁰ Faruk Tuncay (2000): Türkçe Yunanca Sözlük, AΘHNA: Doğu Dil ve Kùltürleri Merkezi Yayını

⁷¹ Tuncay, 2000: 163.

⁷² Tuncay, 2000: 90.

⁷³ Tuncay, 2000: 88.

⁷⁴ Tuncay, 2000: 217.

⁷⁵ Tuncay, 2000: 232.

⁷⁶ Tuncay, 2000: 238.

⁷⁷ Tuncay, 2000: 800.

⁷⁸ Tuncay, 2000: 383.

⁷⁹ Tuncay, 2000: 428.

⁸⁰ Tuncay, 2000: 485.

⁸¹ Tuncay, 2000: 486.

⁸² Tuncay, 2000: 488.

⁸³ Tuncay, 2000: 316.

⁸⁴ Tuncay, 2000: 712.

⁸⁵ Tuncay, 2000: 447.

⁸⁶ Tuncay, 2000: 472.

⁸⁷ Tuncay, 2000: 267.

⁸⁸ Tuncay, 2000: 281.

⁸⁹ Tuncay, 2000: 51.

⁹⁰ Tuncay, 2000: 29.

⁹¹ Tuncay, 2000: 775.

⁹² Tuncay, 2000: 42.

⁹³ Tuncay, 2000: 577.

⁹⁴ Tuncay, 2000: 475.

⁹⁵ Tuncay, 2000: 667.

⁹⁶ Pars Tuğlacı (1984): Büyük Türkçe-Fransızca Sözlük, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri

şoför....) kelime ya olduğu gibi, ya da dile uydurularak alınmış, bunlardan yeni türetmeler için yararlanılmıştır.⁹⁹

Osmanlıca örneğinde gözlemlenen bu husus, "*alıntı*" konusunda çok önemli ve her zaman geçerli bir olguya işaret etmektedir. "*Kelime alma*", herhangi bir yabancı gücün veya güçlerin, bir yabancı hükümetin veya hükümetlerin, bir kurumun veya kurumların emriyle veya baskısıyla olmamakta, ilgili kişilerden kaynaklanmaktadır.¹⁰⁰

Osmanlıca örneğini olumsuzlaştıran yön, çok sayıda (ancak farklı alanlarda!) kelime alınmasından daha çok, yazı dilinde Arapça ve Farsça gramer kurallarının temel oluşturmasıdır. Bunda da suçlu "*di*" değil, genel olarak bir eğitim sistemi oluşturmakta Avrupa ülkelerine göre çok geç kalan, bu sistemi oluşturmakta da Türkçeye önem vermeyen yönetici kesimdir. Eğitim sistemi geliştirilmemiş, çünkü geniş halk kitlelerinin bilgi sahibi olması önemsenmemiş, hatta tehlikeli görülmüştür.¹⁰¹ Avrupa ülkelerine göre matbaanın da günlük gazetenin de yüzlerce yıllık gecikme ile girdiği, Fransız düşünürü Voltaire'in "*okumayan insanlar ülkesi*" diye nitelediği Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra, 1928'de yeni harflerin hızla kabulünde ve yerleşmesinde, halkın sadece yüzde beş kadarının okuma yazma bilmesi önemli bir rol oynamıştır. Okuma yazma oranı yüzde doksanlarda dolaşan ülkelerde alfabe değişikliği kolay kolay düşünülemez ve gerçekleştirilemez.¹⁰² Cumhuriyetin kurulması, "*millî eğitim*" politikası ve "*öğretim birliği*" ile Türkçe eğitimin yolu açılmıştır.

Türk dünyasında 1990'dan beri yeni bir süreç başlamıştır. Beş Türk cumhuriyeti bağımsız olmuş, diğerleri de daha serbest hareket edebilme imkânlarına kavuşmuştur. Şimdi artık kendi kültür politikalarını kendileri tayin edecek duruma gelmişlerdir. Nitekim bunun etkisi de kısa zamanda görülmeye başlanmıştır. 1991 Aralığında Azerbaycan, 1993 Nisanında Türkmenistan, 1993 Eylülünde Özbekistan, 1994 Şubatında Karakalpakistan Lâtin alfabesine geçme kararı almışlardır. Bu ülkelerde yeni alfabeğe geçiş kademeli olarak uygulamaya konmuştur. Öte yandan Kırım Türkleri ile

⁹⁷ Tuğlacı, 1984: 54.

⁹⁸ Tuğlacı, 1984: 731

⁹⁹ Ülkü, 2005: 121,122.

¹⁰⁰ Ülkü, 2005: 123-125.

¹⁰¹ Ülkü, 2005: 125.

¹⁰² Ülkü, 2005: 126.

Gagavuzlar da Lâtin alfabesine geçerek bazı süreli yayınlarını yeni alfabeye basmaya başlamışlardır.

"Dil dışı şartlar" dediğimiz siyasî, iktisadî ve kültürel ilişkiler de Türk yazı dilleri arasında yeni etkileşim ve oluşumlara yol açmaya başlamıştır. Türkiye'de Türk cumhuriyetlerinin edebiyatlarına ait bazı parçalar lise edebiyat kitaplarına konmuştur. Türk Ocakları, Kültür Bakanlığı, *TÖMER* gibi kuruluşlarca Türk lehçelerini öğreten kurslar açılmıştır. Nihayet birçok üniversitede (Ankara, Gazi, Muğla, Atatürk gibi) Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümleri açılmıştır. Pek çok Türk genci Türk cumhuriyetlerinde öğrenim görmektedir. Sayıları az da olsa sosyal bilim dallarındaki bazı genç araştırmacılar Türk toplulukları arasında araştırmalar yapmaya başlamışlardır. Avrasya televizyonunun bazı genç yapımcıları da Türk dünyasına sık sık giderek yeni yapımlara imzalarını atmaktadırlar. Siyasî, iktisadî, ilmî ve kültürel heyetler de sık sık bu dünyaya yolculuk etmektedir. Türk cumhuriyet ve topluluklarında uzun süreli kalan iş adamları ve görevliler de az değildir. Bütün bu teşebbüs ve ilişkiler Türk lehçelerinin Türkiyeli aydınlar ve gençler tarafından öğrenilmesine yol açmaktadır.

Atatürk'ün önderliğinde gerçekleşen Dil İnkılâbı ile Ulusal dil, ulusal birlik ve bütünlüğün temelleri atılmıştır. Tarih, ulusal diline değer vermeyen ulusların yok olduklarını veya yabancı baskısı altına düşüklerini gösteren örneklerle doludur. Bu bakımdan Türk dilini yabancı dillerin baskısından kurtarmak üzere açılan Dil İnkılâbının yalnız ulusal birlik ve bütünlük bakımından değil, ulusal varlık bakımından da büyük bir değer ve anlam taşıdığı görülmektedir.

B. DİN

Kültürü oluşturan ana öğelerin biri de dindir. Hatta kültür konusuna eğilen kimi düşünürler ve araştırmacılar, dini, kültürü belirleyen ve onu yönlendiren baş etken olarak görmektedirler. Örneğin çağımızda Amerikalı Thomas Eliot, herhangi bir kültürün yalnızca dine bağlı olarak ortaya çıkabileceği ve gelişebileceği görüşünü savunmaktadır.¹⁰³ Ona göre tek bir dinden birkaç kültür de doğabilir. Aynı zamanda dışarıdan gelebilecek bir etkiye kapalı olan toplumlarda din ile kültürün gelişmeleri birbirinden soyutlanamaz. Türkiye'de Türk-İslam Sentezi kuramcılarında olan Mehmet Kaplan da “*Din, Türk milletini yoğuran etkenlerin başında yer alır, teferruatına varıncaya kadar bütün varlığımız asırlarca İslamiyet ile yoğrulmuştur*”¹⁰⁴ demektedir.

İnsanoğlu varlığın başlangıcını ve sonunu düşünürken akılla kesin biçimde çözemediği evrensel sorunlarda dinî değerlere yönelmiştir. Dinin en önemli ilkelerinden olan inançlar, kâinata ve hayata anlam vermekte, insanları derin biçimde etkilemiştir. Kutsal değerler toplumun çeşitli kültür unsurlarını yönlendirmiştir. Böylece insan hem âlemin başlangıcını ilâhî güce bağlamış, hem ölümden sonraki hayata hazırlanmaya çalışmış, hem de bu dünyada davranışlarından sorumlu olacağını kavramıştır.¹⁰⁵ Din, kendi sistemi içinde, bir ruhsal boşluğu doldururken, ahlâkî açıdan insanları iyiye, güzele ve doğruya götürme görevini yerine getirmeye çalışmıştır. Ahlâk bilimi geniş ölçüde toplumun değer yargıları arasında neyin iyi, neyin kötü olduğunu gösterir, iyinin yapılmasını, kötünden de kaçınılmasını öğütler.

Sosyal hayata katılan insan, eğitilerek yükselmek, zihnen ve ruhen olgunlaşmak yani kültür unsurlarını ve muhtevasını öğrenmek ihtiyacı ve zarureti içindedir. Böylece insan kendisini kuşatan çevre içerisinde yerini almak ve rolünü oynamak imkânına kavuşur.¹⁰⁶ Bu bakımdan din, insanın şahsiyetini geliştirmekle ona mukavemet gücü vermektedir. Din, insanın kendi kendisiyle ve etrafıyla barışık olmasını temin ederek ahenkli bir hayat sürmesini sağlamaktadır.

¹⁰³ Şerafettin Turan (1990): *Türk Kültür Tarihi*, İstanbul: Bilgi Yayınları, s.83

¹⁰⁴ Turan, 1990: 84.

¹⁰⁵ İ.Agâh Çubukçu (1990): “*Kültürümüzde Din Unsuru*”, Millî Kültür Unsurlarımız Üzerine Genel Görüşler, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, s.65

¹⁰⁶ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1983): *Millî Kültür*, Ankara: Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.141

Din ve ahlâk; insanların duygu, düşünce ve özlemlerini de etkilemiştir. Durum böyle olunca kültür ve sanat unsurlarında dinin etkisi kendini göstermiştir. Ancak kâinatın nasıl var olduğu hususunda nasıl filozoflar anlaşılamamışsa, dinler de tek bir inanç sisteminde birleşmemiştir. Hatta bu yüzden ayrı din mensupları arasında savaşlar olmuştur. Bu savaşların inanç ve yönetim sorunları yüzünden aynı dinin mensupları arasında da olduğu görülmektedir.¹⁰⁷

Din, bir inanç sistemi olarak insan ruhunun bir gereksinmesini karşılar; çevrede, evrende sırrına varılamayan olay ve olguların açıklanması için, yoruma kapalı da olsa özel bir alan oluşturur. Tapınma yönüyle de ruhsal bir boşalım sağlayarak manevi bir güç verir, aynı zamanda güncel yaşayışı etkiler. Bunların dışında vurgulamak gerekir ki, her din kendine özgü bir ahlak sistemi demektir. Kabul ettiği öncelikler ve koyduğu yasaklar aracılığı ile de kişisel olduğu kadar toplumsal davranışları da etkiler, biçimlendirir. Nihayet din, inanç ve tapınma kuralları ve yöntemleri ile de temizlenme, yeme içme, perhiz, giyim kuşam ve sanatla uğraşmalara da kimi zorunluluklar ya da sınırlamalar getirebilir. Hele kimi hukuk kuralları içeren dinlerde bu belirleme ve sınırlamalar daha büyük ölçülerde görülebilir. *Eliot*, din ile kültür arasındaki ilişkiyi “*Kültür, dinin özünü, din de kültürün getirdiklerini kabullenmek zorundadır*”¹⁰⁸ ifadesiyle açıklamaktadır.

1. İslamiyet Öncesi Dönemde Türklerin Dini

Din nedir sorusuna yanıt ararken, onun çok değişik tanımları içerisinde kültür tarihi açısından daha belirleyici olan Durkheim'in tanımı şöyledir: “*Din, kutsal yani birbirinden ayrı ve yasak nesnelere ilgili olan inançlardan ve belirli tapınma yöntemlerinden meydana gelmiş ortak bir sistemdir.*”¹⁰⁹ İnsanlar, bilinen o eski zamanlardan beri, inanç ve tapınma yönlerinden birbirinden çok farklı dinlere sahip olmuşlardır. Bu farklılık günümüzde de sürüp gitmektedir. Bunları sınıflamak söz konusu olduğunda değişik ölçütler kullanılmaktadır. Çoğu kez, Mezopotamya, Mısır, Çin, Hint, Yunanistan, İran dinleri diye ülkelere, coğrafyaya göre ayırım yapılmaktadır. Kimi kez de “*çok tanrılı-tek tanrılı*” diye Tanrı sayısına ya da “*kitaba dayanan, kitabı olmayan*” diye kutsal bir kitabın bulunup bulunmayışına bakılmaktadır. Bu ikili

¹⁰⁷ Çubukçu, 1990: 65-67.

¹⁰⁸ Turan, 1990: 84.

¹⁰⁹ Turan, 1990: 85-87.

ayrımında “*ilkel ve evrensel dinler*” gibi yaygınlık ya da Tanrı kavramının soyut olup olmayışı da dikkate alınmaktadır.

Eski Türk inanişinin esasında, eski Yunan veya Ön Asya'da olduğu gibi, eşyayı, heykel veya öteki objeleri *ilâh* olarak kabul etmeyen bir inanç vardır. Türkler, insanın vücuda getirdiği, yaptığı hiçbir eşyayı, kendilerine de hâkim bir güç, yani ilah olarak kabul etmemişlerdir. Buna karşılık, kendilerinin kontrol edemedikleri büyük tabiat olaylarına saygılı olmuşlar, onlardan korkmuşlardır. Şimşek, gök gürültüsü ve fırtına, onların bakışını gökyüzüne çevirmiştir. Bazen çok büyük ağaçlar gibi tabiatın ortaya çıkardığı şeylere ve olaylara saygılı olmuşlardır. Ancak bunları hiçbir zaman bir ilaha bağıllık gibi kabul etmemişlerdir. Asıl olarak “*gök*”, insan iradesi dışındaki her şeyin oluştuğu bir yer olarak kabul edilmiştir.¹¹⁰

Türklerin, mahiyeti hala tam olarak çözülemeyen Kuzey Asya kavimlerinde genelde “*Şamanlık*”¹¹¹ denilen inancın içinde yer aldığı kabul edilir. Bu inanişin, coğrafyadan gelen etkilerine rağmen, eski Türk inanişinin birçok yönünü, sadece şamanlıkla açıklamak yetmemektedir. Muhakkak ki, daha erken devirlerde, Türkler tabiattan apayrı bir büyük güce, Tanrı'ya, Gök-Tanrı'ya inanmışlardır.¹¹²

Şamanizm için de, benzer bir durum vardır. Uzun zaman Türklerin millî dinlerinin Şamanizm olduğu tezi hüküm sürmüştür: Öyle ki eski nesillerin okullarda ilk öğrendiği hususlardan biri bu olmuştur. İlmi yayınları takip etmeyen geniş kütleler için bu tez bugün de geçerli sayılmaktadır. Hâlbuki bu düşünce de artık terk edilmek zorundadır. Şamanizm, Türklerin eski dini olamazdı, çünkü Şamanizm bir din değildir. Özellikle *Eliade*¹¹³ tarafından ortaya atılan ve birçokları tarafından kabul edilen bu fikre göre, Şamanlık bir din olmaktan çok “*Vecd Tekniği*”¹¹⁴ dir. Bu tatbikat Şamanlar tarafından ruhların çağırılması, kötü ruhların kovulması gibi bazı pratik gayeler gütmektedir.

¹¹⁰ Tuncer Baykara (2001): *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay. s.192

¹¹¹ Doğaüstü bir güçle ilişki kurduğuna, ondan aldığı bilgilerle büyücülük ve kâhinlik yaptığına inanılan ve şaman adı verilen kişilerin yol göstericiliğine dayanan bir tür beşeri din. (Bkz. Ömer Demir (2005): Sosyal Bilimler Sözlüğü, Ankara: Adres Yayınları, s.384)

¹¹² Baykara, 2001: 193.

¹¹³ Bkz. Mircea Eliade (2000): *Şamanizm*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları

¹¹⁴ Şiddetli dini duygu ve heyecan hali; coşma, kendinden geçme.

(mesela hastalıkların tedavisi) Şamanlık birçok kavim gibi Türkler arasında da şüphesiz yaşıyordu fakat Türklere mahsus olmadığı gibi, bir din de değildi.¹¹⁵

Türkler, disiplinli bir hayat ve toplum düzenleri yüzünden “*Tek Tanrı*” düşüncesine çok erken çağlarda erişmişlerdir. Çin ve Hindistan gibi ziraat memleketlerinde, Tanrıların sayıları pek çoktur. Sabahtan akşama kadar tarlası ile uğraşan bir ziraatçı için, kendi tarlasındaki faydalı ve zararlı hayvanların hepsi de, ayrı ayrı kutsal sayılmaktadır. Ziraatçının gözleri, yalnızca mahsulünde ve bereket getirebilecek her türlü sihirli şeylerdedir. Kabuğunu ev aleti ve etini de gıda olarak kullandığı kaplumbağa, pirinç tarlasında sabahtan akşama kadar durmadan öten kurbağa, onun günlük hayatında gönlüne ilham veren unsurlardır.¹¹⁶

Atlı Türklerin günlük hayatları ise, ziraatçılardan bambaşkadır. Atlı Türkler yere, yalnızca atlarının ayakları ile bağlıydılar. Onlar kendilerini, yağız yer ile masmavi gök arasında asılmış ve boşlukta yürür gibi düşünürlerdi. Türkün başı gökteydi. Onun zihnini yoran ve kalbini dolduran tek şey, üzerini kaplayan sonsuz mavilikti. Sonsuz göğün tek rengi ve tek kubbesi, onun düşüncelerini birleştiren ve tek amaca yönelten önemli bir sebepti. Tıpkı ailesini, kendi başkanlığında toplayan kubbeli otağı ve evi gibi; Otağın altında bir aile reisi, gök kubbesinin altında da bir Türk Kağanı vardı. Elbette ki bu sonsuz ve mavi kubbenin, onun üstünde dolaşan güneş, ay ile yıldızların da, bir sahibi ve hakani olacaktı. Her şeyi o yaratmış ve yarattıklarına da yaşasınlar diye yerler ile suları o vermişti.¹¹⁷ Türklerin çok erken çağlarda, “*Tek Tanrı*”ya inanmış olmalarının başlıca sebebi budur. İnanç ve düşüncelerdeki birlik, toplumda da dirlik ve düzeni sağlamıştır. Ayrıca toplumdaki birlik ve disiplin, düşünceleri de törpülemiş ve fikirleri tek bir amaca doğru yöneltmiştir. Tek Tanrılı dinler, ancak yüksek içtimaî bir seviyeye erişmiş milletlerde görülmüştür.¹¹⁸

8. yüzyıla kadar giden en eski kaynaklara göre, Orta Asya Türk Hükümdarlığı, Kağan'ın tahta oturduğunda ilân ettiği “*törü*” veya “*yasa*”ya yani imparatorluğun düzenini belirleyen bir temel kanuna dayanmaktadır. Başka bir deyişle, hükümlerlik

¹¹⁵ Turgut Akpınar (1999): *Türkler'in Din ve Hukuk Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.12

¹¹⁶ Bahaeddin Ögel (1971): *Türk Kültürünün Gelişme Çağları II*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s.160

¹¹⁷ Ögel, 1971: 160.

¹¹⁸ Ögel, 1971: 161-163.

otorite ve gücünün, “*törü*” veya “*yasa*”nın ilânıyla oluştuğuna inanılmıştır. Bunun yazılı kanıtı, Orhun Gök-Türk yazıtlarında tekrar tekrar ifade edilmiştir.¹¹⁹

Din geniş ölçüde insan ile Tanrı arasındaki bağılıktır. Her dinin inanç sistemi, ibadetleri ve kutsal değerleri vardır, insanlık dinî açıdan çeşitli aşamalardan geçmiştir. İlkel insanlar, kendileriyle doğayı birbirinden ayıramamıştır. Bu nedenle tabiat güçlerine tapıldığı dönemler olmuştur. Çok tanrıci dönemlerde insanlar gizli ruhlara inanmışlar, ya kendi elleriyle yaptıkları putlara, ya da tabiattaki varlıklara tapınmışlardır. İnsanlık tarihinde tek Tanrıci dinlerin de hüküm sürdüğünü görmek mümkündür. Tek Tanrıci dinler arasında en son gelen ve en olgun olanı İslâmiyet'tir. İslâmiyet 7. yüzyılın ilk yarısında Hz. Muhammed tarafından duyurulmuş ve hızla yayılmıştır. İslâm hareketi, hem Arabistan'da puta tapıcılığa son vermiş, hem de çağındaki değerlere göre yepyeni görüşler getirmiştir.¹²⁰

İslâmiyet gibi ileri dinlerde de Tanrının biçimi tarif edilemezdi, İslâm felsefesinde de güzel söylenmiş bir deyim vardır: Tanrı'nın vücudu, “*vâcib ül-vücûd*” idi. Yani Tanrının varlığı, kendince nasıl gerekmişse, öyledir. Onu bilmek, kimsenin haddi değildir. Dede Korkut hikâyelerinde Deli Dumrul'un Tanrı için söylediği şu deyiş, eski Türklerin düşüncelerini şöyle ifade etmektedir.¹²¹

"Yücelerden yücesin!

"Kimse bilmez, nicesini! Yüce Tanrı!

Hız. Muhammed, 622 yılında Mekke'den Medine'ye göç ettikten sonra daha sistemli ve açık çalışma imkânını bulmuştur. Bazen savaşlarla, bazen üstün kişiliği ve sağduyusuyla duyurduğu yüce dini yaymıştır. İşin başından beri Tanrı'dan vahiy aldığını ve kendisinin son Elçi (Peygamber) olduğunu anlatmıştır. Sağlığında İslâmiyet'in başarılarına tanık olmuştur. Hız. Muhammed'in ölümünden sonra Müslümanlar arasında bölünmeler başlamıştır. Bölünme sebeplerinin başında yönetim sorunu gelir. Damadı Hız. Ali'nin, bir süre bekledikten sonra Hız. Ebû Bekir'i halife tanıdığı bilinmektedir.¹²²

¹¹⁹ Halil İncik (2000): *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, İstanbul: Eren Yayınları, s.44

¹²⁰ Çubukçu, 1990: 65.

¹²¹ Ögel, 1971: 162-164.

¹²² Çubukçu, 1990: 66.

Ancak Hz. Osman zamanından itibaren yönetim sorunları yüzünden kin tohumları yeşermeye başlamıştır. Hz. Ali'nin halifeliği döneminde bu kin tohumları Hz. Muhammed'in yakın arkadaşları arasında sıcak savaflara sebep olmuştur. Cemel olayında binlerce Müslüman öldürülmüştür. Savaşın bir tarafının önderi Hz. Muhammed'in damadı Hz. Ali, öteki tarafın büyüğü ise Hz. Muhammed'in eşi Hz. Ayşe idi. Bu savaşta, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr ibn Avam da Hz. Ayşe'nin yanında yer almıştı. Bilindiği üzere bu iki zat, Hz. Muhammed tarafından daha önce Cennete gideceği açıklanan *Aşere-i Mübeşşire* arasındadır. Görülüyor ki dinde siyasî sorunlar, seçkin ve temiz Müslümanların bile birbiriyle savaşmalarına sebep olmuştur. Abbasîler döneminde Türklere karşı ilgi artmıştır. Halife Memûn'un ordusunda Türk soyundan askerler vardır. Mu'tasım zamanında ise Türklerden oluşan özel birliklerin yetiştirilmesine özen gösterilmiştir. Türkler 9. yüzyıldan itibaren İslâmiyet'e karşı daha çok ilgi duymaya başladılar. Mu'tasım zamanında Maveraünnehir'de İslâmlaşma hızlandı. Türkler genellikle gönülleriyle Müslümanlığı kabul etmişlerdir. 10. yüzyılda Karluklar, Oğuzlar ve Batı Türklerinden iki yüz bin çadır halkı İslâmiyet'i kabul etmiştir. 11. yüzyılda Türk âleminin büyük çoğunluğu İslâmiyet'in etkisi altına girmiştir.¹²³

Türkler, yiğit bir ulus olarak Orta Asya'da bazı ülkelere yayıldıklarından çeşitli kültürlerle karşılaşmışlardır. Şamanizm'i, Budizm'i, Manihaizm'i ve hatta Hıristiyanlığı az çok tanımışlardır. Bu nedenle de din konusunda İslâm'dan önce tutuculuğa yönelmemişlerdir.

2. Türkler ve İslamiyet

Türkler, Orta Asya'dan Anadolu'ya göç ederken kendi kültürlerini de taşımışlardır. İslâm âleminde bilim dili Arapça, edebiyat dili Farsçaydı. Bazı Türk düşünürleri eserlerini bu sebeple Arapça yazmışlardır. Ancak düşünce olarak İslâm kültürünü zenginleştirmişlerdir. Bununla birlikte aile hayatı törelere bağlı olduğundan evlerde Türkçe konuşulmuştur. Anadolu'da Türkçe yayılmıştır.

Türklerin İslamiyet'i kabulünde, eski Türklerin din, ahlak, cemiyet anlayışları ve dünya görüşleri ile İslamiyet'in getirdiği esaslar arasındaki uygunluğun rolü vardır. Türk kültür tarihinde din ve ahlak ön plandadır ve daima hâkim rol oynamıştır. Öyle ki,

¹²³ Çubukçu, 1990: 67-69.

Türk mimarisi, süsleme sanatları, edebiyatı, musikisi, örf ve adetleri ile ahlakı, İslam dini göz önünde bulundurulmadan anlaşılabilir. Bundan dolayı Türk milletinin varlığını ve birliğini devam ettirmekte İslam dininin etkisi olmuştur. Nitekim Hıristiyanlığı kabul eden bir kısım Türkler (Tuna Bulgarları, Macarlar, Gagavuzlar) millî varlıklarını muhafaza edememişlerdir.¹²⁴

İslamiyet, Türk milletinin günlük hayatında yaşamaktadır ve etkisini göstermektedir. Abdest, gusül, taharet gibi temizlik şekillerinin yanında namaz, oruç, zekât, sadaka, hac, kurban, Ramazan ve Kurban bayramları gibi çeşitli ibadetler Türk toplumu tarafından yaşanmaktadır. Bunun yanında İslami inanç ve duyguların tesirleri şiire, romana, hikâyeye, musikiye, tiyatro eserlerine çeşitli şekillerde yansımaktadır.

Türk ahlakına uygun olan İslam Dininin birleştirici ve bütünleştirici, fertleri, toplum arasındaki bağları pekiştirici vasfı milletimize derinden nüfuz etmiş, onu etkilemiş, zümreleri birbirine kenetlemiştir. Dinin gücü Türk tarihinin buhranlı dönemlerinde de kendini göstermiş, toplumu çözülüp dağılmaktan kurtarmıştır. Bu hususta *Ahi Evren*, *Hacı Bektaş*, *Mevlâna* ve *Yunus Emre* en büyük rolü oynamışlar ve oynamaktadırlar.¹²⁵ Bu düşünürler 13. yüzyılda Anadolu'da hoşgörülü bir İslâm anlayışının sergilenmesinde etkili olmuşlardır.

Anadolu'da Selçuklular döneminde bağnazlıktan uzak sanat eserleri meydana getirilmiştir. Camiler, medreseler ve kervansaraylar, resimler ve kabartma figürlerle süslenmiştir. Türklerin etkisi inanç açısından da dikkat çekmektedir. Türkler Anadolu'da Bizans yönetiminde derebeylerin baskısından bıkmış topraksız aileleri memnun etmesini bilmişlerdir. İslâm'ın fetih hukukuna dayanarak aldıkları araziyi devletin malı saymışlardır. Çiftçilere işleyebilecekleri kadar toprağın tasarruf hakkını babadan oğula geçebilecek bir biçimde vermişlerdir. Göçebeleri yerleştirerek, şehirleşme usullerine dayanarak kurdukları mahalleleri camilerle ve Türk eserleriyle donatmışlardır. Ticarete ve meslek hayatında Ahilik, Türklerin başarılarına katkıda bulunmuştur.¹²⁶

¹²⁴ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1983): *Millî Kültür*, Ankara: Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.141

¹²⁵ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1983: 143.

¹²⁶ Çubukçu, 1990: 67.

13. yüzyılda Moğol istilâsından dolayı Türkler Batıya göç etmek zorunda kalmışlardır. Türkler Anadolu'daki Süryanîlerin, Ermenilerin ve Rumların inançlarına saygı gösterdiler. Bunlar, Bizanslılardan çok Türklerden memnun kaldılar. Bizans idaresinde ezilen köylüler Selçukluların egemenliğine girdiler. Örneğin: II. Kılıçaslan Malatya Süryanî patriği Mihael'e mektup yazarak Bizans'a karşı zaferinde duasının katkısı olduğunu bildirmiş, teşekkürlerini sunmuştur. II. Gıyasettin Keyhusrev evlendiği Gürcü prensesinin Konya sarayına papaz ve kutsal eşya ile gelmesini hoşgörülle karşılamıştır.¹²⁷

Osmanlılar döneminde uzun süre aynı hoşgörünün devam ettiği görülmektedir. I. Murad'ın (1326-1389) Bizanslılara ve Rumlara karşı iyi muamelesi Bizans Kilisesi'nin sevgisini çekiyordu. Patrik, 1385'de papaya yazdığı mektupta Sultan Murad'ın kiliseye tam bir özgürlük tanıdığını bildirmiştir. Türklerin bu tutumu, hem siyasî, hem de kültürel açıdan kaynaşmaya kolaylık sağlamıştır. Anadolu'da Türk kültürü yaygınlaşmış ve benimsenmiştir. Bu kültür aynı biçimde Trakya'da kökleşerek etkisini Batı'ya doğru uzatmıştır. İstanbul'da bulunan Nuruosmaniye Camii'nin yapımında bu duruma rastlanmaktadır. 17. yüzyılda Kadızâdeliler, devlet işlerinin bozukluğunu şeriattan sapılmasına bağlamışlardır. Resim ve musiki gibi bazı sanat faaliyetlerinin yasaklanmasını istemişlerdir. Ayrıca tarikatları da lanetlemişler, tütün ve kahvenin haram olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹²⁸ Osmanlılar artık eski görkemli başarılarını sürdüremez olmuşlardır. Yeniliğe ve yaratıcılığa karşı çıkılması sonucu gerileme her alanda görülmüştür.

Yönetimde, sosyal ve ekonomik hayatta, düşünce ve kültürde eski canlılık gerileme göstermiştir. Osmanlı devlet adamları 18. yüzyılda ülkelerindeki gerilemenin sebeplerini araştırmaya ve durumu düzeltmek için çareler bulmaya çalışmışlardır. Bu nedenle Lâle Devri'nde, Batı'ya yönelmenin gereğini duyulmuştur. Avrupa'dan 280 yıl kadar sonra 1727'de basımevi kurulur. Batı'daki bilgilerden yararlanmak eğilimi başlar. Bu dönemde Batı'dan bazı bilginler, edebiyat ustaları ve sanatçılar İstanbul'a gelirler. Batıyla Osmanlılar arasında kültür alışverişi canlanmaya yüz tutar. Ancak bu gelişme Patrona Halil'in geriye dönük ayaklanmasıyla bir süre durdurulmuştur.

¹²⁷ Çubukçu, 1990: 68,69.

¹²⁸ Çubukçu, 1990: 70.

Tanzimat'tan sonra ülkede çeşitli akımlar gelişmeye başlamıştır. Hürriyetler arttıkça azınlıklar, yabancı devletlerin etkisiyle Osmanlılardan kopma faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Devleti çöküşten kurtarmak için çare arayan düşünür ve yazarların ortaya attığı fikirler arasında İslamcılık görüşünü de savunanlar olmuştur. Tanzimat döneminden sonra hukuk alanında yarı laik uygulamalar çoğalmıştır. Ancak devletin temel yapısı teokratik kalmıştır. Din her şeyi etkilemeye devam etmiştir.¹²⁹ Eğitim ve fikir hayatında temel sorunlar üzerinde birlik sağlanamadığından eski yeni çatışması da devam etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti 29 Ekim 1923'de kurulmuş ve birçok inkılâp yapılmıştır. İnkılâplar içinde 3 Mart 1924 halifeliğin kaldırılmasının önemi büyüktür. Aynı yıl öğretimin birleştirilmesi (Tevhid-i Tedrisat) kanunu Türkiye Büyük Millet Meclisince kabul edilmiştir. Yönetimde lâik uygulamalar başlamıştır. 1925'de tekke ve zaviyeler kapatılmıştır. 1926 yılında Türk Medenî Kanunu yürürlüğe girmiştir. 1928'de Latin harfleri benimsenmiştir. Daha sonra kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. 1937 Anayasasında Türkiye Cumhuriyeti'nin lâik bir devlet olduğu belirtilmiştir.

Türk millî kültür unsurları arasında önemli bir yeri olan “*Din*” toplumda barış, sevgi, dostluk ve kardeşlik duygularının çoğalmasını, huzur ve güvenin sağlanmasını öngörmektedir. Dinde kıskançlık, yalancılık, kin güdücülük ve haksızlıklara yer yoktur. Ayrıca İslam dini daima bilimi teşvik etmiştir. İslamiyet'in özünde ilerlemeyi, teknik gelişmeleri ve medeniyeti teşvik vardır.

¹²⁹ Çubukçu, 1990: 72.

C. ÖRF ÂDET VE GELENEKLER

1. Örf

İnsan topluluklarında, âdetler, örfler¹³⁰, görenekler ve gelenekler “*kültür unsurları*” olarak, insanların duygularına, düşüncelerine ve davranışlarına doğrudan doğruya tesir ederler. Bu kültür unsurları sosyal gruplarda insanlar arası ilişkileri, sosyal etkileşim açısından, sosyal beklentilere ve daha üst düzeyde ise, sosyal kurumlar bakımından, insanlar arası ilişkileri sosyal kaidelere bağlarlar. Onlar, sosyal gruplara benlik katan ve onları yaşatan özelliklere sahiptirler.¹³¹

Örfler, çoğu zaman toplumun katı beklentileri olarak nitelenen birtakım örnek tutum ve davranışlardır. Örfler, aynı zamanda toplumu bir arada tutan değerler sisteminin temel taşları arasındadır. Bu değerler sistemi, toplumsal yapının durumuna göre giderek özel bir hukuk sistemine göre ya da o sistemdeki bir yasa maddesine de gerekçe olabilmektedir.

Örflerin bireyle birey, bireyle aile, bireyle komşular ve akrabalar, bireyle halk ve ulus arasındaki ilişkileri, davranışları, tutum ve tavırları düzenleyen ve belirleyen işlevleri vardır. Toplumun her üyesini sürekli olarak baskı altında tutan örfler, zorlayıcı yaptırıcı ya da yasaklayıcı yaptırımlarıyla bireyin grupla cemaatle ya da toplumla uygun olmasını sağlarlar. Öte yandan cins, yaş, sınıf ve mesleklere göre belirlenmiş çeşitli örfler bunlar arasında bağlantıyı koruma, kollama, pekiştirme ve denetleme işlevleriyle de yüklüdürler. Örflere karşı çıkmaya kimi toplumlarda yasaya karşı çıkmayla bir tutulur; hatta zaman zaman yasaların da üstünde tutularak katı bir tutumla birey cezalandırılır. Bir sosyo-kültür biriminde kanun ve ahlâk kaidelerinin yerine geçebilecek kadar kuvvetli fakat kanunî yaptırımla desteklenmeyen davranış kalıbına örf-töre adı verilir. Yaptırımları en kuvvetli olan kural çeşididir.¹³² Bir kültürün değerler sisteminin bünyesinin temelinde yer alırlar. Diğer bütün sosyokültürel kuralların üzerinde kuvvete sahiptirler. Örf-töre, birçok kültürde zamanla yazılı kanunlar haline dönüşür ve o sosyokültürel yapının bütün fertlerini bağlayıcı, sınırlayıcı bir fonksiyon kazanır.

¹³⁰ Yasalarla belirlenmeyen, halkın kendiliğinden uyduğu gelenekler.

¹³¹ Nihat Nirun-M. Cihat Özönder (1990): “*Türk Sosyo-Kültür Yapısı içinde Âdetler, Örfler, Görenekler, Gelenekler*”, Millî Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı.46, s.252,253

¹³² Nirun-Özönder, 1990: s.262.

2. Âdet

Adetler¹³³, tıpkı örfler gibi birçok sosyal içerikli ilişkiyi düzenlemekte, yönetmekte ve denetlemektedirler. Toplumsal yaşamın düzenli gitmesinde, kuralların uygulanmasında adetler etkili olmaktadır; örneğin karşılama ve uğurlamalar; yemek ve sofranın düzenleri; geçiş dönemleriyle ilgili kutlama ve kutsamalar; kız isteme, nişanlılık ve evlenme usulleri; cinsler, yaş grupları, meslek mensupları arasındaki ilişkilerin biçimleri; selamlaşma, hatır sorma sırasında uyulması gereken kurallar; bayramlar, mevsimler, önemli günlerle ilgili davranış biçimleri; "*yas alma*", "*baş sağlığı dileme*" gibi durumlarda söylenecek sözler, takınılacak tavırlar ve tutumlar adetlerin alanına girerler.¹³⁴

Adetler çeşitli kökenlerden kaynaklanmış ve biçimlenmişlerdir; bunlar içerisinde geçmiş zamanların yaşama biçimleri, dünya görüşleri, ilginç rastlantı ve olaylar önemli bir yer tutarlar. Bir toplumda, toplumun bütününe ilgilendiren adetler olduğu gibi, çeşitli mesleklerin, mezheplerin, etnik grupların v.b. kendilerine özgü adetleri vardır. Adetlerin pratikteki uygulanışını giderek gelenekleşmesini sağlayan bu konuda bilinçli ya da bilinçsiz görev üstlenen yaş ve cins gruplarıyla dinsel liderler, dernek yöneticileri, oyun grubu başkanları bulunmaktadır. Kimi adetler oldukça durağan ve sürekliden, kimisi de zamanla değişebilen niteliktedir. Adetlerden bir bölümü toplumun büyük değişim çalkantısına ayak uydurarak özlerinde ve biçimlerinde sınırlı değişimlere uğruyorlar, bir dereceye kadar korurken, bir bölümü de tıpkı canlı organizmalar gibi etkinliği ve diriliğini zamanla yitirerek gün gelir ortadan kalkıyorlar.

3. Gelenek

Gelenekler geniş anlamıyla bir kuşaktan ötekine geçirilebilen bilgi, tasarım, boş inanç, yaşantı biçimi; daha geniş anlamıyla maddi olmayan kültürdür. Dar anlamda ise, kuşaklar boyunca bir toplumun örneğin kutsal ya da politik işleri gibi önemli konulardaki görüşlerdir. Gelenekler sözlü ve yazılı olmak üzere iki bölüme ayrılırlar. Tıpkı adetler gibi, ama onlardan daha güçlü olarak toplumsal yaşamın düzenlenmesinde ve denetlenmesinde önemli rol oynarlar. Nitelikleri bakımından genellikle tutucu olan gelenekler aile, hukuk, din ve politika gibi toplumsal kurumlar üzerinde etkilidirler;

¹³³ Topluluk içinde eskiden beri uyulan kurallar, töre. (Bkz. Türk Dil Kurumu (1988): Türkçe Sözlük 1: Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.25)

¹³⁴ <http://kygm.kulturturizm.gov.tr>

bilim ve sanat, geleneklerin daha az etkisi altındadırlar. Bireyin bağlı bulunduğu grubun ya da toplumun geleneklerine karşı çıkması, bu karşı çıkışın derecesine göre bireyin toplulukça dışlanmasından saldırıya uğramasına, hor görülmesinden alaya alınmasına kadar genişleyen tepki türlerinde biçimlenir. Geleneklerin tıpkı örfler gibi yasalarla belirlenmiş türleri vardır. Yasa, geleneklere ve onlara aykırı davranışlar için verilecek olan cezaları bir ölçüye sokmaya çalışır. Gelenekler, genellikle yasalardan çok daha geniş bir alanı yönetirler.¹³⁵

Bir kültür içinde her zaman var olduğuna inanılan, sosyal olarak bir nesilden diğerine sözlü anlatma yollarıyla aktarılan alışkanlıkların, normların toplamı olarak tanımlayabileceğimiz Gelenekler; mensup oldukları kültürlerin üyeleri arasında ortak bir ruh ve dolayısıyla sağlam bir örgü (kalıp) meydana getirerek kültürel devamlılığı sağlarlar. Yaygınlık ve yaptırımların kuvveti açısından göreneklerden kuvvetli, âdetlerden zayıftırlar. En yavaş değişen çeşitten normlardır. Adetlere göre kuvvetli yaptırımlara sahip olmayan, görüp tekrarlanarak alışlagelen normlar "*görenekler*" olarak gruplandırılmaktadır. Âdet ve geleneklere göre daha kuvvetsiz, daha kolay terk edilebilen çeşitten davranışlardır. Yaptırımları en yumuşak normlardır. Belli bir topluluğun günlük hayatında her türlü ihtiyaç halinde uygulaya geldiği yol veya yöntemlerdir. Bu anlamı ile ilk defa Amerikalı sosyolog *William Graham Sumner* tarafından *Folkways* (1907) adlı kitapta kullanılmıştır.¹³⁶

İnsanların giydikleri ve takındıkları şeyler, renkleri ve biçimleri ile toplumsal ya da ulusal kültürü dışa yansıtan en belirgin ölçütlerden biridir. Öyle ki kimi durumlarda kişilerin salt giyim ve kuşamlarına bakarak onların hangi toplumdan olduklarını kestirmek olanağı vardır. Çok değişik toplumlardan olan bireyler bir araya geldiklerinde fiziksel görünimleri dışındaki farklar, ancak ulusal giysilerini giydiklerinde belirginleşir. Gerçi günümüzde çok büyük boyutlara varan kültür alışverişi ve moda nedeniyle giyim kuşamda da bir benzerlik, bir yakınlaşma meydana gelmekte ise de, yerel ya da ulusal giysiler yine de önemlerini ve etkinliklerini korumaktadır.¹³⁷ Sayıları gittikçe artan festivallerde ve şenliklerde genellikle ulusal kıyafetler giyilmekte, moda pazarlarında da eski giysileri yansıtan esintilere ağırlık verilmektedir. Bu eğilimin etkisi altında olacak

¹³⁵ <http://kygm.kulturturizm.gov.tr>

¹³⁶ Nirun-Özönder, 1990: 262.

¹³⁷ Şerafettin Turan (1990): *Türk Kültür Tarihi*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, s.202

ki Türkiye'deki turistik yörelerde “*Türk kahvesi*” ile “*Maraş dondurması*” bile ulusal sayılan eski kıyafetlere bürünmüş kişilerce satılmaktadır.

Tarihleri boyunca çeşitli ülkelere yerleşip devletler kuran ve pek çok yabancı kavimle iç içe, yan yana yaşayan Türklerin giyim ve kuşamlarında büyük değişiklikler olması kaçınılmazdır. Günümüzde kullandığımız başlıca giyim eşyaları adlarına ilişkin yüzeysel bir inceleme bile bunların birçoğunun Türkçe olmadığını ve alındığı ülkedeki adla yaygınlaştığını göstermektedir. Örneğin Türkçe giyim - kuşam deyimi ile kılık-kıyafetteki, kıyafet sözcüğü Arapçadan alınmıştır. Eski Türkçede don, içe ve dışa giyilen şeylerin tümü, yani giysi demek iken giderek ayağa giyilen iç çamaşır anlamında kullanılır olmuştur. Çamaşır sözcüğü ise Farsçadan geçmiştir. *Giysi*, Türkçe iken Arapça olan *elbise* sözcüğü daha yaygınlık kazanmıştır.¹³⁸

İslamiyet'e girişten sonra İran ve Arap giyimlerinin etkisinde kalan Türk giyim kuşamının, batıya yönelme ve çağdaşlaşma eğilimleri sonucunda bu kez de Avrupa'dan esinlendiği, o etki alanına girdiği görülmektedir. Düzenleme hareketlerine örnek alınmasının yanı sıra başında moda da öncülük etmesi nedeniyle Fransa'nın ön planda gelmesini de doğal karşılamak gerekir. Nitekim siyasal ve ekonomik ilişkilerin artması sonucu son yıllarda İngiliz ve Amerikan giyimlerinin gittikçe yaygınlaştığı dikkati çekmektedir. Öteki alanlarda olduğu gibi İslam öncesi Orta Asya dönemindeki Türk yaşayışını ayrıntılarla gösteren yazılı belgeler bulunmamaktadır.¹³⁹

Bu özelliklerin başında, Türklerin hayvancılıkla uğraşan ve ata özel bir değer veren göçebe bir kavim olarak giyim eşyalarını deriden yapmaları ve biniciliğe elverişli bir biçimi yeğlemeleri gelmektedir. Aslında ilk giyim malzemesi için bitki yaprakları kullanılmış da olsa, avcılık ve hayvancılık dönemine geçişten sonra, insanların, genelde avladıkları ya da besledikleri hayvanların postlarından yaptıkları giysileri giydikleri bilinmektedir. Orta Asya'da yaşayan Türkler, kimi araştırmacıların at kültürü diye adlandırdıkları bir yaşam biçimi sürdürdükleri için, giyimlerinde de süvariliği ön planda tutmak gereğini duymuşlardır.¹⁴⁰

¹³⁸ Turan, 1990: 207.

¹³⁹ Turan, 1990: 207-209.

¹⁴⁰ Turan, 1990: 209-211.

Türklerin günlük hayatla ilgili gelenek ve görenekleri Ahî birliklerince 13. yüzyıldan itibaren sistemleştirilerek yazılı görgü kuralları haline getirilmiş, zaviyelerde öğretilmeye başlanmıştır. Her insanın evde, sokakta, çarşıda, hamamda, mabette, mezarlıkta, misafirlikte uyması istenen kurallar 124 adettir. Bu kuralların yarısından çoğu bugün de bütün dünyada benimsenen görgü kurallarıdır. Günün ihtiyaçları, Avrupa devletleriyle yakın ilişkiler Türk gelenek ve görenekleri arasına yeni davranış kalıplarının girmesine zemin hazırlamıştır.¹⁴¹ Örneğin; Büyüklerin sözleri kesilmez. Büyükler de küçükleri sabırla dinler Yanlış konuşmalara kızılmaz. Hoşgörüyü doğrular anlatılır. Argo sözler kullanılmaz. Aile dışında da herkesle nazik konuşulur. İsimlerin sonuna "*Bey, Hanım*" sözleri eklenir veya "*Beyefendi Hanımefendi*" diye hitap edilir. "*Sen-ben*" denmez, "*Siz-biz*" denir. Konuşurken el ve kollar sallanmaz, bağırılmaz. Konuşan kişinin yüzüne bakılarak, konuşması dinlenir. Konuşulan kişinin omzuna, sırtına el konulmaz. Biriyle yürürken, tanıdık biriyle karşılaşıldığında, uzun süre sohbet edilip birlikte yürünülen kişi oyalanmaz. Konuşan iki kişinin yanına üçüncü kişi geldiğinde, bu kişiyi tanıyan diğerine tanıtır. Yardımlara mutlaka teşekkür edilir. Kusurlu hareket edenler özür dilerler, istekler rica edilerek anlatılır.

Hasta akrabalar, komşular, iş arkadaşları mutlaka ziyaret edilir. Hasta ziyaretime çiçek, kolonya gibi armağanlarla gidilir. Meyve dışında yiyecek kesinlikle götürülmez. Çünkü dokunabilir. "*Hasta çorbası*" denilen yoğurtlu, baharatsız çorba zorunlu hallerde (hastanın kimsesi yoksa) hastaya götürülebilmektedir.¹⁴² Hasta ziyaretleri; 15-30 dakikayı geçmez. Hastanın yanına güler yüzle girilir. İyileşmekte olduğu söylenir. Benzeri hastalardan, ölümlerden söz edilmez. Tıbbi tedavi dışındaki tedavi yolları tavsiye edilmez. Ayrılırken sağlık şifa dlenir, dua edilir.

İş yerine, okula gelenler, kendilerinden önce gelenlere selam verir. "*Günaydın, hayırlı sabahlar, iyi günler, iyi işler*" dileğinde bulunurlar. Onlar da aynı sözlerle karşılık verirler. İş yerinde okulda kanunların, yönetmeliklerin ön gördüğü kurallara, temel görgü kurallarına uyulur. Arkadaş, dost ziyaretleri kısa tutulur. Çalışanların gereksiz sözlerle oyalanması, iş sahiplerinin bekletilmesi hoş karşılanmaz.

¹⁴¹ 21. Yüzyılın Eşiğinde Örf ve Âdetlerimiz (1997): Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayını, s.106

¹⁴² 21. Yüzyılın Eşiğinde Örf ve Âdetlerimiz, 1997: 111.

Türk millî kimliğinin en canlı konularından biri de sofraya ve mutfak kültürüdür. Türk Mutfağı, Çin ve Fransız mutfağıyla birlikte dünyanın en zengin üç mutfağından biri kabul edilmektedir. Yiyecek ve içecekler, hayatın devamını sağlaması yanında, toplumda beşerî ilişkilerin kurulması, ailede sevinç ve üzüntülerin paylaşılması gibi önemli rolleri de üstlenirler. Beslenme geleneklerimizde, ailenin komşularıyla ilişkileri de önemlidir. "*Göz hakkı*", "*koktu*" diyerek zaman zaman komşulara ve yoksullara yemek gönderilir. Komşuya iade edilecek yemek kabı boş gönderilmez. Küçük bir armağanla veya değişik bir yiyeceklerle geri verilir. Başkalarını imrendirmemek için yiyecek maddeleri açıkta eve götürülmez, sohbetlerde evde pişirilen yemeklerden söz edilmez. Mecbur kalınırsa "*söylemesi ayıp*" diye söze başlanır.¹⁴³

Türk ailesi günümüzde genellikle bir gün içinde üç defa sofraya başında toplanmaktadır. Sabah, öğle ve akşam, Büyükşehirlerde iş yeri ve okulların evlere uzaklığı, eşin de çoğu zaman çalışıyor olması, tatil günleri dışında öğle yemeğinde bir araya gelme imkânını ortadan kaldırmıştır. Eski kültürümüzdeki iki öğüne dayalı (kuşluk ve akşam yemeği) beslenme geleneği, böylece günün şartlarına uymuştur.¹⁴⁴

Yemeğe, aile reisi (baba, büyük baba) "*besmele çekerek*", "*afiyet olsun*" diyerek başlamadıkça diğerleri hiç bir şey yemezler. Sofrada misafir varsa, o da aile reisinin yemeğe başlamasını bekler. Haklı mazeretleri dolayısıyla sofraya geç gelen aile fertleri "*afiyet olsun*" diyerek kendilerine ayrılan yere oturulur. Türk sofrası geleneğinde yemek sağ elle yenir. Bugün de bu gelenek devam etmektedir. Ancak çatal ve bıçak birlikte kullanılacaksa çatalın sol, bıçağın sağ elde tutulması yaygınlaşmaktadır.

Gelenek ve görenekler toplumu yalnızlıktan kurtarır, lüzumsuz endişelerden, korkulardan uzaklaştırır, sosyal çevre içinde insanların birbirlerine karşı uygunsuz davranışlarda bulunmalarını önler. Bu şekilde âdetler, örfler, görenekler ve gelenekler insanları manevî desteklerinin himayesi altında hep birlikte tutarlar.

¹⁴³ 21. Yüzyılın Eşiğinde Örf ve Âdetlerimiz, 1997: 89.

¹⁴⁴ 21. Yüzyılın Eşiğinde Örf ve Âdetlerimiz, 1997: 90.

D. TOPLUMSAL YAPI

1. Aile Kavramı

Aile toplumsal yapıyı oluşturan temel kurumların başında gelir. Bu özelliği ile toplumun temelidir. Aile, geleneksel toplumlarda olduğu gibi modern toplumlarda da önemli bir kurumdur. Çünkü günümüzde dünya nüfusunun büyük bir kısmı hala aile birimlerinde yaşamaktadır. Millet için dil, biyoloji için hücre, kimya için element ne ise ve ne anlama geliyorsa, toplumlar için de ailenin anlamı budur.

Aile, biyolojik ilişkiler sonucu insan türünün sürekliliğini sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı, karşılıklı ilişkilerin belirli kurallara bağlandığı, o güne dek toplumda oluşturulmuş maddi ve manevi zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal yönleri bulunan toplumsal bir birimdir.¹⁴⁵ Aile düzeni, esasları bakımından sınıflara ayrılır:

- 1- *Biyoloji*: Cinsel hayat ve yavrunun uzun zaman bakıma ihtiyaç göstermesi.
- 2- *Psikoloji*: Kıskançlık duygusu, sevgi, şefkat, himaye, yardım, sahip olma duygusu.
- 3- *Tarih*: Soyağacı teşekkülü, mâzi şuuru, örfler.
- 4- *Din*: İnançlar, kutsal değerler ve nakli.
- 5- *Ahlak*: Vicdanî kurallar ve nakli.
- 6- *Sosyoloji*: Akrabalık teşkilatları, kültür nakli.
- 7- *Hukuk*: Fertleri koruma, hak ve vazifeler dengesi.¹⁴⁶

Aile, sosyalleştirme, şahsiyeti geliştirme fonksiyonunu yerine getiren, bugün de bu fonksiyonunu koruyan bir sosyal ünedir. Yeni kuruluşlar (kreşler, yurtlar, okullar, çeşitli teşekküller) bu fonksiyonu paylaşmaya kalksa da her şeye rağmen ailenin yerini tutamayacağı anlaşılmıştır. İnsanların, grup kültürünün şuurlu bir iştirakçisi halini almalarında, asıl içtimaî vasıta ailedir. Sosyal değerler, millî duygular, toplumun özlemleri ve arzuları, kişiye hep aile tarafından aktarılmaktadır. Toplumun varlığını sürdürebilmesi için zorunlu çeşitli temel fonksiyonları aile müessesesince yerine getirilmektedir.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Mahmut Tezcan (2000): Türk Ailesi Antropolojisi, Ankara: İmge Yayınları, s.13

¹⁴⁶ Yünni Sezen (1990): Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, s.116

¹⁴⁷ Sulhi Dönmezer (1982): *Sosyoloji*, Ankara: Savaş Yayınları, s.225

2. Aile Modelleri

a. Geleneksel Geniş Aile

Kırsal kesimde yaygın olarak görülen ve özellikle sanayi öncesi toplumlara özgü ortaya çıkan aile örneğidir. Babadan torunlara intikal eden yatay ve dikey genişlik içinde ortaya çıkabildiği gibi akrabaları da içine alabilecek bir genişliğe de ulaşabilmektedir. Modern aileye ya da kent ve kasaba ailesine göre genç kuşaklar (çocuklar ve torunlar), uzun bir süre aile çatısı altında tutulurlar.¹⁴⁸ Bu yüzden kuşaklar içinde meydana gelen evlilikler de aile çemberinde yer bulabilmektedir.

b. Çekirdek Aile

Anne-baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan aileye çekirdek aile denir. Batıda Sanayi Devrimini müteakip ortaya çıkmıştır. Günümüzde kent toplumunun ailesi çekirdek aile özellikleri taşımaktadır. Geleneksel aileye göre işlevleri daha da daralmıştır. Sosyolog *Parsons*'un deyimiyle çekirdek aile uzmanlaşmış ailedir. Çocuk yapma ve psikolojik doyum çekirdek ailenin iki önemli işlevidir. Geleneksel aileye özgü diğer işlevleri ya tamamen ortadan kalkmış ya da etkisi azalmıştır. Anne ve baba unsurları değişen toplumsal koşullara göre aileyi niteleyebilmektedir.¹⁴⁹ Çiftleri bir araya getiren karşılıklı kişisel tercih ve kabuller ailelerin giderek kendi içinde demokratikleşmesini de beraberinde getirmektedir.

c. Göçebe Aşiret Topluluklarında Aile

Bu topluluklarda aile kurumunu kavramak için göçebe toplumsal örgütünün yönünü bilmek gerekir. Göçebe aşiretlerin kendilerine özgü olan toplumsal örgütünü incelemek, bir kent ya da köydeki toplumsal örgütü incelemekten daha zordur. Göçebeler bahar başlarında yaylalara, kış başlarında ovalara taşınırlar.¹⁵⁰

Bunların konakladıkları yerler geleneksel olmayıp her yıl değişebilir. Göçebe aşiretlerin içyapısı, akrabalık düzenleri, felsefe ve düşünceleri yaşayış biçimlerine göre ortaya çıkar. Göçebe topluluklarında aile ataerkil olduğu için akrabalık baba tarafından sürdürülür. Aile içinde baba tarafı üstün değer taşır; sevilir ve saygı görülür. Bu nedenle yeni evliler, baba çadırında kalırlar; doğan çocukların kalacağı yer de

¹⁴⁸ Yahya Akyüz (2005): *Türk Tarihi ve Kültürü*, Ankara: PegemA Yayıncılık, s.268

¹⁴⁹ Akyüz, 2005: 269, 270.

¹⁵⁰ İbrahim Yasa (1970): *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları*, Ankara: Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, s.105

orasıdır. Göçebe aşiretlerinde aile geniş aile tipidir. Ana, baba, oğullar torunlar, gelinler, aynı çadırda, bir arada yaşarlar.¹⁵¹

d. Köy Ailesi

Köylerde “*cemaat*” tipi aile egemendir. Bu yüzden temel birim aile değil, hanedir. Hane, bir bina altında oturanların oluşturduğu bir birliktir. Bu birlik çoğunlukla iş bölümüne dayanarak, üretim işlerinde birleşen ekonomik bir topluluktur. Aileler çok yakın akrabadırlar. Fakat hane içinde yabancı kişiler de olabilir. Köy ailesi temel bir kökte toplanmış bir veya daha çok biyolojik birim ve onların çocuklarından oluşmuş olabilir.¹⁵²

Bu toplulukta salt otoriteyi üzerinde toplayan babadır. Oğullar çoğunlukla baba ile birlikte, onun mülkiyeti altında bulunan topraklarda çalışırlar. Kazanç babanıdır. En büyük oğul babadan sonra gelir, ölünce yerini o alır. Küçük ve evli oğullar babanın hanesinden miras paylarını alarak ayrılıp yeni bir hane kurarlar. Evli olmayanlar ise evlenene kadar kalırlar. Tarım işlerini oğullar çok küçük yaşlarda babadan öğrenir, çalışmaya da küçük yaşta başlarlar. Çocuklarla baba arasındaki ilişkiler belirli kurallara bağlıdır. Bu kuralları belirleyen bir tür geleneksel saygı ve çekingenlik duygusudur. Bunun kimi belirtileri babanın yanında çocukların yüksek sesle konuşmaması, sigara içmemesi, tartışmaması; aile başkanlarının karısına herkesin önünde sevgi gösterisinde bulunmaması gibi davranış biçimlerinde görülebilir. Evlenme daha çok ana ve babanın kararlarına bırakılmıştır.¹⁵³

e. Kasaba ve Kent Ailesi

Kasaba toplumsal, ekonomik ve kültürel yönlerden ele alınırsa geleneksel olarak çağdaş topluluklar arasında bir yere oturtulabilir. Başka bir deyişle, kasaba, köy ve kentler arasında bir geçiş topluluğudur. Bu durum aile kurumunda da yansımıştır. Prof. Karay'ın yaptığı Ereğli kasabası araştırmasında görülen çekirdek aile oranı % 72.4, büyük aile oranı ise % 27,5'dir. Ailenin ortalama büyüklüğü 5.2 ve ortalama çocuk sayısı 2.4'tür. Aile bireyinin karşılıklı ilişkilerine baktığımız zaman baba oğul ilişkisindeki değişme, büyük aile tipinin gerilediğini gösterir. Yazara göre, evlenen çocukların yeni bir ev açma

¹⁵¹ Yasa, 1970: 205.

¹⁵² Yasa, 1970: 107.

¹⁵³ İbrahim Yasa (1955): *Hasanoğlan Köyü*, Ankara: TODAİE Yayını, s.161 vd.

eğilimleri, ekonomik ve psikolojik nedenlerle kuvvetlenmektedir.¹⁵⁴ Eski ölçülerle değerlendirildiği zaman saygıda bir azalma olduğu göze çarpmaktadır. Gençlerin terbiye; söz dinleme ve başkalarına yardım duygularında bir zayıflama vardır. Daha çok, okuyan ve gezen yeni kuşaklar babayı ve yaşlıları salt bir otorite saymamaktadırlar.

Kentte ise egemen olan çekirdek ailedir. Ekonomik yetersizlik yüzünden, taraflardan birinin ana babasından bir tanesinin ölümü halinde geride kalan aileyle birlikte yaşar. Ekonomik yararı ve Kentli kadının boş vaktinin köylü kadına göre daha çok olması nedenleri ile kadın aile dışında bağımsız bir işte çalışabilmektedir.¹⁵⁵

f. Gecekondu Ailesi

Gecekondu bir takım kişilerin genellikle kendilerine ait olmayan topraklar üzerinde, kısa zamanda izinsiz olarak yapmış veya yaptırmış oldukları bir konuttur. Bu tanıma kişilerin kendilerine ait olan topraklar üzerinde yaptırdığı benzer özellikler taşıyan barınakları da sokmak gerekir. Gecekondu ailelerin geliş yerleri büyük çoğunlukla köy ve kır topluluklarıdır. Bu, yalnız Türkiye'ye değil, kentleşmekte olan hemen hemen bütün az gelişmiş ülkelere özgü önemli bir sorundur. Olayın temel nedeni, kentlere yapılan sürekli nüfus akınlarıdır. Gecekondu ailesi köy ailesine göre, kişileri daha az, üyeleri arasındaki iş gücü biçimi çeşitlenmiş, yararlı gördüğü bir takım köy özelliklerini sürdüren, buna karşılık uygun bulduğu kent özelliklerinden bir takımını kabullenmiş, toplumsal değer ve alışkanlıkları bakımından bir ucu köyde, bir ucu, kentte olan iki aile arasında bir geçiş durumu gösterir. Bu kurumun yapısında ve görevlerinde köy ailesi özellikleriyle; kent ailesi özelliklerinin bir arada bulunması, onu kendine özgü bir tür yapmıştır. Gecekondu ailesi ile köy ve kent aileleri arasında iş bölümü, konutun mülkiyeti, kişi sayısı, gelenekler, evlenmede yaş ve eşitlik ve öteki özellikleri bakımından bir takım ayrılıklar vardır. Gecekondu ailesinin başka sorunları ise maddi ve manevi sorunlar başlığı altında incelenebilir. Maddi sorunlar arasında, konut, besin, sağlık ve temizlik, giyim ve yeniliklere karşı tepkileri, ruhsal sorunlar arasında da aile başkanı otoritesinin değişmesi, toplumsal değerlerin gelişmesi ve ekonomik güvensizliği sayılabilir.¹⁵⁶ Manevi Sorunlar arasında ise, sosyal ve kültürel

¹⁵⁴ Cavit Orhan Tütengil (1961): *Yola Bağlı İktisadi Değişmeler*, İstanbul: İF Yayını, s.31,32

¹⁵⁵ Yasa, 1970: 108.

¹⁵⁶ Yasa, 1970: 109.

imkânlardan yoksun olmalarından dolayı mutsuz ve huzursuz bir yaşam sürmeleri gösterilebilir.

3. Türklerde Ailenin Önemi

Aile, bir toplumun temel toplumsal kurumlarından birisidir. Toplumun ayakta tutan, temel öğelerdendir. Üretim tüketimde bulunmak gibi ekonomik, çocuğun toplumsallaştırılması, eğitimi, korunması, sevgi, serbest zamanların değerlendirilmesi gibi pek çok işlevleri olan, bütün toplumlarda benzerlik gösteren bir kurumdur. Bu özelliklerini dikkate alarak şöyle bir tanım vermek mümkündür. *"Aile, biyolojik ilişkiler sonucu insan türünün sürekliliğini sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı, karşılıklı ilişkilerin belirli kurallara bağlandığı, o güne dek toplumda oluşturulmuş maddî ve manevî zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal yönleri bulunan toplumsal bir birimdir."*¹⁵⁷

Aile, karı ve koca ile kurulan bir birliktir. Çocuklar bu birliğin tamamlayıcı unsurlarıdır. Bu haliyle aile toplumun en küçük birimidir. Bazı sosyologlar aileyi toplumun çekirdeği olarak kabul ederler. Ailede herkesin sorumluluğu bellidir. Aile bireyleri arasında belirli bir işbölümü vardır. Buna göre aile, toplumsal, ekonomik, kültürel özellikleriyle küçük bir topluluktur. Aile, kadın ve erkeğin, adına evlilik denilen hukuki birleşmeleriyle kurulur. Nikâh akdi adı verilen bu hukuki birleşme ile çiftler resmen evlenmiş olurlar. Çocuklar aileyi tamamlarlar. Saygı, sevgi, dayanışma, himaye ve ahlaki değerler de ailenin geleneksel dayanaklarını meydana getirir. Aile mutluluğu bütün bunların bir arada bulunmasıyla gerçekleşir.

Toplum, insanlardan meydana gelir. İnsanlar ise aileler halinde yaşamaktadır. Bu yönüyle de aile, toplumun temelidir. Toplumun temelinde aile, ailenin temelinde de evlilik yer alır. Denge ve uyuma dayalı sağlıklı bir evlilikten sağlıklı nesiller ortaya çıkar. Sağlıklı nesiller ise sağlıklı ve güçlü bir toplum yaratır. Aile bir anlamda düzen demektir. Sosyal düzenin sağlanmasında aile, birey ile toplum arasında köprü görevi görür. Genç nesiller, başkalarını dikkate alma, insanları sevme, büyüklere saygı gibi değerleri aile içinde öğrenir. Bunların toplumda uygulanması ise toplumsal düzeni meydana getirir. Bu nedenle aile, geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemlidir.

¹⁵⁷ Mahmut Tezcan (2000): *Türk Ailesi Antropolojisi*, Ankara: İmge Yayınları, s.13

Çağdaş Batı toplumlarında bazı olumsuz tecrübelerden yola çıkılarak ailenin korunması ile ilgili önlemler alınmakta, aile bakanlıkları, aile vakıfları ve aile dernekleri kurulmaktadır.¹⁵⁸

Aile, samimi, yüz yüze ilişkilerin egemen olduğu en küçük, fakat en önemli sosyal kurumlardan birisidir. Dengesi bozulmamış bir aile ortamı, gerçek bir cemaat hayatını ifade eder. Çünkü aile, insanı her açıdan kuşatan bir atmosfer gibidir. Aile olmadan toplumun var olması kuşkuludur. O nedenle aile toplumun ve devletin ana çekirdeği olarak kabul edilir. Tarihsel süreç içinde de aile diğer sosyal yapı öğeleriyle beraber düşünülmelidir. Bu yönüyle, yani toplumsal, ekonomik, kültürel ve hatta siyasal nitelikleriyle aile, küçük bir toplum örneği sergiler. Fakat aile toplumdan farklılık gösterdiği gibi aynı toplum içinde bölgeler arasında da farklılaşmaktadır¹⁵⁹

Avrupa'daki bilim otoriteleri, dünya tarihinde önemli olan kavimler arasında "*Atlı kavimler*" dedikleri bir grubun etkin olduğu konusu üzerinde durmuşlardır. Atlı kavim demek at yetiştiren ve yaşantısını at sırtında geçiren insan toplulukları demektir. Dünya tarihinde en güçlü Atlı kavimleri, doğuda Türkler, batıda ise Cermenlerdir. Türkler Orta Asya'da, Doğu Cermenleri ise Güney Rusya'da ikamet etmişlerdir.¹⁶⁰

Atlı kültürün kaynağı Orta Asya kabul edilmektedir. Tarımcılık M.Ö. 4-5 bin yıllarından beri bilinmektedir. M.Ö. 1000 yılından itibaren ise yonca ziraatıyla at terbiyesini öğrendikleri, buna karşılık ise ipekçilik sanatı, çinicilik ve çam işçiliği öğrettikleri bilinmektedir. Tarım yapılan topraklar vergi karşılığı ailelere verilir, savaş zamanı kazanılan topraklar ise hakanın mülkü sayılırdı. *Ülüş* denilen bu yapı Selçuklu ve Osmanlı'daki arazi rejiminin de temelini oluşturmuştur. Bu durum, Batı toplumlarında görülen toprakla ilgili farklılaşmaya imkân tanımamıştır.

Tabiat şartları bir kısım Türkleri hayvan yetiştiricisi yapmış, Orta Asya'nın iklim ve hayat şartları insanları konar-göçer yaşamaya mecbur etmiştir. Hayvancılık Orta Asya Türk ekonomisinin temelini teşkil etmiştir. Çin tarihleri Orta Asya Türkleri için göçebe deyimini kullanmıştır. Çünkü Türkler otlar ile suları takip ederek yaşıyordu. O

¹⁵⁸ Akyüz, 2005: 268.

¹⁵⁹ Nihat Nirun (1994): *Sistemik Sosyolojik Yönünden Aile ve Kültür*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s.19

¹⁶⁰ Bahaeddin Ögel (1993): *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul: M.E. B. Yayınları, s.9

halde Türkler bir yere yerleşemediğinden değil, hayvanlarına ot ve su bulabilmek için dolaşıyorlardı. Hayvancılık Türk sosyal hayatına disiplin getirmesi açısından çok önemliydi. Kimlerin nerede oturup nerede hayvanlarını otlatacağı tecrübe içinde gelişmiş, Orta Asya törelerince kalıplaşmış kaidelerdir. Toplum ve ailede disiplin ve düzen varlıklarını devam ettiren en önemli kurallardır. Bu açıdan Türk devletlerinin özelliklerini hakanlarında değil, Türk ailesinin düzen ve zihniyetinde aramak gerekmektedir.¹⁶¹

Kadın, Türklerde ailenin önemli bir üyesidir. Eski Türk gelenek ve düşünce kalıplarının varlığı her an hissedilen Dede Korkut'ta kadın şöyle anlatılır. Dede Korkut dilinden ozan der: "*Kanlar dört türlüdür. Birisi solduran soptur. Birisi dolduran toptur. Birisi evin dayanağıdır. Birisi ne kadar dersen bayağıdır*"¹⁶² Dört türlü olan kadın tipinin en makbulü evin dayanağıdır. Onun özelliklerini sayarak kişinin böyle bir kadınla evlenmesini ister... "*Evin dayağı odur ki kırdan, yabandan eve misafir gelse kocası evde olmasa, onu yedirir, içirir, ağırlar, azizler gönderir...*"¹⁶³ Yine erkeğin evleneceği kızın yiğit olması gerektiğini Dede Korkut destanında görmekteyiz. Beyrek der: "*Babam, bir kız aliver ki ben yerimden kalkmadan o kalkmalı, ben karakoç atıma binmeden o binmeli, ben hasmıma varmadan o bana baş getirmeli, böyle kız aliver.*" Gökalp'ta eski Türklerde kadınların amazon niteliğini gösterdiğini ifade eder. Yani usta binicilik, iyi silah kullanma, yiğitlik, Türk erkekleri kadar Türk kadınlarında da vardı. Kadınlar hükümdar, kale koruyucusu, vali ve elçi olabilirdi. Sıradan ailelerde ev, ortak olarak karı ile kocanı, çocuklar üzerindeki velilik özelliği baba kadar anaya da aitti. Savaşçılık genel bir karakterdi. Kadınlar malları kullandıkları gibi dirlik, zeamet, has ve yurtluklara da sahipti. Eski Türk toplumunda kadın bu konumda iken Asya ve Avrupa ülkelerinde ezilen kadınların durumunu Hıristiyanlık da düzeltmemiştir. "*Hıristiyanlık, ilk günahkâr insanoğlunun Havva olduğuna inanıyor ve Havva'nın kadın oluşundan dolayı da kadınları günahkârlığın ve kötülüklerin kaynağı olarak kabul ediyordu.*" Aynı devirlerde Türk kızları toplumun saygın bir üyesidir. Miras hakları olduğu gibi baba, ana rızası olmadan çocukları evlendiremiyordu. Türk töresi kadına erkek kadar yetki vermiştir.¹⁶⁴

¹⁶¹ Ögel, 1993: 9,10.

¹⁶² Muharrem Ergin (1995): *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, s.18

¹⁶³ Ergin, 1995: 19.

¹⁶⁴ Ziya Gökalp (1991): *Türk Uygarlığı Tarihi*, Haz. Yusuf Çotukösen, İstanbul: İnkılâp Kitapevi, s.251

Kadının toplumdaki yeri, özellikle Arap kültürüyle ilişkiye geçildikten sonra değişmesine rağmen eski Türk gelenekleri etkisini sürdürmüştür.¹⁶⁵ Yeni durumun koşullarına uyulsa da bu uyum, Osman Turan'ın deyimiyle, “*çok yüzeysel*” kalmıştır. Anadolu Türklerinde kadınlar, eskisi kadar olmasa da toplumsal yaşam içindeki önemli yerlerini korumuşlardır.¹⁶⁶

Türk geleneklerinde, toplumun hemen tümü tarafından benimsenen ve doğal bir davranış gibi içtenlikle uygulanan konuksever bir anlayış vardır. Ön-Türkler, konuğa önem vermeyi, ata'dan gelen miras olarak görmüşler, toplum yaşamının sosyal ya da ekonomik, hemen her alanına yaymışlardır. Türk insanı için konuk ağırlama, yerine getirilmesi gereken bir görev, bir insanlık ve ahlâk sorunudur. Kutluluk ve uğur işareti ve tanrının gönderdiği bir emanet olan konuk için, her topluluk ya da ailede bir konukluk yani konuk evi ya da konuk odası vardır. Konuğa hizmette kusur edilmemeli ve gereksinimleri en iyi biçimde karşılanmalıdır. Konuğa aş, atına yem verilmeli, bu aş ve yem elde bulunanların en iyisi olmalıdır.¹⁶⁷

16.yy. gezginlerinden İtalyan *Theodoro Spandugino* Türk kervansaraylarını gördüğünde, karşılaştığı uygulama nedeniyle şaşkınlığa düşmüş ve duyduğu hayranlığı gezi notlarına yansıtmıştır. *Spandugino* şunları söylemiştir: “*Türkler, kervansaray dedikleri, yoldan geçenlerin hiçbir ücret ödemededen konaklayabildikleri, yemek yiyebildikleri konaklama yerleri yaptırırlar... Buralarda hastalara bakılır, kendilerine ekmek, sıcak çorba ve ilaç verilir. Hayvanlar için özel bölümler vardır, onlara da yem verilir. Konaklama ve hizmet konusunda, hiçbir din, dil, ırk ayrımı yapılmaz. Türkler olduğu kadar Hıristiyanlar ve Yahudiler de buradaki olanaklardan alabildiğine yararlanır... Bir yolcunun bana söylediği gibi; dünya üzerinde bu denli düzenli, her şeyin kuralına uygun yapıldığı bir başka düzen yoktur.*”¹⁶⁸

Sosyal bir boyut kazanarak toplumun temel değerlerinden biri haline gelen Türk konukseverliği, bu konuyu inceleyen yabancıları derinden etkilemiş ve *hayranlık* uyandırmıştır. Arap bilgin ve gezgini İbn Batuda, ünlü *Seyahatname*'sinde; Anadolu Türklerinin konukseverliği ve cömertliği konusunda tanımlamalar yapar ve

¹⁶⁵ Doğan Avcıoğlu (1995): *Türklerin Tarihi*, İstanbul: Tekin Yayınları, s.20

¹⁶⁶ Metin Aydoğan (2006): *Türk Uygarlığı*, İzmir: Umay Yayınları, s.99

¹⁶⁷ Ergun Candan (2002): *Türklerin Kültür Kökenleri*, İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları, s.488,489

¹⁶⁸ Avcıoğlu, 1995: 26.

Anadolu'nun "*bir şevkat diyarı*" olduğunu yazar. Bir başka Arap düşünürü El-Omari, Anadolu'nun Selçuklu çağında "*cennet gibi bir ülke*" olduğunu söyler. Çin elçisi Vang Yen-Tö; 10. yüzyılda kaleme aldığı Seyahatname'sinde, Uygur Türklerinin yardımlaşma geleneklerinden söz eder ve şunları yazar: "*Uygur ülkesinde yoksul insan yoktu. Zor durumda kalanların yardımına, devlet ve halk birlikte koşardı. Birçok insan, içinde yaşadıkları sosyal yardım düzeni nedeniyle uzun yaşardı; genç yaşta ölene pek rastlanmazdı.*"¹⁶⁹ Sözüyle bu konukseverliği bir kez daha göstermektedir.

4. Eski Türkler Dönemi

Eski Türk toplumlarında ekonomik yaşam, bozkırın damgasını taşır. Bozkır yaşantısı, temel uğraşısı hayvan yetiştiriciliği olan göçebe toplumu yaratmıştır. Bozkır yaşantısında hayvan yetiştiriciliği, doğanın nimetlerinden sürekli yararlanmayla gerçekleşir. Mevsimine göre veya imkânlarına göre bir otlaktan diğerine yer değiştirmeyi getirir. Türklerin, bu tür "*göçebe*" ve "*çoban*" kültürünün merkezinde "*at*" vardır. At, göçebe topluma hareketlilik getiriyor ve savaşlarda üstünlük sağlıyordu. Atın yanı sıra koyun, sığır ve deve yetiştiriliyordu. Eski Türklerde küçük ölçekte tarım da yapılıyordu. Ancak yaşanan topografya, öncelikle hayvan yetiştiriciliğine uygundu. Hayvanların beslenebilmesi için gerekli otlak ve bitki örtüsünün hızla tükenmesi, hayvancılığın farklı otlak ve topraklarda sürdürülmesini gerektiriyordu. Yeni topraklar peşinde koşan Eski Türklerin yaşam biçimi göçebelğe dayanıyordu. Göçebe hayvan yetiştiriciliği temel ekonomik faaliyet oluyordu.¹⁷⁰

Yetiştirilen hayvanların ürünlerinin işlenmesi, temel el sanatları olarak ön plana çıkmaktadır. Halı ve kilim dokumacılığı, keçe yapımı ve saraççılık önemli el sanatları arasında yer almaktadır. Göçebe yaşama uygun esnek bir konut biçimi olan "*yurt*" diye adlandırılan çadırlar, odun iskelete sahip keçelerle kaplıdır. Ayrıca demir ve metal işçiliği gelişmiştir. Ekonomik alanda toprak, ortak mal olarak kullanılmıştır ve özel mülkiyet konusu değildir. Hayvan ve diğer servet ürünlerinde özel mülkiyet geçerli olmuştur. Böylesi bir ekonomik yaşamda ailenin ve giderek soy ve boyun geçimini sağlanması ve güvence altına alınması temel anlayıştır. Göçebelik ve hayvancılığa dayalı bu yaşam biçiminde insanın adale gücü önem kazanmaktadır. Bunun kadar

¹⁶⁹ Aydoğan, 2006: 107.

¹⁷⁰ Hüsnü Erkan – Canan Erkan (1998): *Kültür Politikamızda Yeni Boyutlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları; Halk Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü yayınları, s.57

önemli olan bir diğer adale gücü olarak "at" ön plana çıkmaktadır. Çünkü adale gücü en yüksek varlıklardan birisi attır. Diğer yandan temel ekonomik faaliyet olan hayvancılığın sürdürülmesi ve güvenlik altına alınarak yürütülmesi için, biten otlakların ikamesi ve bunun için yer değiştirmek zorunlu olmuştur.¹⁷¹ Ekonomide geçimlik üretim; geçimlik üretimle birlikte soy ve boyun güvenliği ve bu güvenliğin dayanışmacı bir sosyal yapı için korunup sürdürülmesi söz konusudur.

Eski Türklerden Uygurlarda yerleşik yaşama geçiş ve yerleşik yaşamın gereği olarak kentleşme daha yaygın olarak gerçekleşmiştir. Hanların yazlık ve kışlık sarayları bulunmaktaydı. Kışlık saray şehirde, yazlık saray yaylada olurdu. Eski Türklerde, toprağın tanrının (Göktanrının) bir vergisi olarak herkesin kullanımına açık olması, toprakta özel mülkiyeti önlemiştir. Toprak boy'un ortak kullanımındaydı. Boy'un birlikte kullandığı tanrı vergisi toprak vardır. Boyun temelinde ailenin olması; Türk toplum yaşantısında, toprak ve maddeyi değil, insanı ön plana çıkarıyordu. İnsani özelliklerin ve yeteneklerin ön planda olması, ailenin güvenliği için deneyimli ve yararlı kişinin aile reisi olması ve boyun güvenliği için ise, boyun en yetenekli, yiğit ve kahramanı olan kişinin bey olması söz konusudur.¹⁷² Özellikle sürekli yer değiştirme ve haşin doğaya karşı, deneyim, bilgelik ve kişisel yeteneklerin (kahramanlık, yiğitlik) ön plana çıkması önemi olarak görülmektedir.

Aile ve boyda saygınlığın sağlanmasında kişisel yetenekler ötesinde sahip olunan sürülerin büyüklüğü de önemliydi. Özellikle sosyal statünün gerektirdiği fedakârlığı karşılamak için zorunluydu. Dede Korkut'a göre bey olabilmek için, yiğit ve kahramanlık yanında, aç doyurmak, çıplak giydirmek gerekirdi. Eski Türklerde ailenin ön planda olması, erkek kadar kadının da önemini ortaya koyarken; göçebe yaşantısında ortak yaşamın; göçün, üretimin ve güvenliğin sağlanmasının birlikte sürdürülmesi, Türk toplumunda kadının konumunun geri plana itilmesini önlüyordu. Bu nedenle kadın, Eski Türklerde hep saygın bir konuma sahip olmuştur. Kadın, göç ve hayvan yetiştiriciliğinde olduğu kadar ev işlerinde de erkekten daha geri planda değildir. Toplumsal ve ekonomik sürece birlikte katılmaları kadın için bir sosyal statü sorunu yaratmayı engeller. Aile meclisi, kadın ve erkekten oluşur. Hakanların eşi, "*hatun*"

¹⁷¹ Erkan, 1998: 58.

¹⁷² Erkan, 1998: 59.

unvanı alırlar ve önemli ölçüde iktidar sahibidirler.¹⁷³

Ayrıca toprakta özel mülkiyetin olmayışı, aristokrat-köle biçiminde ikili sınıfsal yapılanmayı devre dışı bırakmıştır. Bu nedenle Türk toplumunda sınıfsal engeller oluşmadığı gibi, sınıf ideolojileri de geçerlilik kazanmamıştır. Ortak soy ve boydan gelmek daha belirleyici unsurlar olmuştur. Sınıfın çıkarı değil, soy ve boyunun çıkarı ön planda olmuştur. Böylesi sınıfsız yapı, toplumda dikey akışkanlığın yüksek olmasına fırsat sağlamıştır. Toplumda sınıfsal farklılaşma değil, fakat yetenek ve beceriye dayalı kişisel farklılaşma ve bu yüzden kişi egemenliği geçerli olmuştur.¹⁷⁴

5. Selçuklular Dönemi

Orta Asya'dan kopup gelerek Büyük Selçuklu Devleti'nin yönlendirmesiyle Anadolu'ya yerleşip burayı yurt edinen ve önce Anadolu Selçuklu sonra Osmanlı Devleti'ni kuran Türkmen kitlelerinin bu hareketlerinin görünen maddî sebebi büyük nüfus artışıdır. O yıllarda Bizans'taki nüfus durgunluğuna paralel olarak oldukça tenhalaşan Anadolu, yurtlarında sıkışıp kalan Türkmenler için cazip bir yerleşim sahası haline gelmiştir. Bu yönelişte Türklerin Batıya ilerleme ülküsü de önemli rol oynamıştır. Nitekim 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türkmenler Anadolu'ya akın ederek burayı yurt tutmaya başlamışlardır.¹⁷⁵

Büyük göç hareketi. Anadolu'nun nüfus yapısını tamamen değiştirmiş ve Anadolu Selçuklu Devleti bu dönemde kurulmuştur. (1075) Bir kaç yüzyıl sürececek olan bu göçlerin ikinci büyük safhasını Moğollar önünden kaçan Türk boylarının Anadolu'ya gelişleri ve 13-14. yüzyıllarda Orta Anadolu'dan sahillere yayılmaları teşkil edecektir. Selçuklu Devleti, bir İslâm devleti sıfatıyla Anadolu'yu fethederken, mirî toprak rejimini yani ikta sistemini de burada hâkim kılmıştır. Buna göre, topraklar devlet mülkiyeti altına alınmış, bu toprakları işleyen köylüler ise devletin bir tür kiracısı kabul edilmiştir. Moğol istilasından sonra bu sistem tahrip olmuştur. Devlet savaş ve iç mücadeleler gibi sebeplerle zarara uğrayan ve tenhalaşan köyleri himaye için belirli sürelerde vergi muafiyeti gibi tedbirler alıyor, halka tohumluk ve çift hayvanı dağıtıyordu. Anadolu, Sultan I. Mesut (1116-1155) zamanında Türkmenler için

¹⁷³ Erkan, 1998: 59-61.

¹⁷⁴ Erkan, 1998: 69.

¹⁷⁵ Yahya Akyüz (2005): *Türk Tarihi ve Kültürü*, Ankara: PegemA Yayıncılık, s.258

emniyetli bir vatan haline gelmiştir. Onun zamanında ülkenin imarı başlamış ve medenî faaliyetler gelişmiştir. Batı kaynakları ilk defa onun zamanında Anadolu'dan “*Turkia*” yani “*Türkiye*” diye söz etmeye başlamıştır.

Bu dönemde Türklerin çoğu henüz konargöçer olduğundan, üretimi sürdürmek için yerli halka ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple Selçuklu hükümdarları yerli halkı himayeden başka, bunları kendi sınırları içinde yerleştirerek, üretimi arttırmaya çalışmışlardır. II. Kılıç Arslan zamanında (1155-1192) Haçlılarla yoğun bir mücadeleye girişildiği için ülkedeki tahribat artmış, üretim çok düşmüştü. Bunu telâfi etmek amacıyla yerli halkı üretime yönlendirilmiş, ayrıca göçebe ve yarı göçebe halde bulunan Türkmenler yoğun bir şekilde toprağa bağlanarak ziraî üreticiler haline getirilmeye çalışılmıştı. I. Alâeddin Keykubad'ın (1220-1237) hüküm sürdüğü refah döneminden sonra Anadolu'da Baba İshak önderliğinde gerçekleşen ve zorlukla bastırılan *Babaî isyanı*¹⁷⁶ görülmüştür. 1240'larda Anadolu Selçuklu devletine karşı yürütülen bu isyanın en önemli sebeplerinden biri yeni gelen konargöçerlerle eskiden gelip yerleşik hayata geçmiş olanlar arasındaki çekişmelerdir.

Selçuklular ve Beylikler Dönemi Türkiye'sinde önemli sosyal tabakalaşma ayrımlarından biri göçebe-yerleşik ayrımıdır. Zira Anadolu'nun henüz vatan edinildiği bu dönemlerde yerleşim ve toprak paylaşımı önemli bir sorundu ve göçebe Türkmenlerle eski sakinler arasında bu yüzden önemli gerilim ve çatışmalar yaşanabiliyordu. Göçebeler başlarına buyruk yaşamayı tercih ediyorlar, devlet disiplinine uymak istemiyorlardı. Bunlar, yaylak ve kışlakları arasındaki gidiş gelişlerde yolları üzerindeki köylere zarar vermekte, bu da yerleşik halkla sürtüşmelere sebep olmaktaydı. İşte bu göçebe - yerleşik çelişkisi Babaîler isyanı gibi sosyal ve iktisadî bunalımların önemli bir sebebini oluşturmuştur. Bu isyan, Moğolların Anadolu'yu istila etmesini de kolaylaştırmıştır. Anadolu'da ticarî ve sınaî faaliyetlerin gelişmesi ile Anadolu şehirleri de çok büyümüştür. Konya, Sivas, Kayseri gibi büyük merkezler çok genişleyerek surlarını aşmış; Antalya, Sinop, Erzurum, Erzincan, Harput, Amasya, Tokat, Niğde, Niksar, Aksaray, Ankara, Malatya, Akşehir, Beyşehir, Kırşehir, Gülşehir,

¹⁷⁶ Akyüz, 2005: 259,260.

Gümüş ile Karahisar ve Ilgın adlarını taşıyan birçok şehir Türkler tarafından kurulmuş veya yeniden düzenlenmiştir.¹⁷⁷

Selçuklu şehirleri tıpkı diğer İslâm şehirleri gibi, Ortaçağ Avrupa şehirlerinde görülen bağımsızlığa sahip değillerdir. Bu şehirlerin oldukça gelişmiş teşekkülleri devletin bütünlüğü içerisinde yerlerini almışlardır. Ancak bunalımlı bir yüzyıl olan 14. yüzyılda şehir yönetimlerinde ahilerin ağırlığı artmıştır. Çünkü merkezî otorite oldukça zayıflamıştı ve en teşkilatlı ve disiplinli kurum olarak ahiler kalmışlardır. Bunlar, bu dönemde bazı şehirlerin yönetimlerini doğrudan üstlenmişler ve Osmanlı Devletinin oluşmasında önemli rol oynamışlardır.

6. Osmanlı Devleti Dönemi

Osmanlı sosyal teşkilatının teşekkülünde ve Selçuklu sosyal örgütlenmesinin bir devamlılığı niteliği kazanması dört zümre sayesinde olmuştur. Bunlar *âhiler*, *gaziler*, *abdallar*, *bacılar* (*fâkihler*) idi. Bu zümrelerden *âhiler* Anadolu'da iktisadî hayatı, *gaziler* askerî faaliyetleri, *abdallar* kültür ve eğitim faaliyetlerini, *bacılar* ise bütün bunların kadınlarla ilgili yönlerini organize etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde hayatî bir rol oynayan *bacılar* (*fâkihler*) da köy imamlarından kadınlara hatta vezirlere kadar uzanan bir hukuk ve idare zümresi oluşturmuşlardır.

Osmanlılarda mesleklerin babadan oğula geçmesi esastır. Fakat bu, emredici bir kural olmayıp tamamen sosyo-ekonomik disiplinle ilgilidir. Bu çerçevede yönetilen halk kitlelerine mensup herhangi bir kimsenin yönetici tabakada yer alabilmesi için kanunî bir engel yoktur. Nitekim yüzyıllar boyunca devşirme olmadığı halde (Çandarlı Ailesi) pek çok çiftçi veya esnaf çocuğu sadrazamlık gibi devletin en üst yönetim kademesine kadar yükselmeyi başarmıştır.

17. Yüzyıl sonlarında iç güvensizliğin artması, şehir ve kasabalarda yeni istikrar ve güvenlik kaynaklarının oluşma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu ihtiyaç, Âyanlığı güçlendirmiştir. Âyan, bu şekilde, zayıflayan merkezî otoritenin boşluğunu doldurma yanında mirî topraklara el koymaya ve geniş çiftlikler kurmaya, bir kısım reaya da bu çiftliklere sığınmaya başlamıştır. Devlet, bir yönüyle toprakta özel mülkiyetin belirmesine yol açan ve kurduğu sistem dışında oluşan âyanlığı biraz da istemeyerek

¹⁷⁷ Akyüz, 2005: 261.

kabullenmiş ve resmi bir statü vermiştir. Bu, merkezîyetçiliğin zayıflaması ve mahallî güçlerin iktisadî, siyasî ve idarî bakımlardan kuvvetlenip ayrı bir sosyal tabaka oluşturmaları demektir. Osmanlılarda aristokratik gelenek oluşmamış ve oluşması da sistemli bir şekilde engellenmişti. Yeni ve imtiyazlı bir sınıf oluşmaması için de tedbirler alınmıştır. Devlet, birlik için tehlike oluşturabilecek zenginleşmelere ve siyasî güce dönüşebilecek iktisadî güçlenmelere meydan vermiyordu.¹⁷⁸ Bu yüzden Osmanlı sistemi burjuvaziye ortaya çıkarmamıştır. Yine bu yüzden iktidarın bölünmemesi ve parçalanmaması devleti oluşturan ve klasik dönemi ortaya çıkaran en önemli olgu olarak görülmektedir.

II. Mahmud döneminde (1808-1839) imzalanan "*Sened-i İttifak*" ile padişah, Âyanların hak ve görevlerini onaylamıştır. Padişah, Âyanların güvenliğini ve korunmasını üzerine alıyor, buna karşılık Âyanlar da Padişaha bağlılık sözü veriyordu. Böylece belge, Âyanların gücünü sınırlarken, aynı zamanda meşru haklarını da belirlemiştir.¹⁷⁹

"*Sened-i İttifak*" ikili bir etkiye sahiptir. Bir yandan, tımar düzeninin bozulmasıyla denetimi zayıflayan devletin yeniden merkezîleştirilmesi çabalarının bir sonucu olarak ele alınabilir. Öte yandan padişah, Âyanların derebeyi benzeri haklarını da kabul ediyordu. Anlaşmanın bu çelişkili niteliği, gücünü yeniden kazanmaya çalışan Padişahın, Âyanların kendisine karşı olan gücünü azaltmak için onlara birtakım hukuksal haklar tanımak zorunda kalışından doğmuştur.¹⁸⁰ Bir başka deyişle, Padişah, Âyanların gücünü azaltmak için onlara hukuksal haklar vermeye zorlanmıştır. Bütün bu gelişmeler sırasında Batılılaşma da ilerlemiştir. II. Mahmud zamanında (1808-1839) bir tıp okulu ve bir askerî akademi açılmıştır. Posta sistemi ile polis kuvvetleri örgütlenmiştir. "*Maliye Nezareti*" kurulmuş ve yönetimin Batılılaşması yolunda başka birçok adımlar atılmıştır. Bütün bunlar, merkezî bürokrasinin gücünü artırmaya yönelik önlemler arasında yer almaktadır.

¹⁷⁸ Akyüz, 2005: 263.

¹⁷⁹ Emre Kongar (1998): *21. Yüzyılda Türkiye*, İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 64

¹⁸⁰ Kongar, 1998: 64,65.

E. SANAT VE EDEBİYAT

1. Sanat

Toplumda geçerli olan ve gelenek haline gelmiş olan dil, duygu, düşünce, inanç, sanat ve yaşam etkinliklerinin tümünü kapsayan kültürün ana öğelerden biri de sanattır. Kimi değerlendirmelerde, kültürün biri sanat, diğeri töreler ve gelenekler olmak üzere iki temele dayandığı da öne sürülmüştür. Kimilerine göre de, kültürde ağırlık sanattadır. Bütün bunlar, sanatı içermeyen bir kültürün olamayacağını göstermektedir. Gerçekte de ister ulus, isterse kabile niteliğinde olsun, toplum ile sanat arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Hatta toplumun kendine özgü niteliklerini sanatından çıkarmak olanağı bulunmaktadır.¹⁸¹ Bununla birlikte herhangi bir toplumun sanatını, o tasarımı doğuran düşünceyi, onu besleyen ruhu, özgün kılan bilgi düzeyini ve etkinliğin sürmesini sağlayan toplumsal koşulları göz önüne almadan anlamaya olanak yoktur.

Günümüzde kullanılan sanat sözcüğü Arapça kökenli bir kelimedir. Türk Dil Kurumu Sözlüğünde 5 farklı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Sanat;

- *Bir duygu, tasarı, güzellik vb.nin anlatımında kullanılan yöntemlerin tamamı veya bu anlatım sonucunda ortaya çıkan üstün yaratıcılık*
- *Belli bir uygarlığın veya topluluğun anlayış ve zevk ölçülerine uygun olarak yaratılmış anlatım*
- *Bir şey yapmada gösterilen ustalık: "Konuşma sanatı"*
- *Bir meslekte uyulması gereken kuralların tümü: "Askerlik sanatı"*
- *Zanaat*¹⁸²

Her kültürün olduğu gibi Bozkır kültürünün de kendine mahsus bir sanat anlayışı vardır ve bu anlayış birçok eserler vermiştir. Üslûp bakımından Bozkır sanatı; hayat şartlarına uygun olarak ve hayvanlarla yakın ilgisinin tesiri ile kemer tokaları, kılıç, hançer kabzası, diğere süs eşyası ve at koşum takımı gibi taşınabilir malzeme üzerine işlenmiş, pars, kaplan, kurt, yırtıcı kuş, geyik, at, koyun, keçi vb. hayvanların birbirleri ile mücadeleleri motiflerinden meydana gelen "*hayvan üslûbu*" mahsulleridir.¹⁸³

¹⁸¹ Şerafettin Turan (1990): *Türk kültür Tarihi*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, s.233

¹⁸² Türk Dil Kurumu (1988): *Türkçe Sözlük*, Ankara: T.D.K. Ysyınları, Cilt 2 (K-Z), s.802

¹⁸³ İbrahim Kafesoğlu (2005): *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötüken Yayınları, s.340

Bozkır Türklerinde renkli taş ve gümüş kakmacılık, kuyumculuk, halı ve kilim dokumacılığı, gergef işçiliği ve otağcılığın çok ileri olduğunu ve sanat değeri yüksek eserler verdiğini de kaynaklarda görülmektedir. Çin kaynakları 28 çeşit Hun halk türküsünden bahsetmişlerdir. Ayrıca Türklerde askerî mızıkaya yaygındır. Göktürk, Uygur bandolarında davul başta olmak üzere, çeşitli borulu çalgılar da bulunuyordu.¹⁸⁴

Türk müzik âletleri arasında yer alan *kopuz* Bozkır Türk folklorunda önemi büyük bir çalgıdır. Destanlar, kahramanlık menkıbeleri, aşk türküleri acı tatlı hatıralar, saz şairleri tarafından kopuz çalınarak söylenirdi. Türklerin bulunduğu her yerde mevcut olan kopuz, atalarımızla birlikte Mısır, Suriye, Balkanlar, Macaristan, Çekoslovakya, Polonya Rusya, Ukrayna ve Almanya'ya da girmiş ve oralarda "*koboz, kubos, kobzo, kopuş*" vb. gibi¹⁸⁵ adlar altında, çok sevilen sazlardan biri olmuştur.

Bozkır hayatı ve göçebelik, kolay taşınmayı da zorunlu kıldığı için, günlük kullanıma yarayan ürünler dışında sanatla fazla uğraşma olanağı bulunamamıştır. Aslında steplerde yaşayan göçebe ve yarı göçebe toplulukların sanatlarını ancak genel nitelikleri ile saptama olanağı bulunmaktadır. Genelde göçebelik dönemindeki Türk sanatının, bütün konargöçer topluluklarda olduğu gibi basit halk sanatı niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu yüzyıllarda anıtsal eserlere rastlanılmaması da yaşanan hayatın doğal bir sonucudur. Çünkü anıtsal eserler, ancak yerleşik hayatın ürünleridir.¹⁸⁶

a. Mimarlık ve Güzel Sanatlar

Çağları ve ufukları aşan bir etkinlikle eser veren Türk mimarlığı, Türk kültürünün en önemli unsurlarından biri olmuştur. İslâm öncesi dönemde Göktürkler ve Uygurlar ile Orta Asya'da mezar anıtları, Budist tapınakları, saray yapıları, kaleler ve kervansaraylarla ilk eserlerini veren Türk mimarlığı esas gelişmesini 10. yüzyılın ikinci yarısında İslâm dinini kabul eden Karahanlıların inşa ettikleri eserlerle¹⁸⁷ ortaya koymuştur.

¹⁸⁴ Kafesoğlu, 2005: 342.

¹⁸⁵ Kafesoğlu, 2005: 343.

¹⁸⁶ Turan, 1990: 238.

¹⁸⁷ Süha Toner (1990): *Mimarlığın Türk Kültüründeki Yeri ve Koruma Olgusunun Önemi*, "Millî Kültür Unsurlarımız Üzerine Genel Görüşler", Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, No: 46, s. 197

İslâm öncesi dönemde göçebeliliğin yanında yerleşik düzeni tercih eden ve toplum hayatının gerekli kıldığı yapıları inşa eden Türkler İslâmiyet’i kabul ettikten sonra özellikle Karahanlılar, Gazneliler ve Büyük Selçuklularla, Türk Devletlerinin en belirgin özelliklerinden biri olan mimarlığın en seçkin uygulamalarını, yapıtlarında gerçekleştirmiş bulunmaktadır. Böylece Türk şehirleri çok sayıda insanın yaşadığı, canlı bir ticaret hayatı olan, gelişmiş kültür yapılarıyla dikkati çeken şehirler olmuş ve bu nitelikler başkentlerde en yüksek düzeye ulaşarak devlet gücünün zenginliğinin ifadesi olarak belirmiştir.

İslamiyet’in kabulünden sonra Türklerin, Arapların etkisinde kaldığı görülmektedir. Arap milliyetçiliği, tekeline almak istediği İslamiyet’i örtü olarak kullanıp, Türkler başta olmak üzere diğer milletleri ve onların tarihsel değerlerini sahiplenmiştir. Oysa artık açıkça ortaya çıkmıştır ki Türk uygarlığı, yalnızca Doğu aydınlanması değil, dünya uygarlık tarihi içinde, üstelik yazılı tarihin ilk dönemlerinden beri etkili bir yere sahiptir. Jean Paul Roux, Türk kültürüne yapılan *"haksızlık"* ve eserlerinin *"çalınması"* konusunda şunları söylemektedir: *"Büyük babalarımızın bu toprakları barbar topraklar olarak değerlendirdiğini düşününce, tüm bu gerçekler karşısında şaşkınlıktan donakalmamız gerekiyor. Bugün, İslam kültürünün doğuşunda, Orta Asya'ya hak ettiği değer hala verilemiyorsa, bunun nedeni İslam'ın kültürel başkenti Bağdat'ın Orta Asya'nın en iyi çocuklarını kendine çekmesi, bir biçimde çalması ve onların kazandıkları başarıları sahiplenmesidir"*¹⁸⁸

Dünyanın birçok yerine yayılmış olan Türk mimarlık yapıtları, malzeme ve işçilik bakımından yörenin koşullarından kaynaklanan kimi farklılıklar gösterse de; *mekân kullanma, mimari biçim, güzelduyu (estetik), ölçülerdeki denge ve insana yakınlık*¹⁸⁹ bakımından yüksek niteliğini ve özgünlüğünü her zaman korumuştur.

Binlerce yıllık yapı geleneğinin birikimlerine dayanan ve sürekli gelişerek Anadolu'da en ileri ürünlerini veren Türk mimarlığı, Orta Asya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na uzanan bir bütünlük ve sürekliliğe sahiptir. Yapıtlardaki olgunluk, incelik ve hayranlık verici dengeye; emeğe ve eğitime dayanan bu uzun süreç içinde ulaşılmıştır. Kuşaktan kuşağa geçen ustalıklar, geliştirilen yapım teknikleri ve

¹⁸⁸ Doğan Avcıoğlu (1995): *Türklerin Tarihi*, İstanbul: Tekin Yayınları, 1. Cilt, s.1324

¹⁸⁹ Metin Aydoğan (2006): *Türk Uygarlığı*, İzmir: Umay Yayınları, s.126

kazanılan güzelduyu anlayışıyla Türk mimarlığı; sağlam bir tarihsel mirasa ve yayıldığı geniş coğrafyada yerel uygarlıklardan yararlanma yeteneğine dayanır. Kimliğini korumayı ve yerel değerleri bir üst niteliğe ulaştırarak içinde eritmeyi başarmıştır. "*Sonsuz*" bir tarih ve neredeyse sınırsız bir kültürel zenginlik ortamında olgunlaşan Türk mimarisi, içine kapanmayıp dünyaya açılan ve gittiği her yeri etkileyen bir üstünlükle, kendini sürekli yenilemiş ve geliştirmiştir.

Antik *mezarlar* (kurgan), taş *yazıtlar* (kitabe), ve yitik kentlerle başlayan, Mimar Sinan'la doruk noktasına ulaşan Türk mimarlığı, *yeni kent kurma* başta olmak üzere hemen her yapı türünde özgün ürünler vermiştir. Ancak *dinsel yapılar, türbeler, saraylar, köşkler, kültürel merkezler (külliye), kaleler ve surlar, kapalı çarşılar, hanlar, kervansaraylar*; türlerinin en yetkin örneklerini Türk mimarisinde bulmuştur.¹⁹⁰ Orta Asyalı mimarlar, iyi yetişmiş ustaları ve çağının en ileri malzeme türleriyle, bu alanlardaki yapıtlarını Çin'den Suriye'ye, Hindistan'dan Anadolu'ya dek yaymışlar ve kusursuz yapıtlar üretmişlerdir.

Orta Asya Türk mimarlığı, yeni biçim ve anlamlar kazandırılarak, Selçuklular ve Anadolu beylikleri aracılığıyla Osmanlılara aktarılmıştır. Tasarım düzeyi fonksiyonel açıdan sürekli gelişip yenilenen yapılar, beş yüz yıllık bu süreç sonunda Osmanlılar döneminde, özellikle 15. ve 16.yüzyılda doruk noktasına ulaşmış; yapım teknikleri ve malzeme çeşitliliği açısından benzersiz yapıtlar üretilmiştir. Taş, alçı, çini, maden, ahşap gibi malzemelerin yapılarda dengeli ve yararlı kullanımı; hiçbir aşırılığa kaçmayan, sadeliğe dayanan ve duygu güzelliğiyle bütünleşen bir ustalıkla gerçekleştirilmiştir.¹⁹¹

Karahanlılar, Gazneliler ve Büyük Selçukluların inşa ettikleri bu yapıtlar, camiler, medreseler, türbeler, saraylar ve kervansaraylar, ortaya koydukları mimarî değerler ve özelliklerin yanında, dönemlerinin sanat zevkini, kültürünü ve tercihlerini de günümüze ulaştıran yapıtlardır. Pişmiş tuğla, çini ve taş süslemelerin meydana getirilişlerindeki teknik ustalık ve estetik yanında işledikleri konular bakımından da çok büyük önem taşımaktadırlar.¹⁹²

¹⁹⁰ Aydoğan 2006: 128.

¹⁹¹ Aydoğan 2006: 130.

¹⁹² Toner, 1990: 198.

Selçuklular, Karahanlı ve Gazneli mimarlığının geleneklerini alıp geliştirmişler ve bu geleneği Osmanlılara aktarmışlardır. *İsfahan Mescid-i Cuması* başta olmak üzere, birçok büyük ve önemli cami yapılmıştır. Cami yapılarına verilen önem, din duygusuna gösterilen saygının bir ifadesi olarak; iyi düşünülmüş, teknik düzeyi yüksek, işlevsel ve inceliği olan yapılardır. Büyük camilere gereksinim duyulmayan, Suriye ve Kuzey Irak gibi bölgelerde, eski camiler ustalıkla onarılmış ve küçük camilerle yetinilmiştir.¹⁹³ Eğitim ve ticarete önem verdikleri için bu alanlardaki yapılara da özen göstermişlerdir; Medreseler, külliyeler, çarşılar ve Selçukluların adeta simgesi haline gelen görkemli kervansaraylar yapmışlardır.

Selçukluların yine Karahanlılar ve Gaznelilerden alarak, içeriğini olduğu kadar, mimarisini de geliştirerek Osmanlılara aktardığı kervansaraylar, Türklere özgü bir başka yapı türüdür. Ana ticaret yolları üzerindeki bu yapılar, yerel malzeme ve işçiliklerle zenginleştirilerek, işlevine uygun düşen yüksek bir niteliğe ulaştırılmıştır. Açık ve kapalı avlular ya da her iki biçimi de içine alan ve tek bir yapı kitlesinden oluşan kervansaraylar, dıştan kale gibi anıtsal görünüşleri, içten işlevsel mekân düzenlemeleriyle, benzersiz yapılardır. Özenli bir işçilikle görkemli bir inceliğe ulaştırılan *taçkapılar*, birer sanatsal anıt gibidir. Büyük Selçukluların, Orta Asya'nın Batısı ve Kuzey İran'da yaptıkları *Şirvan Kervansarayı (Ribat-ı Anuşirvan)*, *Zafarani Kervansarayı (Ribat-ı Zafarani)* ve *Kutsal Kervansaray (Ribat-ı Şerif)*; Anadolu Selçuklularına ait *Karatay Kervansarayı (Kayseri)*, *Alara Kervansarayı (Alanya)*, *Mama Hatun Kervansarayı (Erzincan)* *Sultan Kervansarayı (Kayseri)* dönemin örnekleri olarak saymak mümkündür.¹⁹⁴

Osmanlı mimarlığının doruk noktası, Kanuni dönemi ve bu dönemde gerçekleştirilen yapıtlardır. "*Mimarlığın altın çağı*" olarak adlandırılan bu dönemde yetişen Mimar Sinan, 300'ü aşan yapıtıyla, evrenselliğe ulaşan bir mimarlık dehasıdır. Mimarlığın her alanında sıra dışı bir yetkinliğe ulaşmıştır. Camiler, mescitler, kervansaraylar, köprüler, medreseler yapmıştır; bunlar içinde 71 metre yüksekliğindeki kubbesiyle *Süleymaniye Camisi* ile Edirne'deki *Selimiye Camisi "muhteşem"* eserlerdir. Tarihçi G. Gurlitt, Mimar Sinan ve

¹⁹³ Aydoğan, 2006: 131.

¹⁹⁴ Aydoğan, 2006: 131.

yapıtları için şunları söylemiştir. *"Sinan'ın eserlerinin tümünde ve her yerde, Türk ruhu kendini gösterir. O her alanda örnek olan mükemmel yapıtlar yaratmıştır. Bunlarda Bizans, İran ya da Arap taklidi aramak, sonu olmayan boş çabalardır. Hepsi tümüyle Türk eserleridir. Doğu'nun bu Michel Angelo'su, 90 yaşına dek yaşadı. Uzun ömrünün 75 yılı boyunca, Bosna'dan Mekke'ye kadar her yerde eser bıraktı ve öğrenciler yetiştirdi. Onun öğrencileri arasında Hindistan'daki Delhi, Agra ve Lahor'daki anıt eserleri yapan mimarlar da vardır.*¹⁹⁵

Türk mimarlığı doruğa 16.yüzyılda ulaşmıştır. Buna rağmen tarihin her döneminde, dünya mimarlığını zenginleştiren, yüksek nitelikli yapıtlar üretmiştir. Tarihçi *J.Straygovski*, Türk mimarlığı için şunları söylemektedir: *"Öncelikle şu gerçeği anımsatmamız yerinde olacaktır: Eski bir Hıristiyan anıtı olan Ayasofya'nın iç hacim mucizesini daha sonra Bizanslılar değil, Türkler yaşattı ve olağanüstü bir yetenekle geliştirdiler. Ayrıca Selçuklular, dış etkinin yarattığı görkem bakımından öyle anıtlar yaptılar ki, bunları aşmak hemen hemen olanaksızdır. Türk soyundan Tulunilerin, Kahire'de 9.yüzyılda bıraktığı yapıtlar, Firavunlardan günümüze dek Nil vadisinde yapılanlar içinde; en çok dikkate değer olanlardır.*¹⁹⁶

b. Plastik Sanatlar

Plastik sanatlar, kalıplanabilen veya şekil verilebilen (plastik niteliğe sahip) boya, kil, alçı gibi malzemelerin uygulanmasıyla oluşturulan, resim, heykel, çizim vb. sanatların tümüne verilen genel addır

Arapça olan *resim*¹⁹⁷ sözcüğü, *"bir şeyin eser ve nişanı"* simgesi anlamında olup zamanla *"şekil, taslak"* karşılığında kullanılmıştır. Türkçede güzel sanatların bir dalı anlamında resim ve ressam deyimleri ancak Tanzimat döneminde ortaya çıkmıştır. O yıllara gelinceye kadar resim terimi, mimarlıkta plan, proje demektir. Uygurlar döneminde bu sanata *bezeklik* deniliyordu. İslam Dininin kabulünden sonra bezekliğin yerini Arapça olan tasvir aldı. Bununla birlikte Osmanlılar döneminde daha çok nakış ve nakkaş deyimleri kullanılıyordu. Boya ile yapılan resimlere nakış, bunu yapana da

¹⁹⁵ Aydoğan, 2006: 132,133.

¹⁹⁶ Aydoğan, 2006: 133-135.

¹⁹⁷ Varlıkların doğadaki görünüşlerinin kalem, fırça gibi araçlarla kâğıt, bez vb. üzerinde yapılan biçimleri. Bkz. Türkçe Sözlük (2005): Ankara: Türk dil Kurumu Yayını, s.1653

nakkaş deniyordu. İnsan resimleri yapan nakkaşlar için de musavvir (tasvir eden) deyimini tercih edilmiştir.¹⁹⁸

Türklerin İslâmiyet'i kabul edene dek resim ve heykelle uğraştığı, ancak İslam'ın kabul edilmesiyle birlikte "*canlı tasvirinden*" vazgeçtikleri; bu nedenle, tümüyle soyut sanata yöneldikleri konusunda yaygın bir kanı vardır. Resim ve heykel sanatının, inançsal dışlanmışlık nedeniyle diğer sanatlar kadar gelişemediği bir gerçektir, ancak Türklerin İslâmiyet'i kabul ettikten sonra da resim ve heykelle uğraştıkları da bir başka gerçektir. *Gazneli* heykelleri ve *Leşgeri Bazar* adı verilen Gazneli saraylarındaki resimler, Kafkasya (Kubaça) ve Anadolu Selçuklu heykelleri bu uğraşmayı gösteren örneklerdir. Mağara resimleri ve taş kabartmalarla başlayan "*canlı tasviri*", Türklerin binlerce yıldır yaptıkları bir eylemdi ve bu eylemi, Müslüman olduktan sonra da sürdürmüşlerdir.

Gazne'de yapılan çok sayıdaki mezar taşı kabartmalarında; *askerler*, *av sahneleri*, *dans eden insanlar*, *vahşi hayvanlar*, *filler* ve *canavar görünümlü yaratıklar* canlandırılmıştır. *Leşgeri Bazar* saraylarının görkemli salonlarında, *yalancı mermer*'le kaplanmış çok sayıda kabartma heykel vardır. Batılı tarihçiler bu heykellerde, Gazneli Mahmud'un Hindistan'a yaptığı seferler nedeniyle, Hint ya da egemenliği altına aldığı İran etkisi aramışlardır. Ancak, bunlar tümüyle özgün yapıtlardır ve Türklerin sahip olduğu Orta Asya resim geleneğinin uzantısından başka bir şey değildir.¹⁹⁹ Bu resimler, Orta Asya ve Anadolu Selçuklu Seramikleri'nde görülen resimlerin ortak özelliklerini bünyesinde toplamış ve başka hiçbir yerde görülüyordu. Hint ve İran resmi, Orta Asya'nın Müslüman Türk sanatçıları üzerinde değil, Türk sanatçıları bunlar üzerinde etkili olmuştur.

15. yüzyıl Orta Asya resim sanatının benzersiz örnekleri, canlı renklerle boyanan resimler ve resimleştirilen el yazmalarıyla günümüze dek gelmiştir. *El yazmaları*, türünün en ileri örnekleridir. İlhanlıların ünlü sanat okullarından gelen *Herat Okulu*, çok değişik kaynaklara dayanarak kendini sürekli yenilemiş, tekniğini ve duygu inceliğini sürekli geliştirerek olağanüstü bir renk zenginliğine ulaşmıştır. Minyatür sanatının eşsiz örnekleri önceleri, ünü tüm Asya'ya yayılan *Herat'taki Şahruh Akademisi'nde* üretilmiştir.

¹⁹⁸ Turan, 1990: 240.

¹⁹⁹ M. İhsan Gençcan (2001): *Kan Çiçekleri*, İstanbul: Bayrak Matbaası, s.13,14

Daha sonra Uluğ Bey'in Semerkant'ta yaptırdığı sanat akademisi bu sanatı devam ettirmiştir.²⁰⁰

Hayvan dövüşlerini tasvir eden sanatçılar, yaptıkları resimlerde doğayı, toplumsal ilişkileri ve yaşamı yorumlayan düşüncelerle anlatmışlardır. *İyiyle kötü, yararlı zarar, bereketle kıtlık gibi karşıtlıklar; yıldız takımları ve burçlar, cinsellik, hırs, sevgi, kahramanlık* gibi evrensel boyutlu kavramlar işlenen konulardır. *Bozkurtla kahverengi dişi geyik, Moğol; kurtla ceylan, Kırgız; arslanla deve*, Karahanlılar'ın grafik sanatında sıkça işlediği destan konularıdır. Resimle anlatımı oldukça zor olan konular başarıyla işlenmiştir. Örneğin; *"avını yiyen avcı, avına büyük bir aşkla bağlıdır; evlilik fethedenin zaferini kutladığı bir şölen, mutlu bir avdır; ergenliğe ulaşan erkek çocuk hayvanlarla dövüşerek güçlenir; evlenme hakkı hayvanı yenmekle kazanılır..." Dede Korkut Destanı'nda* bu tür konuların pek çoğu vardır ve bunların büyük bölümleri resimlere yansıtılmıştır.²⁰¹

c. Müzik

Türkçede müzik ya da musiki diye kullanılan sözcük, dilimize Fransızcadan geçmiş olmakla birlikte, aslı Yunanca musiki'ye dayanmaktadır. Güzel sanatların önemli dallarından biri olan müzik, *"duyguların, düşüncelerin ve imgelerin sesle anlatılması"* olarak tanımlanabilir.

Müzik, insanın varoluşundan beri yapılan bir sanat olduğuna göre, Türk müziğinin tarihi de, Türk kavmi kadar geriye gitmektedir. Kökeni Orta Asya olan ve Türk halkının yaratıcısı olduğu müziğin Türk göçleriyle birlikte, bir yandan Karadeniz kuzeyinden Macaristan ortalarına, öte yandan Anadolu yoluyla Rumeli'ye kadar yayıldığı görülmektedir. Sonraki yüzyıllarda bu müzik, kısmen de olsa Arap ve İran müziğinin etkisinde kalmakla birlikte özünü günümüze kadar koruyabilmiştir. Türk müziğinin bilinen eski çalgıları arasında kopuz başta gelmektedir. Uygur metinlerinde, Dede Korkut kitabında, Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lûgat-İt-Türk*'ünde, Yunus Emre'nin Divanında kopuzdan söz edilmektedir. Kopuz dışında, ikinci bir çalgının kaval olduğu

²⁰⁰ H. Hüseyin Maltepe (2000): *Çanakkale Kalbe Gömülü Değerler*, İstanbul: Kitap Matbaacılık s.17

²⁰¹ Aydoğan, 2006: 135,136.

görülmektedir. Kökeni Orta Asya olan kavalın Avarlar döneminde Macaristan'da da hem de çift olarak kullanıldığı, kazılarda çıkartılan örneklerden anlaşılmaktadır.²⁰²

Orta Asya bilginleri *Farabi ve İbn Sina'nın*, teknik kurallarını geliştirerek çağdaş anlamda temelini attığı müzik, Türkler için, çok eskiden beri yaşamın ayrılmaz bir parçası, belki de yaşamın kendisi gibidir; müziğe bu denli önem verirler. Bu iki düşünüre gelene dek, toplumda zengin bir müzik birikimi vardır ve bu birikim onlardan sonra da etkisini sürdürmüştür. Anadolu insanı bugün bile, eski Oğuz geleneğini sürdürür, varsılı ya da yoksulu hiçbir zaman ve hiçbir koşulda müziksiz kalmaz; üstelik yalnızca dinleyici olmakla yetinmez, *telli saz* başta olmak üzere çalmayı da öğrenmek ister. Türkmenler çocuklarının saz öğrenmesine özel önem verirler, genellikle birer halk ozanı olan öğreticilere büyük saygı gösterirler.²⁰³

Halk müziği, yüzyıllar boyunca varlığını ve etkinliğini sürdürmüştür. Toplumla birlikte zenginleşmiştir. Bu arada ozanların kullandıkları kopuzun yerini çeşitli sazlar almıştır. Farsça bir sözcük olan saz, her türlü müzik aletine verilen addır. Halk müziğinde de, bağlama, cura gibi telli çalgıların tümü için kullanılmaktadır.²⁰⁴

Türk toplumunda binlerce yıla dayanan müzik tutkunluğu ve bu tutkunluğun sosyal bir alışkanlık halinde kuşaktan kuşağa geçmesi, çok eski ezgilerin bile yitmemesine ve günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. Örneğin eski Yunan ve Roma'dan günümüze hiçbir ezgi gelememiştir. Hiçbir kayıt cihazının olmadığı bir ortamda, şarkı ve türkülerin sazdan saza, sözden söze bugüne aktarılması, elbette gelişkin ve yaygın bir müzik kültürünü gerekli kılmaktadır. Doğaya ve yaşama dair her şeyin yansıtıldığı ve bilgelikle yorumlandığı halk türküleri, bunun canlı kanıtlarıdır. Hatta bu denli yaygın olması, müziğin etkili bir eğitim aracı olarak kullanıldığının göstergesi sayılmalıdır.

Eski Türklerde en az bir müzik aleti çalamamak açıkça aşağılanan bir tutum olarak görülmektedir. Müzik aletlerini tanımamak, ezgileri bilmemek düpedüz kusur sayılarak, müzikle ilgilenmeyen birine, hiç eğitim almamış kişi muamelesi yapılmıştır. Müzik aletleri, sürekli olarak geliştirilmiş yeni çalgılar bulma arayışı ya da eski

²⁰² Turan, 1990: 259, 260.

²⁰³ Aydoğan, 2006: 136,137.

²⁰⁴ Turan, 1990: 260-262.

çalgılardan yeni sesler elde etme çabası hiç eksilmemiştir. *Saz, harp ve flüt* en tutulan müzik aletleridir. Beste sahipleri çabuk ünlenmiş ve toplumda saygı görmüşlerdir. Müziğe ve müzik kültürüne verilen önem o denli yüksektir ki; birçok *besteci, flütçü, davulcu, udi* ya da saz ustasının adları günümüze kadar gelmiştir. Timurlular döneminde, "*kulağı çok hassas olduğu için ilk notadan eserin bestecisinin kim olduğunu anlayan*" insanların bulunduğundan söz edilmektedir.²⁰⁵

Türk müziği, sürekli geliştirdiği yeni çalgılar ve usullerle, yalnızca Arap ya da İran müziğini değil, bugün klasik olarak adlandırılan Batı müziğini de, üstelik güçlü bir biçimde etkilemiştir. Osmanlıların geliştirdiği vurmali çalgıların orkestrada kullanımı, 18.yüzyıl başından 19.yüzyıl ortalarına dek Avrupa saraylarında tartışılan en önemli müzik konularından biri olmuştur. Soyluların koruması altındaki Avrupalı müzikçiler, bu *çalgıların* seslerini yapıtlarında kullanmak için, birbirleriyle yarışmış, *zil, kös, nekkare, davul, üçgen, def* ve *çevgan zillerini* öğrenerek bu çalgılara yapıtlarında yer vermişlerdir. Lehistan Kralı II. Augustus (1697-1736) *mehter* müziğini o denli beğenmişti ki, III. Ahmet (1673-1736) kendisine armağan olarak 15 müzikçiden oluşan bir *mehter takımı* göndermiştir.²⁰⁶ Rus Çariçesi, Prusya Kralı, Avusturya İmparatoru, müzikçilerinin tümünün İstanbul'dan getirildiği birer *mehter takımı* edinmişlerdir. Tempo tutmak için *mehterbaşı* tarafından taşınan topuz uçlu asa, Avrupa'da zamanla tören aracı haline gelmiştir. Günümüzde, bandoların ya da trampet takımlarının önünde yürüyen öncülerin havaya attıkları *baton'lar*, Batı'ya Türklerden geçen uygulamalardır.

2. Edebiyat

Edebiyat millî kültürün başlıca unsurlarından biridir ve bir milletin geçmişte yaşamış, bugün yaşamakta olan ve gelecek kuşaklarını birbirlerine, süreklilik bilinci kazandırarak, bağlayan bir köprü sayılır. Bu bakımından edebiyatın diğer kültür unsurları arasında değerli ve önemli bir yeri vardır. Çünkü diğer kültür değerleri yanında, edebî eserlerin de yer alması, bir milletin var oluşunda başlıca etken ve tarih boyu sürekliliğinin en güçlü temeli, en büyük güvencesidir. Bu bakımdan dünya milletleri, diğer kültür değerleri arasında edebî eserlerine de çok seçkin bir yer ayırırlar. Hatta edebiyatı, insan, toplum, millet, bütün bir insanlık ve varlık âlemini en geniş, en

²⁰⁵ Aydoğan, 2006: 136,137.

²⁰⁶ Aydoğan, 2006: 137,138.

zengin ve en renkli bir biçimde içine alması bakımından kültürün ta kendisi sayan yetkililer de vardır. Ancak edebiyat, hiç şüphesiz, en etkili ve sürekli bir kültür taşıyıcı olduğu kadar, başlı başına bir kültür unsurudur.²⁰⁷ Duygu ve düşünceyi geliştirip biçimlendiren, güzelleştiren bir kültür unsuru olarak edebiyat, dili de kurallarıyla tespit eder, geliştirip yaygınlaştırır, güzelleştirip zenginleştirir; denilebilir ki, dili canlı tutan, renkli kılan başlıca vasıtaadır.

Türk edebiyatının, ilk Türkçe yazılı buluntulardan bugüne kadar bin iki yüz yılı aşkın bir geçmişi vardır. Yazılı edebiyatın öncesinde uzun bir sözlü edebiyat dönemi olduğu muhakkaktır. Çünkü Orhun Yazıtlarında tespit edilen manzum parçalardan Türk yazı dilinin şiir dili olarak o çağın beş altı yüz yıl öncesine dayanan bir geçmişi bulunduğunu dil bilimciler söylemektedirler.²⁰⁸

Duygu ve düşünceyi geliştiren ve şekillendiren şüphesiz dildir. Ancak dili ortaya çıkaran, yaygınlaştıran, zenginleştiren ve güzelleştiren başlıca vasıta edebiyattır. Duygu ve düşünceler güzel bir şekle büründüğü zaman daha yaygın ve tesirli olur. Dilin en güzel renkler ve şekillerle çiçek açtığı yegâne saha edebiyat olduğu içindir ki, edebi eserlerin millî hayat ve millî kültür içinde vazgeçilmez bir yeri ve rolü vardır.²⁰⁹

Dil, Edebiyat, Millî Hayat arasındaki karşılıklı derin tesir ve sıkı münasebetler aracılığıyla bir milleti yaşatan, onun geçmişine olduğu gibi bugününe ve geleceğine de şekil veren edebi değerler ancak edebi eserler vasıtasıyla yaşar ve nesillere intikal eder. Türk edebiyatı başlangıçtan bugüne kadar bir bütündür. Türk edebiyatının eser ve şaheserleri herhangi bir döneme ait değildir. Bu eserlerin varlığını bilmeden onları anlamak ve onlardan yararlanmak mümkün değildir.

Sözlü edebiyat dönemine destan devri de denilmektedir. Destanlar, bir bakıma, millî tarihin halk gözüyle görülüp halk ruhuyla duyulan ve halk hayalinde masallaşmış başlangıcı sayılırlar. Gerek bu bakımdan gerekse milletlerin inanç, erdem ve millî kahramanlıklarını hikâye etmeleriyle destanlar millî kültür için çok değerli ürünlerdir.

²⁰⁷ Müjgân Cunbur-İsmail Parlatır (1990): “Edebiyat”, Millî Kültür Unsurlarımız Üzerine Genel Görüşler, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, No: 46, s. 203

²⁰⁸ Cunbur, 1990: 205.

²⁰⁹ T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1983): *Millî Kültür*, Ankara: Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.183

Türklerin *Yaradılış*, *Alp Er-Tunga*, *Şu*, *Oğuz Kağan*, *Göktürk*, *Ergenekon* destanları, *Dokuz Oğuz* ve *On Uyğur* Türklerinin Türeyiş efsaneleri, Göç destanları, *Manihaizm*'in kabulü *Menkıbesi* gibi destanları daha sonraki yüzyıllarda *Dede Korkut Oğuznâmeleri*, *Manas*, *Ediğe Bey* ve *Koroğlu* destanları izler. Bütün bu zengin mitoloji ürünlerimiz, eski Türk inanışlarını, millî, estetik ve tarihî unsurlarıyla Türk tarihinin eskiliğini ve zenginliğini verirler.²¹⁰

Göktürklerden sonra 10. ve 12. yüzyıllardaki Karahanlılar döneminde, gerek kent ve gerekse bozkır halk edebiyatında, gelişmiş ürünler ortaya çıkmıştır. Karahanlılar, Azeriler, Çağataylar ve Türkmenler, ürettikleri edebiyat yapıtlarını tümüyle Türkçe yazmışlardır. Yazılı edebiyat, İslamiyet'in kabul edilmesinden sonra, büyük oranda Arapça ve Farsça ağırlıklıydı. Ancak sözlü halk edebiyatı, Türkçe ürün vermeyi sürdürmüştür. Yazılı edebiyatta; Arap kökenli *aruz vezni*, Arap-İran kökenli kaside, gazel ve mesnevi türleri kullanılmaya başlamıştır. Yapıtlarda kullanılan dil, halkın kullandığı Türkçeden uzaklaşmış ve hatta Arapça-Farsça sözcüklere, bu dillerin kurallarıyla türetilmiş ad ve sıfat tamlamalarına dayandırılmıştır. Türk dilindeki kimi sözcüklerin ünlü harfleri, *aruz'un* uzun kalıplarına uydurulmak için uzatılmıştır. Yunus Emre, Gevheri, Dertli, Âşık Ömer gibi tasavvuf ve halk ozanları da aruz'u bir ölçüde kullanmışlardır. Yusuf Has Hacib'in yazdığı *Kutadgu Bilig*, *aruz ölçüsünün* kullanıldığı ilk yapıttır.²¹¹

Sözlü edebiyat, Türkçeyi dikkatlice ve her yönüyle koruyarak, halkın sorunlarını işleyen özgün yapıtlar üretmeyi sürdürmüştür. Tarikatlarla beslenen tekke edebiyatı; din, tarih, tasavvuf ve direniş konularını, geniş halk kitlelerinin kavrayıp sevebileceği biçimde işlemiştir; yalın bir dille, ileri bir felsefi olgunluğa ulaşan yapıtlar üreterek; kentten kente, köyden köye dolaşan halk ozanları, benzersiz eserler üretmişlerdir.

Ünlü Türk dil bilgini, Kaşgarlı Mahmud'un 1074'de hazırladığı *Divanı Lügati't Türk* adlı ansiklopedik sözlük, Türk edebiyatı olduğu kadar Türk tarihi için de bir başyapıttır. Dokuz dil bilen ve birçok Türk kentini dolaşarak Türklerin gelenek, görenek ve dil özelliklerini inceleyen Kaşgarlı'nın bu yapıtı, tümü Türkçe olan 7500 sözcük içermektedir ve "*Türkçe'nin Arapça kadar zengin bir dil olduğunu göstermek*"

²¹⁰ Cunbur, 1990: 206.

²¹¹ Aydoğan, 2006: 115,116.

amacıyla yazılmıştır. Bu sözcüklerden ayrı olarak kitapta, değişik Türk boylarından derlenen *savlar (atasözü)*, *sagular (ağıt)*, *koşuklar (şiiir)* ve deyimlere yer verilmiş, kimi dilbilgisi kuralları anlatılmıştır. Kaşgarlı Mahmud'un diğer kitabı *Kitabu Cevahirü'n-Nehu fi Lügati't-Türki*, bugüne dek ele geçmemiştir.²¹²

Karahanlılar döneminin diğer bir önemli yapıtı, Yusuf Has Hacıp'in 1069'da yazdığı *Kutadgu Bilig*'dir. *Hakanniye Türkçesiyle* yazılan yapıtta, dört ayrı kişinin ağzından, devlet yönetme konusunda yönetenlere öğütler verilir. *Dilin önemi, doğru sözün erdemi, aklın gücü, adalet duygusu, yöneticilerde aranılacak nitelikler, hakanla memurun karşılıklı hak ve sorumlulukları*, kitapta işlenen konulardır. Yapıtın son bölümünde, dünya işleriyle inançsal gereklerin dengeli birlikteliğinden söz edilir. Kitabın kahramanlarından Ögdilmiş'in ağzından, *"öbür dünyanın (ahiretin) dünyada yapılacak iyi işlerle kazanılacağı, halka adalet dağıtmak için hizmet etmenin de bir tür ibadet sayılacağı"* söylenir. Yapıtta ayrıca, Türk toplumlarının din, aile düzeni, ahlak anlayışı, devlet yönetme, ordu, gelenek ve görenekler, tarım ve el sanatları gibi konularda bilgi verilir. Türk edebiyatı; Arapça, Farsça ve bu dillerin Türkçeye karışımından oluşan Osmanlıca başta olmak üzere; Doğu ve Batı Türkçesi içindeki birçok Türk lehçesiyle de sayısız yapıt üretmiştir. Aynı dönemin bir başka önemli yapıtı, Edip Ahmet *Doğu Türkçesi'yle* kaleme aldığı *Atabetü'l-Hakayık* adlı yapıttır. *Manzum* türde yazılmış bir ahlâk kitabı olan bu yapıtta; *bilginin ve bilimin önemi, dünyanın değişken yapısı, sabır, az konuşma, alçak gönüllülük, cömertlik, kibir, aç gözlülük* gibi konular işlenir. Son bölümde öğütler verilir; öğütlerde ileri sürülen görüşler, ayet ve hadislerle desteklenir.²¹³ *Atabetü'l Hakayık*, Türk edebiyatının *Kutadgu Bilig*'den sonraki en önemli yapıtlarından biridir ve edebiyat tarihi için güvenilir bir kaynaktır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, edebiyatta belirli bir durgunluk olsa da bilimsel ve edebi yapıt üretimi sürmüştür. Çok geniş bir alana yayılmış olan imparatorluğun değişik yörelerinde, devletin coğrafya ve tarihini yazan büyük yazarlar, yazılı ve sözlü edebiyat ustaları ortaya çıkmıştır. Çizdiği neredeyse kusursuz dünya haritasıyla ünlü Nurettin Piri'nin (Piri Reis - 1470–1554) yazdığı *Kitab-ı Bahriye*, çağının en ileri coğrafya kitaplarından biridir. Kâtip Çelebi'nin (1609–1657) ünlü ansiklopedik eseri *Cihannüma* ve bilimsel sözlük *Keşfüzzünun*, Tarihçi İbrahim Peçevi'nin

²¹² Aydoğan, 2006: 117.

²¹³ Aydoğan, 2006: 117.

(1577–1650) *Tarih'i*, ünlü gezgin Evliya Çelebi'nin (1611-1679) 10 ciltlik *Seyahatname*'si döneminin dikkat çekici bilim yapıtlarıdır.²¹⁴

Türkiye Türkçesi'yle yazılan yapıtların dil olarak en saf biçimleri, Anadolu halk edebiyatı ve bir ölçüde de tekke edebiyatı içinde bulunanlardır. Dörtlü koşma'lar²¹⁵ biçimindeki (âşık edebiyatı) halkın ilgisini çeken öyküler ve yaratıcısı bilinmeyen (anonim) türlerden oluşan halk edebiyatı; halkın konuştuğu dille yazılıyor ve yaygın olarak izleniyordu. Örneğin;

Eğer benim ile gitmek dilersen
Eğlen güzel yaz olsun da gidelim
Bizim iller kıraçlıdır aşılmaz
Yollar çamur kurusun da gidelim
Karac'oglan der ki buna ne fayda
Hiç rağbet kalmadı yoksula bayda
Bu ayda olmazsa gelecek ayda
Onbir ayın birisinde gidelim

Ezgiyle okunan ilahiler, nefesler ve tarikat büyüklerini öven öykülere dayanan tekke edebiyatı da, halkın anladığı dil kullanılarak yazılmıştır. Bu edebiyat; saray, medrese ya da aydın topluluklarının arasında gelişen ve Arap-İran ölçülerine bağlı divan edebiyatından çok farklı bir edebiyat türüdür. Halk, Arapça ve Farsçanın bolca kullanıldığı karma bir dille yazılan “*Divan Edebiyatı*”nı²¹⁶ anlamamış, ona ilgi göstermemiştir.

Edebiyat, dili geliştirip yaygınlaştıran, güzelleştirip zenginleştiren, canlı ve renkli tutan bir kültür unsurudur. Dil olmadıkça edebiyatın varlığından da söz etmek mümkün değildir. Edebiyatın dayandığı başlıca kültür unsuru dildir. Ancak dilin geleceği, de o dille yazılan edebiyatın gelişmişliğine, zenginliğine bağlıdır. Bu bakımdan bu iki unsur, birbiri için gerekli, birbirinden ayrılması düşünülmeyecek iki kültür varlığıdır.

²¹⁴ Aydoğan, 2006: 121

²¹⁵ Halk edebiyatında en çok kullanılan biçimdir. Genellikle hece ölçüsünün on birli (6+5 ya da 4+4+3) kalıbıyla yazılır. Dörtlük sayısı üç ile beş arasında değişir. Şair koşmanın son dörtlüğünde adını ya da mahlasını söyler.

²¹⁶ Divan edebiyatı, Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra meydana gelen yazılı edebiyattır. Arap ve Fars edebiyatı etkisi altında gelişmiştir. Bu etki, Arapça ve Farsça sözcüklerin Türkçeye girmesinin yanı sıra, bu dillerin anlatım biçimlerinin benimsenmesiyle de kendini gösterir. Bu edebiyata Divan edebiyatı denmesinin sebebi, şairlerin şiirlerini divan denen el yazması kitaplarda toplamış olmalarıdır.

Millî kültür unsurları arasında önemli bir yeri olan “*sanat ve edebiyat*” yüzyıllar boyunca önemli bir değişme ve gelişme sürecinden geçmiştir. Tanzimat döneminden sonra bu değişme ve gelişmeler batılılaşmanın da etkisiyle artarak devam etmiştir. Bu süreç boyunca millî kültür unsurlarımız arasında önemli bir yeri olan “*sanat ve edebiyat*”ın kuşaklar arasında bir kültür taşıyıcısı olduğu bilinciyle millî özellikleri korunmalıdır.

F. DÜŞÜNCE VE ÂHLAK

Bir toplum ya da topluluğu oluşturan insanların tümünü kapsayan ve topluluk içindeki her bireyi aynı biçimde ifade eden, tek bir tanımın yapılamayacağı açıktır. Boy ya da kavim, milliyet ya da millet, niteliği ve büyüklüğü ne olursa olsun tüm toplum biçimlerinde; bireyler arasında düşünce ve davranış farklılıkları, karşıtlıklar, başlıklar elbette olacaktır. Sınıfsal farklılaşmalar bir yana, aynı soy ve aile içinde bile birbirleriyle her zaman uyumlu olmayan davranışlar vardır. Katılımcılıkla baskıcılık, barışçılıkla savaşçılık, paylaşımcılıkla bireysellik, yardımseverlikle bencillik gibi sayısız karşıtlık ya da birliktelik, toplumun bireylere verdiği özelliklerdir.²¹⁷

Kişiler ya da guruplar arasında düşünce farklılıklarının olması, toplumun genel yapısını temsil eden ortak bir manevi biçimlenişin ve toplumu tanımlayan ortak bir özyapının (karakter) olmayacağı anlamına gelmemektedir. Aile ya da soy'da, bireyler arasındaki farklılıklara karşın, nasıl ortak bir düşünce ve davranış birliği varsa ve bu birlik, onların ana özelliğini gösteriyorsa, aynı birlik toplumlarda da vardır. Bireyin sahip olduğu düşünce ve davranışlar, aileden başlayarak toplumun tümü tarafından belirlenir. Toplum aileyi, aile bireyi etkiler; aynı etki, ters yönlü olarak da işler. Bütünlüğü olan karşılıklı etkileşim, sonuçta, toplumun kendine özgü niteliğini, yani onu başka toplumlardan ayıran özyapı karakteri ortaya çıkarır. *Özyapı* oluşumu, binlerce yıllık geçmişe dayanan ve sürekli değişimle yenilenen, sonsuz bir süreçtir. Bu süreç içinde, toplum bireyleri, bireyler de toplumu geliştirir ve ortaya toplumun tümünü temsil eden bir ortak duygu, bir ruhsal birlik çıkar. Hangi dönemde ve hangi koşullar altında olursa olsun, toplumu yönetenler ya da yönetime aday olanlar (günümüzde partiler), başarılı olabilmek için, bu birliğin niteliğini, kapsamını ve temellerini bilmek ve ona göre davranmak zorundadırlar.²¹⁸

Eski Türklerin Bozkırlar coğrafyasında, at ve demir üzerine kurulu kendilerine has bir kültür ortaya koydukları bilinmektedir. Fakat bu, demirin ve atın mevcut olduğu her yerde böyle bir kültürün doğup gelişeceği anlamına gelmez. Nitekim sonraki asırlarda, hem de aynı coğrafi bölgede, her iki unsura sahip olan başka kavimler farklı kültür tiplerinde yaşamaya devam etmişlerdir. Çünkü bir kültürün meydana gelmesi için

²¹⁷ Aydoğan, 2006: 87.

²¹⁸ Aydoğan, 2006: 88,89.

yalnız maddî imkân ve iktisadî faktörler yeterli değildir. İnsan unsuru da bunda etkili olur. Aynı şartlar içinde yaşayan çeşitli toplulukların kültürlerinde görülen farklar, insan gruplarının sosyal telâkki ve psikolojilerindeki ayrılıktan ileri gelir. Buna göre de, Bozkır kültürünü ortaya koyan Türklerin kendilerine mahsus bir düşünce sistemi ve ahlâk anlayışına sahip olmaları gerekir ki, bu, müspet ilim yönünden şöyle açıklanabilir.²¹⁹

Eski Türk'e at, insan ruhunu okşayan iki beşerî imkân sağlamıştır: Biri, at üstünde insanın kendini başkalarından daha üstün hissetmesi, ikincisi atın sürati sebebi ile kısa zamanda istenilen yere ulaşabilme arzusunu gerçekleştirilmesi. Bozkırlı Türkler tarihte bu hususları gerçekleştiren ilk topluluk olarak görünür. Birincisi, yani üstünlük duygusu evrensel devlet anlayışının desteği ile eski Türklerde, O. Menghin'in ifadesi ile *"beylik gururunu uyandırıyor, ikincisi de geniş ufuklara hükmetme arzusunu kamçılıyordu. Bunu gerçekleştirmek için gerekli araç ise demirdir."*²²⁰

Hükmetme isteği aslında bir içgüdü olup her insanda şuuraltı bir kuvvet olarak yaşar. Bu içgüdünün aynı zamanda ilk fırsatta başkalarını sömürmek için de bir vasıta vasfı taşıdığını dünya tarihi gösteriyor. Bazı milletleri istismarcılık yoluna sürükleyen husus, onlarda beylik gururunun eksikliğidir. Beylik gururu, sadece öğünme vesilesi olan basit bir psikoloji değildir. Onun Gök Tanrıdan kaynak alan evrensel devlet düşüncesinin gereği olarak, asıl özelliği karşılık beklemeden koruyucu olmasıdır. Bu ise hüküm altına alınmış insanları sevmekte temellenir. İnsan sevgisinden doğan koruyuculuk, adalet hürriyet ve eşitlik düşüncesini getirmiştir. Türk devletlerinde görülen töre prensipleri böylece daha iyi anlaşılacaktır. Türklerin tarihte çeşitli kavimleri idare etmekte gösterdiği başarıların sebebini burada görmek mümkündür ve muhakkak ki, Türkler insan psikolojisini en iyi tanıyan, anlayan ve bu sahada Antik-çağ medeniyetinin temsilcilerini bile çok geride bırakan bir millettir. Buna Türkün gerçekçiliği de denebilir. Beylik duygusu, insan sevgisi, gerçekçilik şeklinde özetlenebilecek olan eski Türk düşüncesinin esaslarını ahlâk prensibi yapmış, yani hayatında düstur edinmiş insana eski Türkçede *"alp"* denirdi. Türkçede er, erkek, cesur kişidir, fakat *"alp"* yiğit insan demektir. Cesareti ile mücadele ruhunu geliştirici *"ad verme"* ve *"and içme"* gibi gelenekleri *"alp"*lığın devamını sağlayan eski Türk toplulu-

²¹⁹ İbrahim Kafesoğlu (2005): *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötüken Yayınları, s.346

²²⁰ Kafesoğlu, 2005: 347.

ğunda, gösteriş ve servete değer verilmez, yalancılıktan da şiddetle nefret edilirdi. Devletlerarası siyasi anlaşmalarda bile sadece söz verilmekle yetinilmesi ve bu sözün başka topluluklardaki yazılı taahhütlerden de üstün bir sağlamlık taşıması, eski Türkün bugün de millî gelenek hâlinde devam eden "*söz namustur*" görüşünü ahlâkî bir davranış olarak ortaya koymaktadır.²²¹

Türklerin dikkat çekici ahlâkî bir özelliği de "*utangaç*" bir millet oluşudur. Yerli ve yabancı kaynaklara göre Türkler savaş meydanında değil, rahat döşekte ölmekten, hatta ihtiyarlayıp hastalanmaktan utanırlardı. Esir olmak, köle durumuna düşmek, kadınlarının düşman eline geçmesi büyük utanç kaynağı idi. Şatafat içinde yaşamaktan, böbürlenmekten, başarıları dolayısıyla öğünmekten ve öğütmekten; verdikleri sözü yerine getirememekten, yalan söylemekten utanırlardı. Utanma hissi, Antikçağ düşüncesine dayalı Batı anlayışındaki gibi bir ruhî zaaf değil, insana daima kendini kontrol etme imkânını sağlayan bir psikolojik mekanizmadır. Eski Yunan telâkkisinde yalancılık, hırsızlık mubah görülmüş, haksızlık yapmak bir kudret belirtisi ve cesaret, faziletlerin başı kabul edilmiş, fakat insanda utanma denilen bir ruhî prensibin mevcudiyeti hatıra getirilmemişti. Buna karşılık eski Türk ahlâkında cesaret yanında ve belki ondan da üstün olmak üzere, kötülükten koruyucu başkalarını aldatmaktan, vicdanın yerini kurnazlığa terk etmekten alıkoyma ve insana namuslu bir hayat düzeni bağışlayıcı "*utanma*" duygusu en büyük fazilet sayılmıştır. Bu ahlâkî özellikleri dolayısıyla Türkler hakka saygılı doğruya hürmetkâr olmuşlar ve meşru devlet idaresine bağlılıklar ile uzun ve çok zahmetli göç hareketlerinde bile bozulmayan töre'nin disiplin anlayışı içinde "*nizamcı*" bir cemiyet teşkil etmişlerdir. Bu nizam keyfiyeti bilhassa 10'lu sisteme dayalı askerî teşkilât ruhundan kaynak alan çeşitli siyasi ve sosyal müesseselerin kuruluş ve işleyişinde görünüyordu. Türk düşüncesinde mühim yeri bilinen "*otoriter devlet*" düşüncesinin iki dayanağından biri töreye sıkıca bağlılık ise, diğeri de devlet kuruluşlarının işleyişine damgasını vuran bu nizamcılıkta dikkatli ısrardır.²²²

Türk ahlâkındaki nizam Türk diline de yansımıştır. Dil, milletleri birbirinden ayırt edici başlıca kültür unsuru olduğuna göre, Türkçenin, başka dillerden farklı bir bünyeye sahip bulunması tabiidir. Bu farklılık, Türkçedeki kısır ve haşin Bozkır

²²¹ Kafesoğlu, 2005: 347.

²²² Kafesoğlu, 2005: 348,349.

ikliminin şartlarını belgelercesine kısa, fakat mâna yüklü ve sert sesler sıralanması yanında, birbirini takip eden vokaller uyumunda (ahenk kaidesi), kelime köklerine eklerin muntazam bir dizi hâlinde ilâvesi ile gelişen söz üretiminde ve daima özne, nesne, fiil tertibi ile şekillenen cümle kuruluşundaki düzgünlükte ortaya çıkmaktadır.²²³

Ünlü dilci Max Müller'in, "*Türkçenin grameri şekilde hayret verici güzelliğindedir. Fiil, isim vb. gibi unsurlarda görülen uygunluk ve intizam, bütün kolları ile Türk dilinin bünyesinde mevcut açıklık ve sadelik, insan zihninin, ruhunun dil yapısında ne kadar yükselebileceğini gösterir.*"²²⁴ Diyerek belirttiği bu özelliklere, başka dillerde konuşmaya başladıktan sonra hatıra geldikçe yeni fikirler katıştırılmasına yardımcı durumundaki cümle içi bir takım bağlantı ekleri benzerlerinin Türkçede yer almamış olması ilâve edilebilir ki, bu da dilimizde doğru bir cümle kurabilmek için konuşmadan önce iyice düşünmek gerektiğini, ihtar eden bir zihnî disiplin belgesidir. Kendini ifade etme konusunda böyle açık, düzenli, kesin ve sade bir dili ortaya koyan kültürün sahibi nizamcı ve gerçekçi Türk kafası kuruntulardan, hayale dalmaktan hoşlanmamış, nazârî ve metafizik konularla meşgul olmamıştır. 11. asırda yazılan ünlü Türk siyaset kitabı *Kutadgu Bilig* bile, yalnız zihinde mevcut nazariyatın bir ifadesi değil, Türk topluluğunda tatbik sahası bulunan hak, adalet, devlet kavramlarının açıklanmasıdır.²²⁵

Böylece eski Türkün fiilen yaşanan faal hayata karşı duyduğu tutkunluk ile gerçekçiliğin tabii bir sonucu olan, yalnız görülene inanmak eğilimi Türk düşüncesini "*mantık ve bilgi teorilerinden*" ziyade ahlâk ve devlet felsefesine sevk etmiştir. Türk devlet felsefesi de devletin, nazariyelerle değil, topluluk bilimlerine uymakla idare edilebileceği gerçeğine dayanır. Türk düşüncesi, özellikle, bu özgün yönleri ile Hind, Sâmi ve Grek düşünce sistemlerinden ayrılmaktadır: Hind düşüncesi en iyi dayanağını Budizm'de bulurken; "*mucize*" inancı ile beslenen Sâmi düşünce, insan idraki üstünde bir takım meçhuller dünyası kabul ettiği kâinatta hâdiseleri çözmek üzere "*insan-üstü kudretle donatılmış*" velîler çıkarırken; Antik-çağ düşüncesi de ancak sağladığı menfaat ölçüsünde değer verdiği dünyanın sırlarını öğrenmek için akıl'ı tek yol sayan filozofların ve tabiatı iyi taklit edebilen sanatkârların zuhuruna imkân hazırlarken; Türk düşüncesi daha çok "*millet sevgisi, Tanrı korkusu, doğruluk*" ilkeleri ile belirlenen devlet adamı,

²²³ Kafesoğlu, 2005: 347.

²²⁴ Ahmet Caferoğlu (1984): *Türk Dili Tarihi*, İstanbul: Enderun Kitabevi, s.17,18

²²⁵ Kafesoğlu, 2005: 348,349.

teşkilâtçı ve idareci yetiştirmiştir. Demek ki, Türk düşüncesi temelde *"beşerî ve pratik"* tir. Çin'de ise önce bu Türk düşüncesi hâkim olmuş, sonraları Budizm'in tesiri ile Hind düşünce tarzı ağırlık kazanmıştır.²²⁶

Türk devlet adamlarının, bütün Türk topluluklarında ortak düşünceyi temsil etmek üzere, hassasiyet gösterdikleri bazı noktalar olmuştur ki, bunlardan biri, uğruna ülkeyi bile terk etmeyi göze aldıkları siyasi istiklâldir; diğeri de, dağınık Türkleri toplamak suretiyle soy birliğini kurmak olarak görünmektedir. Türk devletlerinde, idarede yabancı müdahalesine yol açmamak, yabancı kültür tesirlerini asgarî derecede tutmağa çalışmak, dış kültür unsurlarını ancak Türk devleti menfaatine uygun düştüğü nispette değerlendirmek, gerçekçi Türk siyasi davranışının (Türk millî siyasetinin) izleri durumundadır.²²⁷

Ünlü Türk bilgini Kâşgarlı Mahmud *Divan-ı Lûgat-it Türk* adlı yapıtında Türkleri, *"böbürlenme ve övünme huyları olmayan, büyük kahramanlıklar ve fedakârlıklar yaptığı zaman bile, bir olağanüstülük yaptığından habersiz görünen"*²²⁸ insanlar olarak tanımlar. *August Comte, Pierre Laffitte, Mismar* ya da *Ferrari* gibi Avrupalı düşünürlerin Türkler hakkındaki görüşü, çoğu kez *"hayranlık"* düzeyine varan saptamalar içerir. Bu düşünürler Türklerin, *"içten, alçakgönüllü, ahlaklı, dindar ama bağınaz olmayan"* insanlar olduğunu söyler ve Türklerin *"azla yetinmeye, sürekli iyimserliğe, millet sevgisine dayanan toplumsal özelliklerinin ve yoksul da olsa mutluluğu yitirmeyen yaşam biçimlerinin hayranlık verici"*²²⁹ olduğunu belirtirler.

²²⁶ Kafesoğlu, 2005: 349.

²²⁷ Kafesoğlu, 2005: 350.

²²⁸ Metin Aydoğan (2003): *Bitmeyen Oyun*, İstanbul: Kum Saati Yayınları, s.182

²²⁹ Fuat Köprülü (2002): *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul: Kaynak Yayınları, s.15

II. BÖLÜM

TANZİMAT'TAN GÜNÜMÜZE TÜRK MİLLÎ KÜLTÜR UNSURLARININ YOZLAŞMASI

A. YOZLAŞMA

Türk Dil Kurumu Sözlüğünde Yozlaşma kelimesi; *Özündeki iyi nitelikleri birtakım dış etkenlerle zamanla yitirmek, soysuzlaşmak, doğasındaki iyi nitelikleri sonradan yitirmek, tereddi etmek. Manevi anlamda değer yargılarını, özelliklerini ve niteliklerini yitirmek, bozulmak*²³⁰ şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımdan da anlaşıldığı gibi Yozlaşmanın kültür üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle yabancı kültürlerin yoğun bir şekilde etkisinde kalınması sonucunda yozlaşmanın da arttığı görülmektedir.

Kültür Emperyalizmi, bir millete fark ettirilmeden tatbik edilmeye çalışılan bir emperyalizm tipidir. Bugün artık askeri ve ticari emperyalizm tipleri yavaş yavaş tarih sahnesinden silinmekte ve bunun yerini 20. Asırda ortaya çıkan ideolojik kültür emperyalizmi yeni bir sosyal olaydır.²³¹ Sömürge olan veya olmayan az gelişmiş ülkeler üzerinde, Batı âleminin de böyle tesirleri olmuştur. Bu tesirler bilhassa hayat üslûbunu batıya uyduran aydınlar üzerinde söz konusudur. Batının manevî değerlerini benimseyen aydınlar, daha kolay beyin göçüne uğramaktadır. Çünkü daha kendi memleketlerinde iken Batılı hayat üslubunu benimsediklerinden, bu ortama çabukça uymaktadırlar.²³²

Kültür emperyalizmi, giyim tarzından ev döşemeye kadar, birçok maddi kültür unsurlarında Batıyı tercihe sebep olduğundan yerli üretimin beğenilmemesi neticesini doğurmaktadır. Bundan dolayı kültür emperyalizmi, sadece manevi değerlerin kaybına sebep olmayıp, maddi ve iktisadi kayıplara da sebep olmaktadır. Kültür emperyalizminin yürütülmesi, bir kültür üzerine başka bir milletin kültürünü aşlamakla mümkün olmaktadır.²³³ Kültürlerini yitiren milletlerin kendilerinin de çözülüp dağılarak ortadan kalktığı tarihte çok iyi bilinen bir gerçektir. Tabiatın insan türlerinin savaşı

²³⁰ Türk Dil Kurumu (1988): *Türkçe Sözlük- 2 (A-J)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.2465

²³¹ Metin İşçi (2000): *Kültür Sömürgeciliği ve Eğitim*, İstanbul: Der Yayınları, s.55

²³² İşçi, 2000: 60,61

²³³ Amiran Kurtkan Bilgiseven (1980): *Sosyoloji*, İstanbul: M.E.B. Yayınları s.99,100

sürüp gitmektedir. Dolayısıyla milletleri ortadan kaldırma eylemleri de durmuş değildir. Tersine kültür yayılması, sömürgeci milletlerin işine yarayan ideoloji savaşları, Hümanizm, Marksizm ve Liberalizm gibi bir takım propagandalar yoluyla milletler, içten yıpratılarak dağıtılıp ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Ülkemizde üst yönetici ve aydınların bir kısmının tutumu ve benimsediği kültür siyaseti yanlıştır. Özellikle aydınların dil politikası, bir kültür bunalımı meydana getirmiştir. Günümüzde, Türkçede karşılığı olduğu halde, yabancı kelimeleri kullanmak üstünlük ve statü aracı haline getirilmiştir. Esasen her türlü yeniliğe karşı çıkmak yanlış olduğu gibi, sırf aydın görünmek için de gelişmiş güzel kelimeler kullanmanın anlamsızlığı ortadadır. Batının üstün yönlerini ve icatlarını ifade eden makine, televizyon, enflasyon vs. gibi orijinal kelimeler elbette kullanılacaktır. Bu konuda yanlış olan şey, kendi dilini her konuda hor gösteren davranışlar sergilemektir.²³⁴ Kültürel Yozlaşma nedeniyle dil, musiki, eğlence, sanat, eğitim ve din gibi unsurlar yozlaşarak bütünlendirici muhtevadan uzaklaşmaktadır. Buna bağlı olarak, yabancı kültürün şüursuzca yüceltilmesiyle, meydana gelen manevi açlık hali, tahribatı daha da arttırmaktadır.²³⁵

Kültür sömürgeciliğinin alıştırmaya safhasında sadece Batıyı taklit etmekle kalınmamıştır. Batıdaki birçok değer kayıtsız şartsız alınmıştır. Türkiye Batılılaştıkça batmış, sömürge zihniyetine ve sömürgeci ülkelerin emellerine alet olmuştur.²³⁶ Türk Halkı batılılaşma faaliyetinden dolayı maddi ve manevi yoksulluğa mahkûm edilirken, belli bir bürokrat kesimle, bürokrat yardımcıları, lüks tüketime yönelerek halktan kopmuştur.

Bir temizlik maddesi alırken Avrupa mı, yerli mi olduğunu sormaya, televizyon ve radyodan Türkçe ve İslam dini ile alay edilerek Hıristiyanlık propagandası yapılmaya, kızların iffetini korumasını cehalete, Avrupa'nın giymediği açıklıktaki elbiseleri büyük bir cesaretle giymeye, çocukların isimlerini Hıristiyanlara has şekilde koymaya, (Ör: Jasmin, Alexander, David) kültürel değerlere hakaret edildiğinde tepki vermemeye alıştırılmış bir toplum yapısı ortaya çıkmaktadır.

²³⁴ İşçi, 2000: 61,62.

²³⁵ Sabri Akdeniz (1997): *Kültür Sömürgeciliği*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, s.43-46

²³⁶ Mehmet Doğan (2005): *Batılılaşma İhaneti*, İstanbul: İz Yayıncılık 115

Aslında hissi ve fanatik bir batı düşmanlığı ne kadar zararlıysa, kayıtsız ve şartsız teslimiyette o derece yanlıştır. Bizde, batının ilminden çok, pozitivist, maddeci ve aşırı ferdiyetçi özelliklerine bağlanılmıştır. Bundan ötürü, alıştırmaya maruz bırakılan memleketlerin genç nesilleri, kendi manevi kültürlerini kıymet hükümlerine sinsice yıpratın ve hor gören bütün akımlara karşı uyanık bulunmalı ve onların tesirine kapılmayacak kadar şahsiyet sahibi olmalıdırlar. Kültür sömürgeciliğine karşı en etkili ilaç, şahsiyet sahibi gençliği yetiştirmek ve onlara sahip çıkmaktır. Büyük değerleri futbol sahalarında; "*En büyük falan Takım*" diyerek basitçe harcayan, kendi müziğini ve tarihini hor gören, anne ve babasını küçümseyen bir gençlikte şahsiyet aranamaz Karacaoğlan'ın şu dörtlüğünü örnek olarak göstermek mümkündür.

Arap atlarında olur firkalar

Kimi sarhoş yürü, kimi ırgalar

Zibilliğe konup kalkan kargalar

*Has bahçede gül kadrini ne bilir.*²³⁷

Türklerin tarih boyunca siyasi teşkilatlanmaya ve devlete ne derece önem verdikleri herkes tarafından, bilinmektedir. Bu devlet geleneği, sömürgeciliği reddeden, insan sevgisine dayalı bir yapı göstermektedir. Türk Devleti bu özelliklere bağlı kaldığı sürece hiçbir güç onu zayıflatmaya cesaret edememiştir. Fakat 17. yüzyıldan itibaren bu değerlere sırt çevrilince devlet her türlü yıkıcı faaliyetlere sahne olmuştur. İlk hedef olarak, devletin ayakta durmasını sağlayan hukuk sistemi seçilmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin ayakta durması bu mükemmel hukuk sistemine bağlıydı. Batılılar için en büyük engel olan bu sistem, değişmeliydi. Bizdeki aydınlar ise, bu telkinlere bir kurtuluş simidi gibi hemen sarıldılar. 1839 Tanzimat Fermanıyla bir kısmını, 1856 Islahat fermanıyla diğerlerini yok ederek devletin hukuk düzenini bozdular. Bununla da kalmayarak 1876 I. Meşrutiyet, 1908'de II. Meşrutiyet ve Kanuni Esasilerle anayasanın bütüne yakını değiştirilmiştir.²³⁸ Sonunda tutunacak dalı kalmayan Osmanlı Devleti yıkılarak tarihe karışmış ve yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur.

²³⁷ Mustafa Necati Karaer (1976): *Karacaoğlan*, İstanbul: Tercüme Yayınları, s.263

²³⁸ Daha geniş bilgi için Bak. Ş. Tekindağ (1988): *Osmanlılarda Islahat Hareketleri*, Ankara: T.T.K. Yayınları

B. TÜRKÇE'DE YOZLAŞMA

Dil, insanlık tarihiyle beraber ortaya çıkmış ve süregelen bir olgudur. Bu süreçte insan ve iletişim birbirine paralel olarak gelişim göstermiştir. Dil, kültürün en temel ögesi ve insanlar arası iletişimde en etkin araç olarak kabul edilmektedir.²³⁹ Dilin düşünceyi etkilemesi, kültürel değerleri nesilden nesile aktarması ve millete yön vermesi büyük önem taşımaktadır. Dil insanlar arasında anlaşma vasıtası olduğuna göre insanı insan yapan, insanların bir araya gelerek toplum halinde yaşamasını sağlayan ve bu topluluklardan milleti meydana getiren en önemli vasıta. Dünyada pek çok millet olduğuna göre pek çok da dil vardır. Bu dillerin meydana gelmelerinde birbirinden üstünlükleri olmadığı birbirine eşit olduğu kabul edilmektedir. Aralarındaki fark insanların konuştukları dile verdikleri önemden kaynaklanmaktadır.²⁴⁰ Dili kullanan insanların zamanla değişen şartlara, ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara göre dillerini geliştirmek hususunda gayret sarf etme yolunu seçerlerse elbette ki o dil gelişir ve dünya dilleri arasında üstün bir mevki alır. Ancak dilin gelişmesi için bir gayret sarf edilmez ise o dilin gelişen diller karşısında durabilmesi mümkün değildir.

Dilin düşünce ile etkileşimi göz önüne alındığında, dilde oluşabilecek kirlenme zaman içinde millî kültür yapısını da bozabilecektir. Dilde meydana gelen kirlenmeye yabancı dillerden dilimize giren çok sayıda sözcük ve dilimizin yanlış kullanımı neden olmaktadır. Yabancı sözcükler dilbilimin öngördüğü incelemelerden geçirilmeden kullanılmamalıdır. Bu sözcüklerin yerine Türkçe karşılığı olanların kullanılmasına özen gösterilmelidir.

*"Anadili, başlangıçta anneden ve yakın aile çevresinden, daha sonra da ilişkide bulunulan çevrelerden öğrenilen insanın bilinçaltına inen ve ferdin bir toplumla en güçlü bağlarını oluşturan dildir."*²⁴¹ Anadiliyle düşünen insan, düşüncesini anadilinin kelimeleriyle ifade edebilir. Yani dünyaya, eşyaya, her şeye anadiliyle bakmak, kendi gözüyle görmek, kendi hisleriyle hissetmek yabancıların dili ile bakmamak gerekmektedir.

²³⁹ S. Ömer Erenoğlu (2007): *Türkçenin Doğru Kullanımı*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, s.1

²⁴⁰ Hakkı Dursun Yıldız (1990): *Dil-Kültür ve Yabancı Dille Eğitim-Öğretim*, "2. Millî Kültür Şûrası Bildirileri", I. Cilt, (5-8 Aralık 1989), Ankara: Kültür Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları, s.340

²⁴¹ Yıldız, 1990: 340,341.

Bugün dünyamızda mevcut en gelişmiş dillerin o hale gelmesi âlimleri, sanatkârları ve fikir adamları aracılığıyla oluşmuştur. Bilginler, sanatkârlar, fikir adamları anadilleriyle düşünüp yazmazlar ise, devlet adamları onları desteklemez, imkânlar vermez ise dil nasıl gelişir. Burada dilin gelişmesinde âlimler, sanatkârlar ve fikir adamlarının rolü kadar devlet adamlarının da rolü vardır. Ana dili şuuruna sahip olan politikacılar dilin gelişmesini engelleyecek her türlü engeli ortadan kaldırmak için çalışırlar. Ancak bu sayede yeni nesiller anadilleriyle düşünüp yazabilir, ilim ve sanatta yeni ve orijinal eserler meydana getirebilirler. Aksi durumda, yani kendi duygu ve düşüncelerini ifadeye yetmeyen, sosyal ve teknik bilimlerde yeni yeni eserler ortaya koymaya kâfi gelmeyen ve sadece günlük ihtiyaçları karşılayan, basit, folklorik ve mahallî bir dil haline geliverir. Bu durum devam ettikçe dilde yerinde sayma değil gerileme başlar ve bu yok olmaya kadar gider. Bu şekilde kaybolan diller ve buna bağlı olarak kaybolan milletler tarihte çok görülmüştür.²⁴² Durup dururken bir dilin fakirleşmesi, gerilemesi ve yok olması söz konusu değildir. Bunda iç faktörler başrolü oynamaktadır, iç faktörlerin başında ise aydınların anadillerini kullanmamaları, devletin anadilin gelişmesine engel olan politikalar takip etmesi gerekmektedir.

Edward Sapir'e göre: *“Toplumda madde ve kavram olarak var olan her şey dilde de vardır. Kültürel ve tarihi miras, ancak dil aracılığıyla yeni kuşaklara aktarılır. Dil, kültürel muhtevanın bir ansiklopedisi, hazinesi ya da sözlüğü gibidir.”*²⁴³ Dil zenginliği, büyük oranda kültür zenginliğine dayandığı, onu yansıttığı için dili değerlendirirken kültürü de araştırmak gerekir.

Dil ve kültürdeki değişimler doğal sayılabilir; ancak başka dillerden sözcük alırken kurallarını da alıp kendi dilinde kullanma o dilin yapı, sesbilim, anlambilim, yazım ve okuma kural ve geleneklerini bozar, dilde kargaşaya neden olduğu için de dilde yozlaşma başlar. Son yıllarda Türkçeye, Avrupa dilleri ve özellikle İngilizceden giren yabancı sözcüklerin, Türkçenin kurallarını sarstığı ve dili yozlaştırmakta olduğu görülmektedir.

²⁴² Yıldız, 1990: 341-343.

²⁴³ Cengiz Tosun (2005): *“Dil Zenginliği, Yozlaşma ve Türkçe”*, Journal of Language and Linguistic Studies, Vol: 1, No: 2, s.136

1. Tanzimat Öncesi Dönem

Türk dilinde, Eski Türkçe döneminde fazla yabancı kelime bulunmamakla birlikte, Uygur devresi Türkçesinde, Budizm'in etkisiyle Sanskritçeden geçme kelimeler görülmektedir. Uzun yıllar atlı-göçebe kültür geleneğine sahip olan bir topluluk, yerleşik hayata geçip yerleşik toplumlarla karşı karşıya gelince, bu hayat tarzının kelimelerini de almak zorunda kalmıştır. Ancak Türkçenin duruluğunu kaybetmesi, 12. yüzyılın sonunda edebî lehçelerin oluşmasından sonradır.²⁴⁴

Türklerin İslâm medeniyeti ile karşılaşmaları, onların sosyal hayatları ve düşünceleri üzerinde önemli değişiklikler yaptığı gibi, dilleri için de yeni bir evre olmuştur. İslâm medeniyeti içerisine girilince, İslâm'ın kutsal kitabının Arapça olması dolayısıyla, birçok dinî ve İslâmî kavramın yanı sıra pek çok Arapça kelime de Türkçeye girdi. Öte yandan, İran'la olan sıkı ilişkiler sonucunda, edebiyat dili kabul edilen Farsçadan da dilimize pek çok kelime ve gramer şekli geçmiştir.²⁴⁵

Karşı karşıya gelen diller, soyut yapılarıyla eşit olsalar bile, o dilleri konuşan topluluklar eşit olmadıkları için aralarındaki alışveriş de her zaman eşit olmaz.²⁴⁶ İşte Türkler, İslâm kültür ve medeniyetini iyi tanımak, onun ilim ve düşünce hayatını kavramak için din ve ilim dili olan Arapçayı, edebiyat dili olarak da Farsçayı kabullenerek Türkçenin bir ilim ve edebiyat dili, hatta devlet dili olarak gelişmesini ihmal etmişlerdir. Günlük hayatta bu gibi alışverişlerin olması normal, ancak Türkçenin ihmal edilerek Arapça ve Farsçanın üstün tutulması ister istemez, millî duyguların zayıflamasına yol açmıştır.²⁴⁷ Bu bakımdan dil konusu, yüzyıllar boyunca milliyetçilik duygusu ve Türklük şuuruyla birlikte ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Bu da doğal bir durumdur. Çünkü millî kültürü oluşturan unsurların başında dil gelmektedir. Selçuklular, İslâm kültür alanının gerektirdiği dinî, edebî, ilmî terimleri ve kelimeleri Türkçeyle karşılama yerine, Arapça ve Farsçayı ilim, edebiyat ve hatta devlet dili olarak benimseme yolunu tercih etmişlerdir. Türkçe bu dönemde epey zaafa uğramış, ancak edebî bir dil olma yolunda da büyük bir mücadele vermiştir. Bu mücadelede de galip

²⁴⁴ Mustafa Özkan (2005): “*Yenileşme sürecinde Türk Dili*”, Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği, Cilt:1, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, s.135,136

²⁴⁵ Özkan, 2005: s.136.

²⁴⁶ Murat Belge (1982): “*Türkçe Sorunu –I*”, Yazko Edebiyat, Sayı:19, s.89

²⁴⁷ Yusuf Ziya Öksüz (1995): “*Türkçenin Sadeleşme Tarihi*”, Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 2

gelerek 14. yüzyıldan itibaren Anadolu'da bir yazı dili halinde teşekkül etmiştir. Arapça ve Farsçanın yoğun baskısına rağmen Türkçenin bir yazı dili olarak varlığını devam ettirmesi, Türkçenin İslâmiyet'ten önce de bir yazı dili geleneğine sahip olmasına bağlıdır.²⁴⁸

13. Yüzyıl ortalarından 15. Yüzyıl ortalarına kadar uzanan ve Anadolu Beylikleri dönemi, dilimizin yapı ve işleyiş özellikleri açısından, kendi kimliğine sahip en temiz ve duru dönemidir. Ancak, 15. yüzyıl ortalarında Osmanlı Devletinin sınırlarının genişlemesi ve imparatorluk yapısına dönüşmesiyle birlikte, o günün siyasî ve sosyal koşullarına bağlı olarak Türkçeye yavaş yavaş Arapça, Farsça söz ve eklerin girmesi, Türkçeyi, kendi kimliğini yitirecek kadar sarsıp kısırlaştırmış ve Osmanlı Türkçesi denilen, halkın dilinden kopmuş ağır ve karışık bir yazı dilinin oluşmasına yol açmıştır.²⁴⁹

Fatih Sultan Mehmet'ten (1451-1481) itibaren siyasî sahalarda olduğu gibi ilim ve kültürde de imparatorluk politikası benimsenmiştir. Zamanla Türkçe özellikle Arapça ve Farsça kelimelerin istilasına uğramıştır. Dili geliştirme yerine yabancı diller tercih edilmiş, ilmî konularda Arapça, edebiyatta ise Farsça kullanılmaya başlamıştır. Artık Osmanlı padişahları Arapça Farsça şiirler yazmışlar ve divanlar meydana getirmişlerdir. Medreseler de, okutulan kitapların büyük bir kısmı Arapçadır. İlim adamları derslerini Türkçe vermelerine rağmen eserlerini Arapça yazmışlardır. Avrupa'da Fransız İhtilalı'ndan sonra başlayan milliyetçilik cereyanları başlangıçta dilde, edebiyatta, sanatta, kendini göstermiş ve bunun neticesi olarak millî devletler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu siyasî ve kültürel gelişmeler çok geçmeden Osmanlı devletinde de kendisini hissettirmeye başlamıştır.²⁵⁰ 19. yüzyılın ikinci yarısında bazı aydınlar millî kültür politikasının gerekliliğine inanmışlar, fikrî ve edebî eserlerinde bunu savunmuşlardır. Devlet adamlarında böyle bir endişeden eser yoktur. Devlet politikası bu millî kültür hareketini desteklemeyince alınan netice istenilen seviyede olmamıştır.

Yüzyıllar boyunca aynı devletin tebaası olarak iç içe yaşanan bir ortamda birbirinden farklı olan halkların konuştukları dillerin birbirini etkilemeleri çok doğaldır.

²⁴⁸ Özkan, 2005: 136,137.

²⁴⁹ Zeynep Korkmaz (2002): “*Kitle İletişim Araçlarında Türkçe*”, Türkçenin Dünü Bugünü Yarını, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.45

²⁵⁰ Yıldız, 1990: 343.

Hele buna Türk yönetiminin geniş hoşgörüsü de eklenince etkileşim daha kolay ve daha geniş çapta olmuştur.²⁵¹

Ticaret yollarının değişmesiyle Doğu Akdeniz'deki üstünlüklerini kaybeden İtalyanların yerini Fransızlar almıştır. Fransız İhtilalı ile dikkatleri üzerine çeken Fransa, Tanzimat Dönemindeki yeniden girişimlerinde de örnek alınmıştır. Fransa'nın Osmanlı Devleti üzerindeki etkisi artarken Fransızcaya da artık öğrenilmesi gereken bir dil olarak bakılmıştır. Mersi, vapur, tren, vizite, sekreter, lise gibi birçok Fransızca kelime özellikle Aydın sınıfın Fransızca hayranlığı sonucu dilimize girmiştir.²⁵²

2. Tanzimat Sonrası Dönem

1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan batıya yönelme hareketi ve gazetecilik, dilde sadeleşme konusunu gündeme getirmiş ise de, bu yönde birbirleriyle kutuplaşan "*fesahatçilik*" ve "*tasfiyecilik*" çalışmaları, sadeleşme konusundaki görüşleri yalnız fikir ve tartışma temeline hapsedmiştir. Dolayısıyla *Şinasi*, *N. Kemal*, *Ziya Paşa*, *Ahmet Mithat Efendi* gibi insanların çabalarına rağmen, gözle görülür bir atılım yapılamamıştır.²⁵³ Ancak, bilindiği üzere, 1911 yılında yazı hayatına giren Genç Kalemler dergisi yazarlarının "*millî dil*" anlayışı ile başlattıkları "*yeni lisan hareketi*" ve Türkçeyi, her tarafını bürümüş olan Arapça ve Farsçanın kurallarından dolayısıyla içinde bulunduğu hastalıktan kurtarma çabalarıyla Türkçe, Cumhuriyet dönemindeki gelişmelere elverişli bir ortama girmiştir.

Cumhuriyet döneminde "*dil devrimi*" olarak adlandırılan dili yönlendirme çalışmaları, ortaya koyduğu dalgalanmalara ve bazı yanlış uygulamalara rağmen, genellikle başarılı olmuştur. Bu yönlendirme sayesinde ki, Türk dili, kendisine yabancı kalmış ve halkın diline mâl edilememiş yüzlerce doğulu ve bir kısım batılı söz ve kurallardan arındırılarak ve bunların yerine Türkçeleri getirilerek kendi yapı ve işleyiş ölçüleriyle yol alabilecek sağlıklı bir temele oturtulabilmiştir. Dilimiz, bu yolla genel yapısında pek çok Türkçe söz kazandığı gibi bilim, sanat ve teknik alanlarının birçok terimi de Türkçeleştirilmiştir. Böylece, Türkiye Türkçesinin genel yapısı

²⁵¹ Şerafettin Turan (1990): *Türk Kültür Tarihi*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, s.61,62

²⁵² Turan, 1990: 63.

²⁵³ Korkmaz, 2002: 45.

itibariyle sağlıklı bir yazı ve bilim dili olma niteliği kazanmış bulunmaktadır.²⁵⁴ Ancak, uzun bir tarihî süreçten geçen yoğun çabalarla sağlıklı bir duruma getirilen Türkçenin, içinde bulunduğumuz çağdaş bilim ve teknik dünyasının gerekli kıldığı yeni kavram ve terimleri karşılayabilmesi, dilin kendi yaratıcı gücünden yararlanarak sağlıklı yeni türetmeleri yapmasına bağlıdır.

Batıyla ilişkilerin geliştiği Tanzimat döneminin aydınları, uygarlıkça Batı'dan oldukça geri kalındığının farkına vararak bu duruma çözüm getirmek için, her şeyden önce toplumun kültür düzeyini yükseltmek gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu açığı kapatabilmek için geniş bir kitleye seslenmek üzere yazılan yazıların elden geldiğince halkın anlayabileceği bir dille yazılması gerektiği, düşünülen ilk çözümdür. Geniş bir kitleye seslenebilecek ilk yayın organı olarak gazeteyi uygun görme Tanzimat'tan önce II. Mahmud'la başlamıştır. II. Mahmud halka devlet işleriyle ilgili bilgi vermek amacıyla bir gazete yayımlanması buyruğunu vermiş, *Takvim-i Vekayi* adı verilen ilk resmi gazetenin dilinin halkın anlayabileceği bir dil olması gerekliliğini ortaya koymuştur.²⁵⁵

Böylece dilde yalınlaşma hareketi gazete dilinde başlatılmış olur. Daha sonra *Agâh Efendi*yle birlikte çıkardıkları ilk özel gazete olan *Tercüman-ı Ahval*'in önsözünde *Şinasi* bu konuda şunları söyler: "*Açıklamaya gerek yoktur ki, söz, isteği bildirmeye özgü, Tanrı'nın bir armağanı olduğu gibi, insan aklının en güzel buluşu olan yazı da, sözü kalemle anlatmaktan ibarettir. Bu diğerine göre, giderek genellikle halkın kolayca anlayabileceği düzeyde bu gazeteyi yazmanın gerekli olduğu şimdiden duyurulur.*"²⁵⁶

Görüldüğü gibi, amaç geniş bir kitleyi aydınlatmaktır. Gazete dilinden sonra, üç dilden oluşan Osmanlıcayla yazmanın güçlüğü dile getirilir. Bir yapıtın kalıcılığını, içeriğiyle birlikte anlaşılır oluşunun sağladığını belirten Ziya Paşa, şairleri ve yazarları şöyle eleştirir:

"... Bizim, önceki şairlerimiz şiir yazış biçimi ve söyleyişte, kullandıkları hayaller ve anlamlarda Arap ve Acem'i elden geldiğince öykünmeyi hüner

²⁵⁴ Korkmaz, 2002: 46,47.

²⁵⁵ Olcay Öneroy (2002): "*Tarihsel Süreç İçinde Türkçenin Yabancı Diller etkisinde Kalışı*", Türkçenin Dünü, Bugünü, Yarını, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.361

²⁵⁶ Tercüman-ı Ahval, Teşrin-i Evvel 1277, 22 Ekim 1860, s.9

*saymışlar ve acaba bizim ait olduğumuz ulusun bir dili ve şiiri var mıdır? Asla burasını düşünmemişlerdir.*²⁵⁷

Sanatlı bir dil kullanma anlayışı "*Millî Edebiyat*" hareketinin başladığı 1911 yılına değin sürmüştür. 1911 yılında Selanik'te yayımlanmaya başlanan Genç Kalemler dergisiyle ideoloji olarak benimsenen Milliyetçilik akımı yazında da başlamıştır. *Ömer Seyfettin, Akil Koyuncu, Rasim Haşmet, Ali Canip* gibi gençlerin çıkardıkları bu dergide ilk olarak "*Millî Edebiyat*" deyimini ortaya konulur. Ulusal bir yazın oluşturabilmek için önce ulusal bir dil gereklidir. Genç Kalemler dergisinin birinci sayısından başlayarak başmakale olarak yayınlanan "*Yeni Lisan*" başlıklı yazılarda Türkçenin konuşma dili olduğu gibi, bilim ve sanat dili olarak da kullanılabilceği görüşü savunulur. Yeni dilin oluşturulması için neler yapmak gerektiği üzerinde durulur. *Ömer Seyfettin*, Türkçenin bilim ve sanat dili olabileceğini şu sözlerle savunuyor:

*"Yeni lisan için ikinci bir rivayet var; deniliyor ki: "Bu lisan bir ilim lisanı olabilir; fakat bir sanat lisanı asla!" bu bir hata, büyük bir hata, kocaman bir saçmadır. Her şeyden evvel, dünyada hiç bir kavim gösterilemez ki iki lisana sahip olsun, ilmi kitaplarını birincisiyle, edebi kitaplarını ikincisiyle yazsın..."*²⁵⁸

Ziya Gökalp de konuşma diliyle bilim dili arasındaki ayrılıktan söz ederken, bir dile yabancı dillerden sözcük almanın sakıncaları üzerinde duruyor.

*"Bir dil canlı kelimelerden, canlı kurallardan, yüce ahenklerden oluşur. Başka dillerden alınan kelimeler, kurallar, ahenkler ölüdür. Yeni Türkçe Selçukça'dan, Çağatayca'dan sözcükler, kurallar, ahenkler alamadığı gibi, Arapçadan, Acemceden, Türkmenceden ve Avrupa dillerinden de bu öğeleri alamaz; çünkü bu alıntı öğeler, ölü organlar gibidir. Yeni Türkçe bu dillerden yalnız gerek duyduğu kelimeleri alır ve bunları kendi kurallarına, kendi ahengine, kendi güzelliğine, kendi söyleyişine uydurur."*²⁵⁹

Arapça, Farsça sözcüklerle birlikte bu dillerin kurallarının da dilimize girmesinin yapay bir dil oluşturmasına karşı, Türkçeyi yeniden eski arılık, kolaylık ve doğallığına

²⁵⁷ ÖnerToy, 2002: 362.

²⁵⁸ Yeni Lisan, Genç Kalemler, C.II, s.3

²⁵⁹ Yeni Lisanın Güzelliği, Genç Kalemler, C.II, s.5.

kavuşturabilmek için yapılması gerekenlere baktığımızda Tanzimat dönemindeki önerilerle bir benzerlik görülmektedir. Bu önerileri şöyle sıralayabiliriz.²⁶⁰

1. Arapça, Farsçayla ilgili dilbilgisi kurallarının kullanılmaması ve bu kurallarla yapılan tamlamaların - kimi kullanılması gerekenler dışında - kaldırılması.
2. Arapça sözcüklerin, dilbilgisi bakımından, asıllarına göre değil, Türkçedeki kullanışlarına göre değerlendirilmesi.
3. Arapça ve Farsça sözcüklerin Türkçede söylendikleri gibi yazılması.
4. Bütün Arapça ve Farsça sözcüklerin atılmasına gerek olmadığından, bilimsel terim olarak kullanılmalarının sürdürülmesi.
5. Başka Türk lehçelerinden sözcük alınmaması.
6. Konuşmada İstanbul söyleyişinin esas alınması.

Dilde Türkçeleşmede büyük ölçüde başarıya ulaşılmakla birlikte, henüz eski harf abece kullanılıyordu. Türkçenin kullanımının gelişmesi için abeceyi yenileştirmek gerektiğini düşünen Atatürk, bu düşüncesini önce 9, 10 Ağustos 1928'de Sarayburnu Parkı'nda şu sözlerle halka duyurmuştur. *"Bizim ahenkten zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir."* Böyle bir devrimin sonuca ulaşabilmesi için beş yıla on beş yıl arasında bir sürenin gerekli olduğunu ileri süren uzmanlara da üç ay süre tanıyan Atatürk 1 Kasım 1928'de yazı devrimini kesinleştirmiştir, yeni Türk abecesi hazırlanırken kimi Arapça sözcüklerin doğru yazılıp okunması için abeceye harf eklenmesini öneren uzmanlara şu kesin yanıtı vermiştir: *"Lisanımıza karışmış fakat atılması zaman meselesi olan yabancı kelimelerin hatırı için Türk alfabesine harf ilavesini asla münasip görmem."*²⁶¹

Yazı devriminden dört yıl sonra 12 Temmuz 1932'de kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti'yle dil çalışmaları yapılmaya başlanırken, Atatürk 1 Kasım 1932'de Büyük Millet Meclisi'ni açış söylevinde, bütün devlet örgütlerini bu çalışmalara katılmaya çağırmıştır: *"Türk dilinin kendi benliğine, aslındaki güzellik ve zenginliğine kavuşması için bütün devlet teşkilatımızın, dikkatli, alakalı olmasını isteriz."* Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin adı 1934'te toplanan ikinci Dil Kurultayı'nda da Türk Dil Kurumu olmuştur. Yaşamının son altı yılını Türkçenin özleşmesine adayan Atatürk, ölümünden bir yıl önce kendi el yazısıyla yazdığı geometri kitabında aç, üçgen, doğru, teğet... Gibi

²⁶⁰ ÖnerToy, 2002: 364.

²⁶¹ ÖnerToy, 2002: 363-365.

birçok yeni terim kazandırmıştır. 1 Kasım 1938'de Meclis'te okunan konuşmasında da Dil Kurumu'nda başlatılan değişik bilim dallarıyla ilgili terim sözlükleri çalışmalarından duyduğu mutluluğu şu sözlerle dile getirmiştir:

*"Türk Dil Kurumu en güzel ve verimli bir iş olarak, her türlü bilimlerle ilgili Türkçe terimleri bulmuş, böylece dilimiz, yabancı dillerin etkisinden kurtulma yolunda büyük adımını atmıştır. Bu yıl okullarımızda öğretimin Türkçe terimlerle yazılmış kitaplarla başlamış olması kültür yaşamımız için önemli bir olaydır."*²⁶²

Türk Dil Kurumu Atatürk'ün bu sözünde vurguladığı dil-kültür ilişkisinin önemi bilinciyle, Terim sözlükleriyle birlikte, genişletilerek baskısı sürekli yenilenen Türkçe Sözlük, yazım kılavuzu, bilim adamlarının makalelerini yayımladığı Belletenler, aylık Türk Dili Dergisi ve derginin değişik yazım türleriyle ilgili özel sayıları, derleme ve tarama sözlükleri, bilimsel kitaplar yayımlayıp, kurultaylar düzenleyerek, Türkçeyi doğru ve güzel kullanmaya özendirici ödüller vererek çalışmalarını sürdürmüştür.

Karamanoğlu Mehmet Bey'in Türklerin bulunduğu her yerde Türkçe konuşulmasını sağlama çabalarından sonra yabancı kural ve yabancı gereksiz sözcükleri Türkçenin yazı dilinden atmak üzere girişilen sadeleştirme çalışmalarıyla, Tanzimat'tan bu yana özellikle 1. Dünya savaşından önce *Ömer Seyfettin, Ali Canip ve Ziya Gökalp*'in başlattıkları "*Yeni Lisan Çığır*" hareketi sayesinde bazı somut adımlar atılmışsa da bunlar hiçbir zaman yeterli olmamıştır. Başarısız kalan sadeleştirme eyleminden umulan yarar görülemeyince Atatürk'ün gösterdiği yönde özleştirme çabaları başlatılmıştır. Bu yolda Türk dil Kurumu, yaptırdığı araştırmalarla sürdürdüğü dil çalışmalarının ürünlerini derleme, tarama sözlükleri ve çeşitli bilim dallarıyla çalışma alanlarına ilişkin terimlerin yer aldıkları alan sözlükleriyle ortaya koymuştur. Türkçede yozlaşma ilk, Türkçeye sokulan Farsça, Arapça sözcük, terim ve kurallarla başlamış, şimdi de bunların yerini özellikle İngilizce almıştır.

Adına ister sadeleştirme, ister özleştirme diyelim amaç Türk dilini başka dillerin egemenliğinden kurtarmaktır. Eskiden de olduğu gibi bu konularda üç ayrı görüş vardır: 1. Tüm yabancı sözcükleri dilden atmak. 2. Dile hiç dokunmamak, olduğu gibi bırakmak. 3. Yabancı kurallarla birlikte yabancı sözcükleri de atmak ama halkın

²⁶² ÖnerToy, 2002: 365,366.

benimseyip kullandığı sözcüklere dokunmamak.²⁶³ Birinci görüşü Cumhuriyet döneminde, ölünceye kadar bütünüyle savunan *Nurullah Ataç*'tır. Ona göre kökünü ve kurallarını bilmediğimiz sözcüğü kullanmaya hakkımız yoktur. O, yabancı sözcüklere bulunduğu Türkçe karşılıkları yazılarında yılmadan kullandı. Bunların bir çoğu bugün Türkçemizde kullanılmaktadır: beğeni, eleştirme, ezgi, nen, öykü, yapıt, dokunca, esin, istem, izlenim, konut, özgür, yadsıma, yaşam, yetki ve daha başkaları gibi.

İkinci görüşe göre, ulusal bilinçlenme düzeyinden geçmiş, anadiline karşı duyarlı olan hiçbir yurttaşımızın dile hiç dokunmayalım, isterse melezleşsin görüşü geçerli değildir.²⁶⁴ Örnek olarak; Fast-food, hot-dog, cheese-burger, hamburger, dağ-burger, diet-cola, metropol, megapol, The Marmara Otel, game-house, boyfriend, oto-show, bluejean, coat, pop corn, ekonomik trend, hello, TV Guide Show, Oscar TV, Turkish Pop, Top Ten, Minikler Show, Komedi Show, Talk Show, Reality Show, Gol Show, Plastip Show, Stand-by kredisi, leasing, brokır, Euro-card, Master-card, Tele-card, Bankmatik, second-hand, Foreign Exchange Ofis, Trekking, Number One, A Class, medya, zoom yapmak, compact disc, tele-cine, Shopping Center, Show-Room, Capitol, Özdemir's Çorap ve Çamaşır cafeler, butikler, market ve super-marketler, bijuteri, şarküteri, otogalerileri ve kuruyemiş dükkanları bile tabelalarında yabancı adlar taşıyabilmektedir. Buna karşın Türkçe ad konulmuş olanlar ise giderek azalmaktadır. Bu durum, toplumun kendi değer yargılarına sahip çıkılmadığını ve yabancı dil kullanma özentisinin de arttığını ortaya koymaktadır.

Üçüncü görüş, yabancı kural ve sözcükleri atmak, ancak bu sözcükler arasından halkın kullandıklarını, yazım, ses, özellikleri yönünden Türkçeleşmiş bu sözcüklere dokunmamaktan ibarettir. Günlük yaşantıda sıkça kullanıp kökenlerini bilinçli olarak düşünülme, belki de artık bize doğal gelen şu sözcüklere bir göz atalım: İlk sözcüğümüz olan 'ev' kökeni ta Finikelilere kadar uzanıyor. Doğuya yaptığı yolculuk sonucu Orta Asya'ya kadar uzanıyor. Onunla ilgili öteki sözcüklere gelince, bizim nasıl göçebe bir toplumdan yerleşik bir düzene geçişte her şeyi hazır aldığımızı gösteriyor.²⁶⁵

²⁶³ Tosun, 2005: 146-148.

²⁶⁴ Tosun, 2005: 148,149.

²⁶⁵ Tosun, 2005: 149-151.

Arapçadan girenler: mutfak²⁶⁶, sandalye²⁶⁷, tabak²⁶⁸, sürahi²⁶⁹, battaniye²⁷⁰, musluk²⁷¹

Fransızcadan girenler: balkon (balcon),²⁷² gardırop (gard-robe),²⁷³ konsol (commode),²⁷⁴ kalorifer (calorifère),²⁷⁵ radyatör (radiateur),²⁷⁶ şofben (chauffe-bain),²⁷⁷ pijama (pyjama),²⁷⁸ salon (salon),²⁷⁹ tuvalet (toilette),²⁸⁰ abajur (abat-jour),²⁸¹ koridor (corridor).²⁸²

Türkçenin yıllardır tam bir uzlaşıyla sürdürdüğü ve uyguladığı bu kurallara aykırı olan ve Türkçeye sokulmak istenen her türlü sözcük ve yabancı kurallı kullanım bir virüs gibi, Türkçenin bünyesini, metabolizmasını, sağlığını, doğallık ve öz benliğini bozabilmektedir. İşte bu yozlaşmadır. Yabancı sözcüklerin, özellikle Batıdan olanların Türkçenin ses ve yazım kurallarına aykırı düştükleri, sorun yarattıkları genellikle bilinmektedir. Buna karşın, son birkaç yıldır bazı kurum, kuruluş, ticaret ortaklıkları, iş yerleri, vb. sürekli olarak bu yabancı sözcükleri, geldikleri dilin biçim ve söyleyişleriyle bize beğendirmek için uğraş vermektedir. Bu tutum ve davranışların Türkçeye bir faydasının olmadığı açık olarak görülmektedir.

İngilizcenin bir armağanı mı, yoksa dayatması mı olduğunun bilinmediği *center, city, dürümland, kebabchi, hospital, mortgage, café, card, ambulance, trend, club, center, cool, large*, gibi kelimeler Türkçe karşılıkları olmalarına rağmen, Oktay Sinanoğlu'nun²⁸³ tabiri ile “*Tarzanca*” okunuşlarıyla günlük hayatımızda bol bol kullanılmaktadır.

²⁶⁶ İlyas Karşlı (2004): Türkçe Arapça Sözlük, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, s.428

²⁶⁷ Karşlı, 2004: 515.

²⁶⁸ Karşlı, 2004: 579.

²⁶⁹ Karşlı, 2004: 564.

²⁷⁰ Karşlı, 2004: 59.

²⁷¹ Karşlı, 2004: 428.

²⁷² Tahsin Saraç (1985): Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük: İstanbul: Adam Yayınları, s.355

²⁷³ Saraç, 1985: 652.

²⁷⁴ Saraç, 1985: 287.

²⁷⁵ Saraç, 1985: 202.

²⁷⁶ Saraç, 1985: 1150.

²⁷⁷ Saraç, 1985: 248.

²⁷⁸ Saraç, 1985: 1136.

²⁷⁹ Saraç, 1985: 1264.

²⁸⁰ Saraç, 1985: 1394.

²⁸¹ Saraç, 1985: 18.

²⁸² Saraç, 1985: 324.

²⁸³ Örnekler için Bkz. Oktay Sinanoğlu (2006): *Bye Bye Türkçe*, İstanbul: Alfa Yayınları, s.166-169

Bu alıntılara bakarak hemen paniğe kapılmak ve "*bozulma*"dan bahsetmek yerine, Türkçedeki "*yabancı*" kökenli kelimeleri artık çağdaş dil bilimin bulgularına dayalı bir bakış açısıyla ele almakta büyük yarar vardır. Alman dil bilimci *Von Polenz*'in deyişiyle, "*kelimelere pasaport sorulması*", bu alanda ırkçı bir yaklaşım dönemi geride kalmış, kelimelerin toplumdaki kullanımı, asıl değerlendirme ölçütü olmuştur. Bir dilin kelime hazinesinin sadece o dilin öz kaynaklarından oluşturulan kelimelerden oluşabileceği kesinlikle gerçekçi bir düşünce değildir. Bütün dillerde kelime hazinesi, esas olarak kelime yapımı (eklerle türetme, birleştirme), kelimelere yeni anlamlar yükleme ve alıntılar (başka dillerden kelime alma) yollarıyla gelişir. "*Küreselleşme*" kavramından bu kadar rahatlıkla söz edildiği günümüzde, iletişimin ve ulaşımın tarihte eşi görülmemiş biçimde ve boyutta gelişmesi ile insanlar arasında gelişen ve yoğunlaşan ilişkiler ve teknolojik devrim, kelime alışverişini de yine tarihte eşi görülmemiş biçimde hızlandırmıştır. Ancak bu alışveriş olayında "*eşitlik*" ten söz etmek hayalcilik olur; elbette ki bazı ülkelerin insanları, bazı dillerden daha çok kelime almakta, bazılarında ise hiçbir kelime alınmamaktadır. Kelime transferinde belirleyici öge, bir dilin konuşulduğu ülkenin bilim, kültür, ekonomi, siyaset ve askerlik alanlarındaki gücüdür. Günümüzde kimsenin *Svahili* dilinden, Arapçadan, Moğolcadan vb. bir dilden kelime alması kolay kolay düşünülemez. Buna karşılık, yüksek teknoloji ürünleri alan bir ülkede insanların, o ürünleri satan ülkenin diline karşı tutumu çok farklı olur. 1970'li yıllarda Alman parlamentosunda hükümetin dış ülkelerde Almanca öğretimini desteklemek için ayırdığı ödeneği fazla bularak eleştirenlere, devrin Dış İşleri Bakanı, "*önce dil giderse, ardından mal gider; Almanca bilenler, Alman mallarını tercih ederler*"²⁸⁴ diyerek cevap vermiştir.

Ülkelerin birçoğunda İngilizcenin etkisinden söz edilmektedir. Almanca bağlamında yapılan araştırmalarda, çok gelişmiş bir kültür ve bilim dili olan bu dilde, 5 bin kadarı çok aktif ve günlük kelime hazinesinde yer alan 40 binden fazla İngilizce kelimenin varlığı belirlenmiş ve sözlüklere kaydedilmiştir. Benzer durumlar, rakamlarda farklılıklar olsa da, bütün Avrupa dilleri için geçerlidir. Aslında üç ana parçası Lâtince, Germence ve Fransızca olan, bunun yanında kelime hazinesinde yüze yakın dilden kelimenin yer aldığı, bütün bu parçaların (yakın sayılabilecek bir geçmişte) ustaca darbelerle budanıp basitleştirilerek oldukça pratik bir düzene sokulduğu tam bir

²⁸⁴ Cengiz Tosun (2006): *Dil Zenginliği, Yozlaşma ve Türkçe*, <http://turkoloji.cu.edu.tr>

"*karma dil*" olan İngilizce, dünyanın en güzel ve en kusursuz dili olduğu için değil, Amerika Birleşik Devletleri'nin dili olduğu için yaygındır ve etkilidir. İngilizcenin günümüzdeki durumu, İlk Çağda Yunancanın, Orta Çağda Lâtincenin, 18.ve 19. yüzyıllarda Fransızcanın durumları ile benzerlik gösterir: O diller o çağlarda (çok güzel ve kusursuz diller oldukları için değil) hangi nedenlerle geniş bölgelerde yaygın iletişim aracı olmuşlarsa, İngilizce de günümüzde aynı nedenlerle aynı rolü oynamaktadır.²⁸⁵

²⁸⁵ Cengiz Tosun (2006): *Dil Zenginliği, Yozlaşma ve Türkçe*, <http://turkoloji.cu.edu.tr>

C. DİNDE YOZLAŞMA

Din bir milletin kendisine has olan iman ve inanışlar sistemidir. Din, önemli ve küçümsenmeyecek, dikkate değer bir kültür unsurudur. Bilhassa eski devirlerde, asırlar boyu bu kültür unsuru ön planda bulunmuş ve diğer kültür unsurlarını gölgede bırakmış, onları adeta baskı altına almıştır. Klanlardan günümüze kadar insan cemiyetleri ana unsur olarak din değerinin hâkimiyeti altında varlıklarını devam ettirmişlerdir. Milliyetçilik çağında milletler, en gelişmiş cemiyetler olarak ortaya çıkınca, dinin diğer kültür unsurları üzerindeki rolü nispeten azalmıştır.²⁸⁶ Fakat yine de toplum yapısı üzerindeki birleştirici ve kaynaştırıcı rolü devam etmiştir. Hatta ferdî tutumlardan sanata, örf ve adetlere kadar çeşitli faaliyet sahalarında varlığını devamlı hissettirmiştir.

İnsan kadar eski olan din, tabiatüstü bir varlıktan vahiy yoluyla geldiğine inanılan, insanı mutlu kılmayı hedef alan sosyal bir müessesedir. Din hedefine ulaşmak için insanla insan, insanla âlem ve insanla Allah arasındaki münasebetleri düzene koyan hükümler getirmiştir. Böylece insan hem maddi hem manevi, hem bedeni, hem ruhi, zihni ve kalbi ihtiyaçlarını tatmin etmek istemiştir.²⁸⁷ İnsanın mânen ve ruhen tatmin olabilmesi için ilahi bir varlığa dayanma ihtiyacı tarihin her döneminde hissedilmiştir. Ziya Gökalp'ın dediği gibi insan ayağını yere basmadan duramaz, ruhunu da Allah'a dayandırmadan duramaz.

Sosyal hayata katılan insan, eğitilerek yükselmek, zihnen ve ruhen olgunlaşmak yani kültür unsurlarını ve muhtevasını öğrenmek ihtiyacı ve zarureti içindedir. Böylece insan kendisini kuşatan çevre içerisinde yerini almak ve rolünü oynamak imkânına kavuşur. Bu bakımdan din, insanın şahsiyetini geliştirmekle ona mukavemet gücü vermektedir. Din, insanın kendi kendisiyle ve etrafıyla barışık olmasını temin ederek ahenkli bir hayat sürmesini sağlar.²⁸⁸

Türklerin İslamiyet'i kabulünde, eski Türklerin din, ahlak ve cemiyet anlayışları ve dünya görüşleri ile İslamiyet'in getirdiği esaslar arasındaki uygunluğun rolü vardır.

²⁸⁶ Hasan Onat (2002): “*Türkiye’de Din Anlayışındaki Değişim Süreci*”, V. Türk Kültür Kongresi, Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü, Geleceği, Din, İnanç, Laik düşünce, Cilt IV Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, s.18

²⁸⁷ Özel İhtisas Komisyonu Raporu (1983): *Millî Kültür*, Ankara: Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı yayınları (yayın no: DPT:1920_ÖİK:300), s.140

²⁸⁸ Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 1983: s.141.

Türk mimarisi ile sanatı, edebiyatı, musikisi, örf ve adetleri ile ahlakı, milletinin varlığını ve birliğini devam ettirmekte İslam'ın büyük rolü olmuştur.

Dindeki hükümleri ilmi gerçeklerle açıklamaya çalışmak, dinden uzaklaşmaya zemin hazırlayan bir anlayıştır. Zira tarih içerisinde çok iyi görülmüştür ki, ilim adına mutlak gerçek diye sunulan birçok ilmi buluş zamanla tesirini ve geçerliliğini yitirebilmiştir. Ayetlerin iç anlamları üzerinde durulması zaruretini yadırgayan bazı kimseler bulunabilir. Fakat pek çok ayetlerin iç anlamları olduğu bu gün kesin bir şekilde anlaşılmıştır. İlimler ilerledikçe bu gün anlayamadığımız bazı ayetlerin iç anlamları da açıklığa kavuşacaktır. Bunu inkâr edenlere, iç anlamı ilmi bilgiye ihtiyaç hissettirmeyen bazı ayetleri misal olarak gösterebiliriz. Bu tip ayetlerden ikisi, mesela, Ta-Ha suresinin 125. ve 126. ayetleridir. Bunlardan 125. ayette Tevhit gerçeğini dünya hayatında iken görebilmiş ve gösterebilmiş olan fakat gösterdikleri gerçeklerin dini değil, ilmi (ve sadece ilmi) gerçekler olduğunu zanneden münkir âlimlerin durumu tasvir gerçeğini ispat ettiğini ancak o zaman anlayacaklar ve *"Rabbim beni niçin kör (cahillerle birlikte) hasrettin, hâlbuki ben hakikaten görücü idim"* diyeceklerdir. Kendilerine şu cevap erişecektir: *"Öyledir (yani sen hakikaten ilminle İslam'ın gerçeğini bundan haberli olmaksızın ispatlıyordun) Fakat sana ayetlerimiz geldi de, sen onları unuttun. İşte, bu gün de öylece unutuluyorsun".*²⁸⁹ Görüldüğü gibi 125'ci ayette geçen kör kavramı tamamen iç mana ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Bu mana, Tevhit gerçeğini göremeyiş ve buna inanmayıştır.

Türkiye'nin geleceğinin, din alanındaki *"aydınlanma"* ile doğru orantılı olduğu bilinen bir husustur. Çünkü din, ister istemez, hayatın bütün alanlarını, bir şekilde derinden etkilemektedir. Dini dışlayarak, görmezlikten gelerek bir yere varılamayacağını yaşanan tecrübeler bütün açıklığı ile ortaya koymuştur. Türkiye'nin yumuşak karnının, din anlayışından kaynaklanan sorunlarla doğrudan ilgisi olduğunu, 1980 öncesinde, Çorum'da, Kahramanmaraş'ta ve yurdun değişik yörelerinde yaşanan acı olaylar açıkça göstermektedir. Her seçim döneminde yoğunlaşan Alevilikle ilgili tartışmalar, doğrusu düşündürücüdür. Diğer taraftan, çarpık tarikat anlayışının oluşturduğu irrasyonel zihniyet, Demokles'in kılıcı gibi geleceğimizi tehdit etmektedir. Din anlayışından kaynaklanan sorunların üstesinden gelinebilmesinin tek yolu, sağlıklı

²⁸⁹ Amiran Kurtkan Bilgiseven, (1987): *Sosyal Çözülme*, İstanbul: Filiz Kitabevi, s.165

bir aydınlanma ile "*farklılıkların zenginlik olduğu*" gerçeğinin, toplumun bütün kesimleri tarafından görülmesi ve benimsenmesinden geçmektedir.²⁹⁰ Bunun sağlanabilmesi için, din alanında üretilen bilimsel bilginin, topluma yansıtılması ve toplum tarafından içselleştirilmesi gerekmektedir. Fakat dinin, insanı ilgilendiren her şey gibi bilimin en başta gelen konularından birisi olduğu, hâlâ yeterince anlaşılabilmiş ve değerlendirilmiş değildir.

İslamcı düşünce çizgisinde, gerilemenin, çöküşe doğru gidişin en önemli sebebi, Müslümanların tembelliğinde, taklitçilikte aranmıştır. Sorun İslâm'dan değil, Müslümanlardan kaynaklandığına göre, İslâm'ı iyi anlayamayan Müslümanlar yeterince çalışmamışlar, Avrupa karşısında gerilemeye başlamışlardır. Aslında, "*taklit*" konusunda İslamcılar tarafından dile getirilen görüşler, ağırlıklı olarak Batıcılara yönelik olmasına rağmen, zaman zaman bir özeleştirici niteliği de arz etmiştir. İşin gerçeği, taklitçilik bir zihniyet meselesidir. Geçmişin din kisvesi altında taklit edilmesiyle, Batı'nın taklit edilmesi arasında zihniyet olarak hiçbir fark yoktur. Yaratıcı yetenekleri körelmiş birey ve toplumlar, ister istemez taklit bataklığına saplanıp kalacaklardır.²⁹¹

Kültür sömürgeciliğinin inancı yozlaştırma metotlarından biri de, din değiştirerek, sözde Müslüman ve din adamı olmuş yabancılar tarafından İslamiyet'in kundaklanmasıdır. Bu gibi fertler, İslamiyet'e kasten hurafeler sokarak, onu ilimle bağdaşmayan, hatta dinimizin öz değerleriyle dahi ters düşen bazı safsatalarla bozmuşlardır. Matbaanın mevcut olmadığı devirde, İslam düşünürleri tarafından yazılmış el yazması eserlere, bazı gereksiz ilaveler dahi yapabilmişlerdir. Hatta bu ilaveler Hz. Peygamber'e (S.A.V.) ait hadislerle de adeta bir yama gibi işlenmeye çalışılmıştır.²⁹²

Hıristiyan misyonerler, ayrıca ihtilafları körükleyerek, bütünlüğü sağlayan öz yerine, düşmanlıklara dayanan ihtilaflar meydana getirmektedirler. Hâlbuki *mezhep*²⁹³, gidilen yol anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Kültür sömürgeciliği, bu anlayış

²⁹⁰ Onat, 2002: 6.

²⁹¹ Onat, 2002: 18.

²⁹² İşçi, 2000: 118.

²⁹³ Bir dinin görüş, yorum ve anlayış ayrılıkları sebebiyle ortaya çıkan kollarından her biri. Bkz. Türkçe Sözlük (2005): Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını, s. 1388

farkını, etnik bölücülük olarak yaymaya çalışmaktadır. Şii, Alevi, Sünni farklılığı bu konudandır.²⁹⁴ Temelde inanç farklılığı olmadığı için, bu anlayış farklarını büyüterek sömürgecilerin oyununa gelmemek gerekmektedir.

Günümüzde Türk toplumu hızlı bir sanayileşme ve şehirleşme süreci içinde önemli sosyal değişmelere sahne olmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ülkesi ve milleti ile bölünmezliği korunmalı ve çağımızın büyük meseleleri karşısında millî tutum ve davranışlar geliştirilmelidir. Çünkü meydana gelen kültür değişmeleri sırasında ortaya çıkan şüphe, korku, karamsarlık, moral bozukluğu ve inançsızlık gibi hallerden kurtulabilmek için ortak bir ideale ve ahlâkî bir temele ihtiyaç vardır. Bu ideali verebilen unsurlar arasında “*Din ve Ahlâk*”ın önemi ve rolü ortadadır.

Hıristiyanlık âlemi ile İslam âlemi arasında tarih boyunca birçok mücadeleler ve faaliyetler yaşanmıştır. Bu faaliyetler, Müslüman milletlerin ön safında yer alan Türk milletine karşı da yapılmış ve yapılmaktadır. Hıristiyan dünyası, topla tüfekle harp meydanlarında gerçekleştiremediği emellerini, ideolojik yönden fitne ve fesat çıkararak, İslâm aleyhinde bulunarak İslâmî inançları bozmak ayrıca kültür emperyalizmine hız vermek suretiyle gerçekleştirmek çabası içindedirler.²⁹⁵ Hıristiyan Misyonerlerin amaçlarını kısaca şöyle sıralayabiliriz:

- 1 - Türk-İslâm kültürünü ve bu kültürün insanını yozlaştırmak.
- 2- Açtıkları kolejlerde, Cumhuriyet Türkiye'sinin kilit noktalarında istikbalde görev alacak öğrencilerin kulaklarında kendi telkinlerini devamlı taze tutmak suretiyle Türkiye'nin kaderine Türk idareciler eliyle hâkim olmak.
- 3- Yozlaştırılan kültürün boşlukta kalan insanlarına, Hıristiyanlığı tebliğ ve telkin ederek, Hıristiyanlığı Türkler arasında yayma gayreti içine girmek.²⁹⁶

Hıristiyan Misyonerlerin bu faaliyetleri ve zararlı propaganda metotları, ana hatlarıyla şu üç noktada özetlenebilir:

- 1- Hıristiyanlığa gönül vermiş, hayatını adanmış Hıristiyan Misyonerler, Müslüman toplumlar ve milletler arasına karışarak açık veya kapalı tarzda İslâmiyet aleyhinde konuşmak ve Hıristiyanlığı methetmek suretiyle propaganda yapmak,

²⁹⁴ İşçi, 2000: 119.

²⁹⁵ Murtaza Aydemir (1990): *Millî Kültürümüzün Meseleleri*, İstanbul: Türkiye Millî Kültür Vakfı Yayınları, s. 105

²⁹⁶ Aydemir, 1990: 106

2- Yayınladıkları kitap, broşür, mecmua ve gazetelerle *Kitab-ı Mukaddes* ile ilgili diğer yayınlar vasıtasıyla İslâmiyet ve Müslümanlar aleyhinde her türlü zararlı faaliyette bulunmak,

3- Diğer taraftan, bu olumsuz propaganda faaliyetlerine, Müslümanlara mektuplar göndererek, radyolardan yayınladıkları değişik programlarla, sinema, tiyatro ve belirli şahıs veya teşkilatlarca doldurulmuş plâk ve bantlar vasıtasıyla, kısaca kültür emperyalizmi yoluyla devam ettirmektir. Bütün bunlar, mazideki sömürgecilik zihniyetinin kalıntılarından başka bir şey değildir. Hıristiyan misyonerler sömürgecilerle işbirliği yapmış ve onların öncüleri olmuşlardır.²⁹⁷

Böyle faaliyetlere karşı en iyi tedbir, genç nesillere kendi kültür değerlerinin üstün vasıflar taşıdığını kabul ettirmektir. Bunu sağlamanın tek yolu da, bütün değerleri ihtiva eden bir eğitim politikası takip etmektir. Buna bağlı olarak, modern ilim anlayışını, maddi ve manevi inanç faktörlerini ihtiva eden bir eğitim politikası uygulanmalıdır. Böylece şahsiyetli, vatan ve milletini seven ve bunu davranışlarıyla ifade etmekten çekinmeyen nesiller yetiştirilmiş olacaktır.²⁹⁸ Neticede gençliğe maddi doygunluk yerine ilim, din paralelliğini esas alan manevi doygunluk ideali benimsetilmiş olacaktır. Bu da istismara kapalı, geniş bir dünya görüşüne sahip nesiller yetiştirmek demektir.

²⁹⁷ Aydemir, 1990: 106,107.

²⁹⁸ İşçi, 2000: 119.

D. ÖRF ADET VE GELENEKLERDE YOZLAŞMA

Anadolu çok zengin bir tarih ve kültür yapısını içerisinde barındıran asırlar boyu birçok uygarlığın altın çağına yaşadığı bu zengin topraklar hem doğu ile batıyı birbirine bağlayan ticaret yolu hem de bereketli yapısı nedeniyle sürekli savaşlar ve göçlerin yaşandığı paylaşılmaz bir varlık olmuştur. Türklerin Anadolu'ya yerleşmesi ve yayılması ile birlikte hem önceki uygarlıklara miras kalan gelenek ve görenekleri hem de iç içe yaşayan yeni toplumlar arasındaki kültür alışverişi yaşayış biçiminden giyim kuşam biçimine kadar birçok alışkanlığın değişiminde rol oynamıştır. Çağlar boyunca 3 kıtaya yayılan bir imparatorluk halkının burada yaşayan milletlere hem kendi kültürünü aşıladığı hem de kendisinin bu kültürden etkilendiği açıktır.²⁹⁹ Farklı toplumlar arasında yapılan ticaret, evlilik, anlaşma, savaş ve göçler bu kültür alışverişini güçlendirmiş kalıcı ve evrenselleşme yönünde önemli adımların atılmasını sağlamıştır.

Giyim farklı toplumların gelenek görenek ve zevkleri ile yaşayış biçimlerini ortaya koyan bir iletişim aracıdır. Sosyal ve psikolojik etkileri de tartışılmaz. Giysinin kullanılacağı yer, mevsim, giyenin yaşı, statüsü, sosyal çevresi gibi birçok etken de giyimi şekillendiren unsurlar içerisinde yer alır. Asırlar boyunca giyim kuşam kültürünü benzer unsurlar ve üst sınıfın koyduğu kurallar belirlemiştir.

Günümüzde ise teknolojinin hızla ilerlemesi yeni tekstil ve dokuma biçimlerinin geliştirilmesi, iletişim araçlarının çokluğu, daha pratik, ergonomik kullanımı ön plana çıkaran giyimler tercih edilmektedir. Bu durum da geleneksel giyimlerin kullanımının azalmasına neden olmaktadır. Zamanla küreselleşen dünya ile birlikte farklı toplumları ve kültürleri oluşturan insanlar geleneksel giyimlerin dışında ortak bir dil gibi kullandıkları evrensel bir giyim tarzı oluşturmuşlardır. Bu giyim biçiminin sınırlarını ise sadece yıldan yıla farklı toplumların farklı kültürleri ile yoğrulmuş ve değişen ama hep belli normlara sadık kalan moda akımları şekillendirmektedir. Sonuç olarak söylenebilir ki ilk çağlardan bugüne dek sürekli amacı ve ifade ettikleri değişmekle birlikte her zaman giyim kuşam insanlar ve toplumlar için çok büyük önem taşımıştır.³⁰⁰ Toplumlar ifade etmek istediklerini giysinin genel görünüşü ile başkalarına aktarmıştır.

²⁹⁹ Semiha Aydın (2005): “*Gelenek-Görenek, Örf-Âdet, Giyim-Kuşam*”, V. Türk Kültürü Kongresi” (17-21 Aralık 2002), Cilt XV, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, s.84

³⁰⁰ Aydın, 2005: 84,85.

Çünkü giyim verilmek istenen mesajı en kolay ve açık bir şekilde yansıtan bir obje olmuştur.

İnsanların giydikleri ve takındıkları şeyler renkleri ve biçimleri ile toplumsal ya da ulusal kültürü dışa yansıtan en belirgin ölçütlerden biridir. Öyle ki kimi durumlarda kişilerin salt giyim ve kuşamlarına bakarak onların hangi toplumdan olduklarını kestirmek olanağı vardır. Çok değişik toplumlardan olan bireyler bir araya geldiklerinde fiziksel görünüşleri dışındaki farklar, ancak ulusal giysilerini giydiklerinde belirginleşir. Gerçi günümüzde çok büyük boyutlara varan kültür alışverişi ve moda nedeniyle giyim kuşamda da bir benzerlik, bir yakınlaşma meydana gelmekte ise de, yerel ya da ulusal giysiler yine de önemlerini ve etkinliklerini korumaktadır. Sayıları gittikçe artan festivallerde ve şenliklerde genellikle ulusal kıyafetler giyilmekte, moda pazarlarında da eski giysileri yansıtan esintilere ağırlık verilmektedir.³⁰¹ Bu eğilimin etkisi altında olacak ki Türkiye'deki turistik yörelerde “*Türk kahvesi*”, “*Maraş dondurması*” ile “*Şerbet ve tatlı*” bile kültürel değerleri yansıtan eski kıyafetlere bürünmüş kişilerce satılmaktadır.

Değişmeyen tek şey değişimdir. Nesilden nesile sözlü aktarılan geleneksel kültür öğeleri yani Folklor da kendi dinamizmi içinde değişim yaşamaktadır. Değişen yaşam ve çevre koşulları, teknolojinin ve kitle iletişim araçlarının insan hayatına giderek daha da fazla girmesi bunu hızlandırmaktadır. Değişimin kaçınılmaz olduğu ve çok açık görüldüğü alanlardan biri de geleneksel giyimdir. Konunun doğasında bir dinamizm olduğuna göre kaynağında yaşanan değişimi kabul etmek gerekir. Bu olağan ve doğal kabul ettiğimiz bir değişimdir. Ortaya çıktıkları koşullar ve çevre değiştikçe kuşkusuz giysilerde değişecektir.³⁰² Her geçen gün geleneksel giyimin yerini modern giyim almakta ve geleneksel giyimin izleri de kaybolmaya yüz tutmaktadır. Bugün hala bazı bölgelerde özellikle yaşlılar tarafından kullanılmakla birlikte onların da zamana ve şartlara karşı daha ne kadar dayanabilecekleri bilinmemektedir.

Halk giysileri çok zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Giysiler bölge bölge, köy köy, yaz kış, hatta aynı köyde kişiden kişiye değişiklik gösterir. Ancak bütün bu değişiklikler

³⁰¹ Şerafettin Turan, (1990): *Türk Kültür Tarihi*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1. Baskı, s. 202

³⁰² İlknur Demirbağ, (2005): “*Geleneksel Giyimde Değişim*”, Halk Kültüründe Değişim Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 17-18-19 Aralık, Yayına Haz. Işıl Altun, İstanbul: Motif Vakfı Yayınları, s.142

kendi içinde bir düzene sahiptir. Örneğin günlük giyim ile özel günlerde kullanılan giysiler arasında farklılıklar vardır. Bu farklılıklar pek çok yönden olabilir. Çoğu bölgede iş yaparken günlük olarak kullanılan giysiler sık yıkanmaya uygun kumaşlardan yapılırken özel günlerde tercih edilen giyimler daha özel kumaşlardan yapılmaktadır. Hatta detaylarda da buna benzer sebeplerden kaynaklanan farklılıklar olabilir. Örneğin; bazı toplumlarda özellikle bazı renklerin kullanılması, işlemelerde belli motif ya da desenlerin kullanılması gibi, Bu nedenle genellikle yöre eğitimcilerinin bunca çeşitlilik arasından bazen kendilerince bir tek çeşit giysi oluşturup devamlı aynı giysiyi kullanması kültürün tanıtılması, bilinmesine yönelik çabalara karşın çelişkidir. Ayrıca bunu yaparken bir yanlışlık daha yapılmakta o da günlük giysi ile özel gün giysisi ya da yaşlı kadın giyimi ile gelin başı gibi farklı durumlara ait giysiler harmanlanarak kullanılmaktadır. Oysa hiç kimsenin böyle bir müdahaleyi yapıp, bunu da geleneksel diye gösterme hakkı olmamalıdır.³⁰³

Bunun yanı sıra giysilerin kullanıldığı uygulama alanları oldukça geniş ve çeşitlidir. Bunlardan en yaygını anaokullarından üniversiteye kadar uzanan eğitim kurumlarından, halk eğitimlere, dernek veya kulüplere kadar uzanan tüm örgün ve yaygın eğitim birimlerini içine alan bir kitlenin taleplerine cevap veren uygulama alanıdır. Bu noktada değişime sebep başka etkenler devreye girer. Özellikle okullarda maddiyat önemli bir etkidir. Çoğunlukla doğru olandan ziyade ucuz olan tercih edilir. Bunu yaparken de pek çok şey göz ardı edilir. Kumaş doğrumudur? İşlenen desen yanlış mıdır? Bunun çokta önemi yoktur. Oysa geleneklerimizde var olan hemen her şeyin bir çıkış noktası vardır. Bu ya bir inançtır, ya bir gelenektir, ya sağlıktır ya da fiziksel koşullardır.³⁰⁴ Örneğin insanlar bellerine sıkı sıkı kuşak bağlarlar. Çünkü o kalın ve sıkı bağlanan kuşak hem beli soğuktan korur, hem de iş yaparken beli sıkı tutar, yani beli korur. Onu kullanmayıp daha süslü, ya da daha ucuz ince bir şey bağlanamaz mı? Bağlanır, ama işlevini yitirir. Oysa kuşak işlevsel bir giysi parçasıdır. Bu işlevi yerine getirmeyecek bir şeyi her hangi bir sebeple kullanırsak bir anlamı kalmaz. O zaman geleneksel giysileri niçin kullanıyoruz. Amacımız giysi kültürümüzü de diğer folklor unsurları gibi tanıtmak, yaşatmak değil midir?

³⁰³ Demirbağ, 2005: 141-143.

³⁰⁴ Demirbağ, 2005: 143,144.

Ayrıca uygulamada giyim konusunda yozlaşmaya sebep olabilecek iki hususa da sıkça rastlanmaktadır. Giysilerde tek tipliliğin abartılması ya da modernize edilerek yöresel özelliklerinden uzaklaştırılması şeklinde görülmektedir. Her şeye rağmen çeşitlenmiş giyim kuşam, ihtiyacın ötesinde insanların zevkleri ile de şekillenerek günümüze kadar gelmiştir. Tabii başta bunu bir zamanlar çok popüler olan Devlet Halk dansları da yapmıştır. Öyle ki onların yaptıkları her şey medya aracılığı ile kaynağına geri dönmüş zaman zaman kaynağı da etkilemiştir. Bunu günümüzde profesyonel dans toplulukları da benzer ya da farklı şekillerde yapmaktadır.

Değişimin yaşandığı bir başka uygulama alanı yarışmalardır. Özellikle son yıllarda zamana karşı yarıştıran yarışmalar sayesinde, çoğu bölge kıyafetleri azaltılarak kullanılmaya hatta tamamı bir elbise şeklinde hazırlanıp kullanılmaya başlanmıştır. Bu bir süre sonra öyle bir hal alabilir ki doğrusunun ne olduğu akla gelmeyebilir. Örneğin, Bolu'nun etekleri işlemeli, el dokuması Akça göyneği ya da Antep'in Salmalı köyneği üç eteğin ön parçaları arkadan bağlandığında bir kısmı görüldüğü için, göyneğin kendini giymek yerine, etek olarak hatta bazıları sadece ön parçasını üç eteğe tutturarak, sanki içinde varmış görüntüsü vererek kullanmaktadır. Çoğu konuda yozlaşmaya direnirken, giysiler konusundaki bu uygulamalara göz yumulmakta ve aynı hassasiyet gösterilmemektedir. Maalesef kısa vadede anlık çözümler, kolay para kazanma yolu olarak görülen bu çalışma alanında da benzer uygulamaları beraberinde getirmektedir. Çoğu işi bilmeyen kişilerce eğlence aracı olarak kullanılan kültür öğeleri böylece hızla tüketilmektedir. Bütün bu olumsuz uygulamaların yanında Kültür Bakanlığının, takdire değer çalışmaları vardır. Kültür Bakanlığının bu yıl 5. sini düzenlediği "*Mahalli Dernekler*" yarışması kültürel bakımdan güzelliklere sahne olmaktadır. Özellikle oyun, müzik ve kostüm açısından son yıllarda yapılan en olumlu çalışmalar arasında yer almaktadır. Aynı güzellikte devam etmelidir.³⁰⁵

Giyim kuşam insanın gerçek kimliğini yansıtır. Bu sebeple, gerçek ekonomik, kültürel ve sosyal durumumuzu yansıtmayan, başkalarını ve yabancı kültürleri taklit ederek giyinmek ve davranmak çevremize yanlış kanaat verir. Çevre, gerçekten bize ait olmayan farklı bir kişiliği algılar, bunun sonucu olarak hayatımızı etkileyecek olaylarla karşılaşabiliriz veya çevre ile doğru ve sağlıklı iletişim kurmak mümkün olmayabilir.

³⁰⁵ Demirbağ, 2005: 145.

Özenli, gerçek kimliğimize uygun kıyafetleri seçmek kendimize güveni gösterir. Moda olduğu için çok pahalı markalı giyim eşyalarına özenmek doğru değildir.³⁰⁶ Son yıllarda gençlerin zaman zaman moda diye rağbet ettikleri spor ayakkabılar ve giysiler, aslında futbol, tenis, kayak, koşu gibi amaçlar için hazırlanmıştır. Bunların günlük hayatta moda olması, balo kıyafeti ile işe gitmeye benzer. Çocukluktan itibaren neyin ne zaman, hangi amaçla giyileceği öğrenilmelidir.

Her geçen gün biraz daha sosyal ilişkilerin geleneksel anlamda zayıfladığı, küreselleşen dünyanın kentleşmeyi daha etkin hale getirdiği bir ortamda gelenekleri ve törelere bağlılığın ve bağımlılığın zayıfladığı bir gerçektir. Modernleşme ve çağa ayak uydurmak isteyenlerle bunlara hala direnenlerin çatışması toplumsal gerginliklere neden olmaktadır. Namus kavramını irdeleyen önemli bir unsur da aslında giyimle ilgili yaşanan tezatlardır. İnsanların güzel görünme çağa ve bulunduğu topluma ayak uydurma ve dikkati çekme arzuları geleneksel yapısından kaynaklanan giyim biçimlerinin değişmesine yol açmaktadır.³⁰⁷ Özellikle genç kuşağın sosyal çevresine kendisini kabul ettirme isteği giyim biçimi ve zevkinin değişmesine modayı kendi şartları dâhilinde alabildiğince takip etmeye çalışmasına neden olmaktadır.

³⁰⁶ *Örf ve Adetlerimiz (Türk Töresi)*, (1997): Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, No:104, s. 61

³⁰⁷ Semiha Aydın (2005): “*Gelenek-Görenek, Örf-Âdet, Giyim-Kuşam*” V. Türk Kültürü Kongresi (17-21 Aralık 2002), Cilt XV, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, s. 85

E. TOPLUMSAL YAPIDA YOZLAŞMA

Önceleri "*Avrupalılaşmak-Garplılaşmak*", daha sonra "*Modernleşmek-Çağdaşlaşmak*", şimdilerde ise "*Globalleşmek-Küreselleşmek*" tabiriyle adlandırılan sosyo-kültürel değişimi tüm yönleriyle görebilmemiz için toplumsal yaşam, gündelik hayat, eğlence anlayışı, moda, sanat ve yeni anlayışları geniş planda irdelemek ve değerlendirmek gerekmektedir. Batılılaşma manasındaki Modernleşme başka toplumlarda olduğu kadar Türk toplumu için de özünde bir değişme sorunudur.³⁰⁸ Batılılaşma hareketlerinin temelleri çok öncelere dayandırılmasına rağmen yapılan reform hareketlerinin başarıyı tam olarak yakalaması mümkün olmamıştır. Tanzimat'ı temel alarak yaklaşık 150 yılı aşkın bir sürede Batılılaşma veya modernleşme hareketleri devam etmiştir.

Batılılaşma tarihinde, Lale Devrinin³⁰⁹ oldukça önemli bir yeri vardır. Çünkü gerek bu devirde gerek bundan sonraki devirlerde meydana gelecek değişmelerin kaderini tayin eden ve onlara damgasını vuran psikolojik tesir ve faktörleri bütün çıplaklığı ile bu başlangıç döneminde gözlemlemek mümkündür. Böylece yenilik hareketlerinin neden bu derece ağır, plansız, sistemsiz ve tesadüflere bağlı olarak yürüdüğünü, aynı zamanda iç ve dış her türlü engeller karşısında uzun veya kısa aralarla da olsa yine yoluna devam edebildiğini, fakat bütün bunlara rağmen amacına niçin tamamıyla erişmeden asırlarca sürdüğü görülecektir.³¹⁰ Dönemin incelenmesi bakımından hayati önemi olan bu sorulara ancak başlangıç safhasındaki değişmeler üzerinde etkili olan sosyal-psikolojik faktörleri ortaya çıkarmakla cevap vermek mümkün olacaktır. Bu itibarla bu ilk değişmeler çağının başlangıcında yer alan Lâle Devrinin büyük önemi ve özelliği vardır. Fakat bu devrin özelliklerini anlayabilmek için, devletin hangi şartlar içinde ve nasıl bir durumda bu döneme girdiğini kısaca belirtmek gerekmektedir.

³⁰⁸ İlbeyi Özer (2005): *Avrupa Yolunda Batılılaşma ya da Batılılaşma İstanbul'da Sosyal Değişimler*, İstanbul: Truva Yayınları, s.13

³⁰⁹ Lâle Devri, Osmanlı Devleti'nde, 1718 yılında Avusturya ile imzalanan Pasarofça Antlaşması ile başlayıp, 1730 yılındaki Patrona Halil İsyanı ile sona eren dönemdir. Bu dönemin padişahı III. Ahmet, sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'dır. Zevk ve sefa devri olarak bilinir. Adını, o dönemde İstanbul'da yetiştirilen ve zamanla ünü dünyaya yayılan lale çiçeklerinden alır.

³¹⁰ Murtaza Aydemir (1990): *Millî Kültürümüzün Meseleleri*, İstanbul: Türkiye Millî Kültür Vakfı, s.55

1683 yılındaki Viyana önlerinden çekilmenin ardından Lâle Devrine kadar geçen zaman, Osmanlı Devleti'nin en kanlı, en buhranlı ve tehlikeli bir devrini teşkil etmektedir. Bu tarih, aynı zamanda onun çok uzun sürecek olan can çekişmesinin, tamamıyla çöküşünün de başlangıcıdır. Bu kısa müddet içinde imparatorluk iki yüz senede kazandığı yerleri kaybettiği gibi geri kalan kısmı da müdafaa edemeyecek bir hale gelmiştir.

Bu felaket devrinin ilk kısmı olan 1683'ten 1699 tarihine kadar devam eden muharebeler, hep bu ricatın muhtelif ve kanlı safhalarını oluşturmaktadır. Diğer taraftan Viyana bozgununa kadar zaferlerle dolu, uzun ve şanlı tarihi boyunca Avrupa kıtasında tek ciddi bir mağlubiyet tanımayan karada ve denizde asırlarca rakipsiz bir surette hâkim olan, tahtından krallar indirip hükümdarlar diken bir imparatorluğun batı âlemi karşısındaki psikolojik tavrı sadece üstünlük duygusuyla vasıflandırılabilir. Bu hissini şevkiyle daima hakir görüp her türlü inkılâp ve gelişmeye karşı umursamadığı bir dünyadan bozgunla neticelenen ilk darbeyi yediği zaman, mağlubiyetinin sebeplerini kavrayamamış, onu eski bir müttefikin ihanetine veya kendi kumandanlarının beceriksizliğine yüklemiştir.³¹¹ Bunlar, şüphesiz mağlubiyette etkili olmuşlardır; fakat asıl sebepler değildir. Asıl sebep, Osmanlı İmparatorluğunun farkına varmadan düşmanlarının maddi ve manevi bakımdan güçlenmiş, ilerlemiş, özellikle medeniyet bakımından gelişmiş olmalarıdır.

Uzun, devamlı ve yıpratıcı harplerden yorgun, perişan ve bitkin bir halde Lâle Devrine giren Osmanlı devlet adamları, artık batının üstünlüğünü, hiç olmazsa belirsiz bir şekilde belirli alanlarda kabul etmişlerdir. Fakat ne kendi zaaflarının sebeplerini ve bunları gidermenin çarelerini, ne de gittikçe artan bir teslimiyetle kendisine yaklaşmak istediği batının üstünlük sebeplerini anlayacaklardır. Bu itibarla batıya yaklaşması gibi ona karşı tavrı da daima bu hislerin tesiri altında gelişecektir. İlk batının varlığını hissedip onun üstünlüğünü kabule meyleden Osmanlı anlayışı zamanla hayranlığa dönüşecek ve bunun sonu da aşağılık duygusu olacaktır. Bu suretle iki medeniyet mensuplarını birbirinden ayıran manevî, psikolojik setler de böylece sarsılıp zamanla yavaş yavaş çökecektir. Artık bundan sonra oluşacak kültür değişimlerinde bir hedef, bir plân, bir sistem ve belli ölçüler aramak beyhudedir; bunlar tamamıyla gelişigüzel ve

³¹¹ Aydemir, 1990: 56.

tesadüflere bağlı olarak meydana gelecektir.³¹² Kültür değişimleri bakımından bir başlangıç olan Lâle Devrinde bütün bu belirtiler birer birer görünmezse de sonraki devirlerde büyük bir açıklıkla gözlenmektedir. Lâle Devrinin hususiyeti ise, Osmanlı İmparatorluğunun içinde bulunduğu müşkül durumdan, acı gerçekten bir nevi kaçıışı ifade etmektedir.

Lâle Devrini takip eden II. Selim (1566-1574) ve II. Mahmud (1808-1839) zamanları, batılılaşma tarihinde önemli bir devrin başlangıcıdır. Bu iki devirde, teşebbüs edilen yenilikler arasında sistem, plân ve muayyen bir hedef ve amaca yönelme bakımından önemli bir fark yoktur. II. Mahmud devri daha önceki devirlerde teşebbüs edilip devamı sağlanamayan değişimlerin bazı ilavelerle bir tekrarı olarak gözükmektedir. Ancak bu devre hususiliğini veren, onu, bundan önceki devirlerden biraz olsun ayırt edip kendisinden sonra gelenlerin bir nevi başlangıcı kabul ettiren mühim denilebilecek birçok noktalar da vardır.³¹³ Bu devir muhtevassından ziyade değişimlerin tarzı, tâbi oldukları şartlar ve vaziyet bakımından bilhassa mahiyeti itibariyle bundan önceki devirlerde meydana gelen yeniliklerden ayrılmakta, Batılılaşmada yeni bir çığırın başlangıcını teşkil etmektedir. Zira bu devir, serbest değişimler çağının sona erdiğini, mecburî veya güdümlü değişimlerin başladığını ve artık böylece devam edip gideceğini göstermektedir.³¹⁴

Batılılaşma tarihinde yine ilk defa olmak üzere Avrupa, bu devirde kılık ve kıyafette, yaşayış tarzında, sosyal müesseselerde taklit edilmekte, bu noktalar üzerinde ısrarla durulmaktadır. Avrupalıya yaşayış tarzında ve şekil itibariyle benzeme ihtiyacı halinde, çok kuvvetli bir şekilde hissedilen bu eğilim, artık Batı Medeniyetinin üstünlüğünü tasdik etmekten, ona teslim olmaktan başka çare kalmadığını ifade etmektedir.

³¹² Aydemir, 1990: 57.

³¹³ II. Mahmut'un saltanat dönemi (1808-1839), Türkiye'nin gerçek anlamda batı atmosferiyle tanıştığı dönem olarak kabul edilebilir. Ayrıca bu dönemde sadrazam ve çalışma arkadaşlarına "nazır" adı verilmiş, başbakanlık ve bakanlıklar, memuriyet kademeleri, kıdem esasları gibi konularda reformlar yapılmıştır. Ayrıca sınırlı bir kıyafet devrimiyle memurlara; redingotlar (Arkası yırtmaçlı, etekleri uzun, çift sıra düğmeli, resmî erkek ceketi) pelerinler, pantolonlar ve potinler giydirilmiştir. Hatta Osmanlı erkeğinin sembolü sakallar bile kısaltılmıştır. Onlardan da değişik memur tabakalarına yayılmıştır.

³¹⁴ Aydemir, 1990: 58.

1. Tanzimat Öncesi Dönem

Osmanlı yenileşme hareketlerinin yarattığı tartışma ortamında, Batılı ve Batılı olmayan kurumlar arasındaki ikilik, bir yanda Batılı kurumlar ile Osmanlı Devleti'nin geleneksel kurumlarının bir arada ve uyum içinde tutulmaya yönelik "*bağdaştırma*" görüşlerle aşılmaya çalışılırken, diğer yanda ise Osmanlı Devleti'nin geleneksel kurumlarının tümüyle geliştirilmesini savunan düşünceler etkili olmuştur.³¹⁵ Batılı kurumlarla Batılı olmayanlar arasındaki kabul tartışmasının, yavaş yavaş Batı'nın üstünlüğünü kabul etmeye dönüştüğü görülmektedir. Fakat bu dönemde Batının üstünlüğünün "*ilim ve teknoloji*" alanlarında olduğu, Batı ilim ve fenninin alınmasıyla devletin güçlendirileceği fikri daha çok etkili olmuştur.

Osmanlı'nın Batılılaşma adımlarında, Avrupa, özellikle Fransa'daki gelişmeler takip edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca modern Avrupa tarzı eğitim kurumlarının açılmasına ayrı bir önem verilmiştir.³¹⁶ Gerçi Osmanlı Devleti Üçüncü Selim öncesinde de Batı uygarlığıyla birçok alanda ve özellikle kültürel yapıda hiçbir zaman ilişkisini kesmemiştir. Bu ilişki biçimi yükselme döneminde, Osmanlıların kendi uygarlığını Batılarınkinden üstün sayma ve dolayısıyla Batı'dan haberdar olmakla yetinme şeklinde anlaşılmıştır. Tanzimat dönemine bu türden düşünceler ve gelişmelerle birlikte girilmiştir.³¹⁷

Üçüncü Selim dönemi (1789-1807), bu düşüncelerin ve mecburi değişmelerin yaşandığı bir geçiş dönemi olarak değerlendirilebilir. Bu devirde gerçekleşen olayların iki tür değişimin de özelliklerini taşıdığı görülmektedir. Ordu hariç hiçbir alanda halkın yaşayış tarzı, örf ve adetleri, kılık kıyafeti ile ilgili bir değiştirme hareketine girilmemiştir. Yeniçerilerin yanı sıra Nizam-ı Cedit adıyla küçük bir ordu, tasarlanan yeni askeri teşkilatın çekirdeği olarak kurulmuştur. Bu tepeden inme gibi görülen yeniliğe, karşı tepki gecikmemiştir. Yeniçeriler Üçüncü Selimi tahttan indirmiş ve yaşamının geri kalan kısa bölümünü, genç yeğeni, Sultan İkinci Mahmud'la (1808-1839) Osmanlı Devletinin nasıl yönetileceği konusunda ona tecrübelerini anlatarak

³¹⁵ Tarık Zafer Tunaya (1996): *Türkiye'nin Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul: Arba Yayınları, s.51-54

³¹⁶ Cevad Eren, "Tanzimat", İA, C.XI, s.744,745.

³¹⁷ Özer, 2005: 15.

geçirmiştir.³¹⁸ Üçüncü Selim, yapmış olduğu ıslahat ve planları ile kendinden sonraki değişime ortam hazırlamıştır.

Üçüncü Selim döneminde başlatılan askeri reformların ardından, ikinci Mahmud döneminde Osmanlı bürokrasisinin biçimsel yapısı tamamen değişmiştir. İkinci Mahmud, Osmanlı Hanedanının tek varisi olarak tahta oturmuş ve iktidarının ilk on beş yılında önemli bir değişim yapmamıştır. Ancak köklü değişikliklere ne kadar ciddi bir ihtiyaç olduğunu fark eden ve isteyen devlet ve düşünce adamları vardır. İkinci Mahmud köklü değişimler için ilk olarak tüm yeniliklerin önünde engel olarak görünen Yeniçeri Ocağını 1826'da tarih sahnesinden kaldırarak başlamıştır. Onların yerine, Avrupa yöntemlerine göre yetiştirilen bir ordu kurulmuştur.

Yaptığı diğer önemli değişiklikler arasında, padişahların idam ve af yetkilerini sınırlandıran ve müsadereyi kaldıran uygulamaları önemlidir. İkinci Mahmud'un saltanat dönemi, Türkiye'nin gerçek anlamda ilk kez Batı atmosferiyle tanıştığı dönem olarak kabul edilebilir.³¹⁹

İkinci Mahmud devri mecburi kültür değişmelerinin başlangıcı olarak görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde, çok hızlı bir "*Batılılaşma*" hareketi ile askeri gücün, siyasi güce boyun eğmesi bu dönemde gerçekleşmeye başlamıştır. Kültürel Batılılaşmanın ilk olarak görüldüğü ve en önemli etkilerini gösterdiği bölge, Galata'dan başlayıp, bugünkü Galatasaray'da sona eren, Pera olmuştur. Pera bölgesi yabancı tesirinden en çok etkilenen ve Batı'dan gelen tüm yeniliklerin ilk olarak kabul edilip yaşandığı bölge olmayı hep sürdürmüştür.³²⁰

Tanzimat dönemine kadar Osmanlı Devleti'nde eğitim öğretim ve bunlara bağlı olan kültür düzeyinin çok yüksek olduğunu söylemek mümkün değildir. Genellikle devlet sadece kendi yönetim ve askerlik işlerinde kullanacağı kişilerin eğitimi üzerinde çaba sarf ediyordu. Buna rağmen, İkinci Mahmud döneminde yapılan yenilikler ve açılan kurumlar oldukça fazladır. Bu dönemde Saray (Enderun) ve medrese eğitiminin yetersiz kalması üzerine birçok yeni okul açılmasına gereksinim duyulur, bu dönemde

³¹⁸ Yılmaz Özakpınar (2003): *Kültür Değişmeleri ve Batılılaşma Meselesi*, Ankara: Ötüken Yayınları, s.82.

³¹⁹ Tuncer Baykara (1995): *Osmanlı Reformunun İlk Zamanları, Yeniçeri Ocağının Kaldırılması ve İlk Tatbikatı*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi, s.1-11

³²⁰ Özer, 2005: 17.

açılan okulların bir kısmı Üçüncü Selim zamanında açılan, ancak sonradan sekteye uğrayan okullardı. Bu okulların önemli olanları ise; Rüştîye³²¹ Mekteb-i Harbiye (Harp Okulu), Mekteb-i Tıbbiye-i Harbiye (Askeri Tıp Okulu), Muzıka-i Hümayun'un kuruluşu gibi okullar Batı tarz ağırlıklı eğitim yapmak üzere açılmıştır. Tıbbiye gibi okullarda eğitim dili ağırlıklı olarak Fransızca yapılmıştır.³²²

Batılılaşma hareketlerinde özellikle topluma benimsetilmesinde çok etkili olan basın, ikinci Mahmud zamanında düşünce yaşamında görülen kıpırdanmalarla birlikte görülmeye başlamıştır. Osmanlı ülkesinde ilk yerli gazeteyi, Kahire'de, Mehmet Ali Paşa 1829 yılında çıkarmıştı, bu gazeteyi örnek alan padişah, 1831'de *Takvim-i Vakay'* nin çıkmasını sağladı. Aynı gazete dönemin moda dili Fransızca olarak da basılmıştır. Sonra 1840'ta *Ceride-i Havadis* ve ardından diğer yayın organları takip etmiştir.³²³

İkinci Mahmud döneminde (1808-1839) Batı'nın üstünlüğünün kabul edilmesinin yanı sıra, Avrupalı yaşam tarzını İstanbul'da yaşatmaya çalışan Avrupa cemaatleri ve azınlıkların kurduğu lokanta, kahve ve otel gibi birçok sosyal mekânın etkisinden söz etmek gerekir. İşte İkinci Mahmud döneminde, Batı medeniyetinin özünü, mahiyetini anlamadan bir sürü yüzeysel taklitlerin yanında, Batılılaşma yolunda yararlı olacak tedbirlerin de alındığını belirtmek yerinde olacaktır. Gelecek devrin yenilik taraftarlarını yetiştirecek kurumların oluşturulması ve Tanzimat'a zemin hazırlanması bu dönemde gerçekleşmeye başlamıştır.³²⁴

2. Tanzimat Sonrası Dönem

Osmanlı Devletinin 1839'da Tanzimat Fermanı ile geleneksel yapısında köklü değişiklikler yapacağını ilan etmesiyle başlayan bu yeni dönemde, yalnız devlet değil toplumsal yaşam da değişime uğramıştır. Devlet kurumları, hukuk düzeni, eğitim sistemi bir takım yeniliklerle zihniyet değişikliğine uğradığı gibi aynı zamanda Avrupa devletleriyle gittikçe artan ekonomik ve siyasal ilişkiler de ülkedeki Batılılaşmanın hızlanmasını sağlamıştır.

³²¹ Ortaokul derecesinde olan eğitim kurumu

³²² Eren, Tanzimat, 743-745.

³²³ Ercüment Kuran (1995): *II. Mahmut ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Gerçekleştirdikleri Reformların Karşılıklı Tesirleri*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi, s.107-111

³²⁴ Özer, 2005: 19.

Bütün bu gelişmeler neticesinde, Tanzimat döneminde, sosyal, siyasi ve idari konularda istenilen hedeflere ulaşılamamıştır. Fakat bu devirde dil ve edebiyatta, eğitimde, ticaret ve sanayide, yaşam koşullarında bir takım önemli adımlar atılmıştır. İstenilen hedeflere ulaşılamama bir kısım aydınlara göre, eskiyi yıkmadan, onun yanı sıra oluşturulmaya çalışılan yeni kurumların başarılı olamayacağı kanaatini oluşturmuştur. Daha doğrusu, o devirde yapılanların, daha sonra Cumhuriyet devrinde de yapılması mümkün olan inkılâplarla mukayese edildiğinden başarısız kabul edilmiştir.³²⁵ Doğaldır ki, son derece ufak ve yetersiz bir kadro ile başlanılan bu işlerde hep başarılı sonuçlar almak mümkün değildir. Eğer bu başarısızlığın esas sebebi aranacak olursa yalnızca Tanzimat dönemi yöneticileri değil önceki yüzyıllardaki aksaklıklara da bağlamak yerinde olacaktır.³²⁶

Tanzimat Fermanı, Osmanlı ordularının Mısır güçleri karşısında yenilmesi sonucunda ilan edildiği gibi Islahat Fermanı da Kırım Savaşı sonrasında, dış baskıların ve 1854 borçlanmasının etkisiyle 1856'da ilan edilmiştir. Bu ferman, Müslüman ve Hıristiyan uyruklar arasında süregelen vergi, askerlik, eğitim, devlet görevi, din ve mezhep eşitsizlikleri konularını çözmeyi amaçlayan bir düşüncenin yansıması olmuştur. Paris Antlaşması ile "*Avrupalılaştırmak*" isteyen ve Avrupa ile ittifak kuran Osmanlı yönetimi, Avrupa'nın da isteği üzerine Islahat Fermanını ilan etmiştir.³²⁷

Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla azınlıklara geniş hakların verildiği, Osmanlı'nın Avrupa devletlerinin her türlü saldırısına açık hale getirildiği düşüncesinde olan bir kesim de oluşmuştur. Fakat unutulmaması gereken bir husus, hiçbir Avrupa ülkesi tarafından korunmadıkları için, azınlıklardan daha çok fedakârlık yapmak zorunda kalan, Müslüman Osmanlılar olmuştur.

Günlük hayat ve anlayışlardaki yeni bir kültür ve uygarlığa göre gelişen değer yargıları ve giderek farklılaşan anlayış, halk ve dönemin aydınları tarafından gözlenmekteydi. Bu değerlendirmelerde Batı'dan yansıyan taklit ve sefahat gibi anlayışlar dönemin aydınları tarafından Osmanlı'daki ahlaki çözümlerin sebebi olarak

³²⁵ Özakpınar, 2003: 87,88.

³²⁶ Ahmet Mumcu (1985): "*Hukukçu Gözüyle Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*", Mustafa Reşit Paşa Dönemi Semineri Bildirileri, Ankara: s.40

³²⁷ Özer, 2005: 26.

görülmüştür. Dolayısıyla taklit, sefahat, eğlence ve yeni anlayışlar geleneksel yaşama biçimlerini tehlikeye sokmuştur.

Bu dönemde Osmanlı aydınının Batılılaşma faaliyetleri ve toplumun yeniden oluşturulması gayretleri, Tanzimat'la birlikte, kadın konusunu da gündeme getirmiştir. Özellikle kadınların eğitimi ve toplumdaki konumu, modernleşme için en önemli konuların başında gelmiştir. Bu nedenle bu dönemde açılmaya başlayan kız okullarıyla birlikte, kadınları ev içinde de eğitmeyi amaç edinen gazete, mecmua şeklinde çok sayıda süreli yayın çıkarılmıştır. Basın yoluyla, evinde oturan kadının Batı medeniyeti ve gelişmelerini takip edebilmesi hedeflenmiştir.

Meşrutiyetle başlayan yenileşme, sırf bir rejim değişikliği olarak kalmamış, sosyal yaşamın her alanında değişimler meydana getirmiştir. Bu değişimler beraberinde toplumsal düşüncede o vakte kadar pek rastlanılmayan bir fikir kaynaşmasına sebep olmuştur. Çeşitli fikir akımları ortaya çıkmış, bu durumun doğal sonucu olarak oluşan hürriyet ortamında baş gösteren ayrılıkçı hareketler çoğalmıştır.³²⁸

Meşrutiyet dönemi aydınları Batılılaşma konusunda farklı fikirleri öne sürmüşlerdir; gelişen fikirlere bakıldığında İslamî değerleri esas alan İslamcılar; Batılılaşma konusunda Avrupa'nın bilimini ve sanayisini alıp, yaşam tarzları, gelenekleri ve ahlak anlayışları kabul edilemez görüşünü savunmuşlardır. Türkçüler ise; Türk tarihi ve kültürü incelenerek bütün Türkler birleşmeli ve önemli bir güç haline gelecek siyasi birlik kurulması fikri veya ideali etrafında bütünleşmişlerdir. Türkçenin geliştirilmesi ve dış etkilerden kurtarılması da hedefler arasındadır. Üretimi artırmak, ekonomiyi canlandırmak kısaca güçlü bir devlet haline gelmek için Avrupa'nın bilim ve tekniğinin mutlaka alınması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Edebiyat ve düşünce hayatında, Arap, Fars ve Avrupa taklitçiliği bırakılarak, Türk örf ve düşüncesini yansıtan millî edebiyat oluşturulması da dile getirilmiştir. Batıcılar ise; Avrupa'ya ait hemen hemen her şeyin alınması yanında, laikleşme alanı gibi çeşitli alanlardaki adımlardan bahseder. Bunlar; şer'i mahkemelerin kaldırılıp Avrupa medeni kanununun kabul edilmesi, Latin harflerine geçiş, medreseler yerine daha modern Batı tarzı okulların kurulması gibi önerileri vardır. Bu düşüncelerde, İslamcılar ile Türkçüler

³²⁸ Özakpınar, 2003: 109,110.

yalnız Batı'nın bilim tekniğini alma noktasında hemfikir olmalarına karşın, Batıcılar ve özellikle Abdullah Cevdet gurubu kültürel saha dâhil her alanda bir Batılılaşmadan bahsetmişlerdir.³²⁹ Osmanlılık, İslam birliği, düşüncesi ve Türkçülük fikirleri, İkinci Meşrutiyet aydınlarında ortak bir amaç haline gelen Batılılaşma düşüncesiyle, dönemin aydınları arasındaki ortak hedef; Avrupa seviyesini yakalamak olmuştur.³³⁰

Bütün bu gelişmelerin yanında, Avrupa ile aramızdaki farkın bilim farkı olduğu Meşrutiyet devrinde iyice belirginleşmiştir. Ama bilime nasıl ulaşılacağı ve bir sosyal kurum olarak bilime toplumda nasıl bir işlerlik kazandırılacağı konusunda tam olarak bir fikir belirmemiştir. Bilimin gerçek anlamda modernleştirici ve ilerletici gücünden istifade edilemeyince; gündelik hayat, kıyafette değişim, Avrupa teknolojisinin transferi, Avrupa'daki sosyal ve idari teşkilatların Osmanlı yönetimine uyarlanması, çeşitli kanunlar gibi toplum hayatında hemen kendini gösterebilecek değişiklikler ön plana çıkmıştır. Batıcıların çabaları bir yönüyle sonuç vermiştir.³³¹

Sonuç olarak denilebilir ki, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında Türk toplumu Batı'nın etkisinde kalmıştır. Bu yüzden, gerek aydınların gerekse İstanbul halkının yaşayış biçimi ve dünya görüşünde büyük değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimin büyük kısmında Batı taklitçiliği egemen olmuştur. Nitekim Yeni Osmanlılar Avrupa'da görüp beğendikleri kuruluşların benzerlerini memlekete getirmekle ve meşrutiyet rejiminin uygulandığı takdirde devletin yıkılmaktan kurtulacağını sanmışlardır.

3. 1923'ten Günümüze Kadar Olan Dönem

Milleti var eden, onu ayakta tutan millî kültür açısından Türkiye'ye bakıldığında üç asra yakın bir zamandır değişik politikalar ve değişik zihniyetlerin Türk millî kültürüne tesir ettiği görülmektedir. Cihan Harbi ve İstiklâl Savaşından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti her şeyden önce millî bir devlettir. Osmanlı devleti tasfiye edilmiş, onun hâkimiyeti altındaki diğer milletler bağımsızlıklarını kazanmıştır. Bütün gelişmeler Türk milletinin aleyhine bir seyir takip etmiştir. Bunu fark eden ilim, fikir ve devlet adamları Osmanlı devletinin asli unsuru olan Türk milletini yok olmaktan

³²⁹ Sina Akşin (2000): *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye*, İstanbul: Cem Yayınevi, s.46

³³⁰ Özer, 2005: 27.

³³¹ Şerafettin Turan (1991): *Türk Devrim Tarihi I*, Ankara: Bilgi Yayınevi, s.20

kurtarmak için harekete geçmişlerdir. İstiklâl Savaşının zaferle neticelenmesi millî devletin doğmasına zemin hazırlamıştır.

Yeni Türkiye'de toplumun sosyal değişimi çok önemli bir konu olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunda yapılan yenileşme hareketleri batıyı olduğu gibi taklit etmekle kalmıştır. Bu nedenle alınan sonuçlar ortadadır. Atatürk, dünyada yapılmış olan inkılâp ve sosyal değişim hareketlerinin tümünü incelemiş ve Osmanlı aydınlarının düşünceleri ile kendi araştırma verilerini karşılaştırarak yepyeni sonuçlara varmıştır.

Atatürk, taklitçilikten kaçınmak, Türk toplumunu çağın gereklerine göre kalkındırabilmek ve düzenlemek için ilim ve tekniğin gerekli olduğuna inanmıştır. Atatürk, öncelikle milleti tespit etmekle işe başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğunun temel unsurunu teşkil eden Türk Milleti, Yeni Türkiye'yi meydana getirecek topluma verilecek en uygun isimdir.

Toplumsal meselelere çözüm bulmanın yine bilimsel metotları vardır. Bunların başında insan topluluklarındaki hastalığı görmek gelmektedir. Hastalığın ne olduğu tespit edildikten sonra tedavi yolu aranabilirdi. Atatürk bu konuda:

*"Milleti millet yapan, kalkındıran ve ilerleten güçler vardır: Bunlar, fikir kuvvetleri ve sosyal kuvvetlerdir. Bir milletin felâkete maruz kalması demek, o milletin hasta, mariz olması demektir... Bu sebeple kurtuluş, toplum içindeki marazi teşrih ve tedavi etmekle elde edilir. Marazın tedavisi ilmi ve fenni bir tarzda olursa şifa verici olur"*³³²

Türk toplumunu ameliyat masasına yatıran Atatürk, şu teşhisi koymuştur:

*"Memleketimiz haraptır, milletimiz fakirdir, maarifimiz geridir, ekonomimiz zayıftır. Memleketimizi imar ve milletimizi aydınlatmak ve yüceltmek yegâne kesin amacımızdır. Bu sebeple barış ve sükûn içinde ciddi bir çalışmayla uygarlaşma ihtiyacındayız. Bağımsızlık politikamız bu ihtiyaçları sağlama yolunda olacaktır."*³³³

Cumhuriyetin ilk yıllarını gözden geçirenler, bu devri inceleyenler, Atatürk'ün vermek istediği millî ruhu göreceklerdir. Türk olmak ve Türküm diyebilmek o devirde gerçekten mutluluktur. Atatürk 10. Yıl Nutkunu "*Ne mutlu Türküm diyene!*" cümlesi ile

³³² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1959): C. 2, s.43.

³³³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1959): C. 2, s.43.

bitirmiştir. Köylüsünden memuruna, öğrencisinden öğretmenine, işçisinden tüccarına kadar herkese millî kültür aşılarmıştır. Bu dönemde Atatürk, Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu'nu kurarak Türk millî kültürünün iki ana unsuru olan Türk dili ve tarihini ilmi olarak inceletmeye başlamıştır.

Millî kültür barajının eksikliğinden dolayı mukavemet imkânından mahrum kalan Türkiye'nin, böylece yabancı fikir cereyanlarının mücadele sahası haline gelmesi ve bu fikirleri temsil eden milletlerin iktisadî ve siyasî nüfuz rekabetlerine sahne olması tüyler ürpertici bir durumdur.³³⁴ Üstelik millet fertlerini birbirinden ayırmak ve onları karşı karşıya koymak yoluyla Türk topluluğunda açmaya muvaffak olduğu yaralar daha korkunç, daha hazin ibret vericidir.

Buna rağmen, son yıllarda Türk millî kültürüne sahip çıkma gayretleri toplum içerisinde gittikçe yaygınlaşmaktadır. Günden güne aydın çevrelerde, gençlerde millî kültürün unsurları olan millî dil duygusuna, millî ahlâka, dine, örfе, millî sanata ve diğer kültür unsurlarına daha çok değer verilmektedir.

³³⁴ Murtaza Aydemir (1990): *Millî Kültürümüzün Meseleleri*, İstanbul: Türkiye Millî Kültür Vakfı, s.68

F. SANAT VE EDEBİYATTA YOZLAŞMA

1. Sanat Üzerinde Yozlaşma

Külürün “*Toplumda geçerli olan ve gelenek haline gelmiş olan dil, duygu, düşünce, inanç, sanat ve yaşam etkinliklerinin tümü*”³³⁵ şeklinde tanımlanmasından da anlaşılacağı gibi sanat, kültürü oluşturan ana öğelerden biridir. Toplumla sanat arasında yakın bir ilişki vardır. Hatta toplumlar millî niteliklerini sanat aracılığıyla da yansıtırlar.

Toplumlarda kültür yaşamının gelişmesini sağlayan ya da onu engelleyen koşullar, daha çok sanat alanında etkili olmaktadır. Bu koşullar şöyle sınıflandırılabilir: Toplumda geçerli olan değer yargıları: Din, hoşgörü, müstehcenlik anlayışı, yönetimden kaynaklanan etkenler: yasal düzenlemeler, sansür, yönetsel buyruklar, bilgi ve kültür düzeyi, sanat eğitimi, maddi olanaklar gibi etkenler sayılabilir.

Her şeyden önce, üretkenlik demek olan sanat, özgür bir ortam istemektedir. Bu yüzden sanat, ancak özgürlüğün bulunduğu, sanatçının özgürce düşünüp eserini oluşturabildiği yerlerde, toplumlarda gelişebilmiştir. Çünkü hoşgörü de özgürlüklerin olduğu yerde vardır. Öte yandan sanata ve sanatçıya değer verilmeyen bir toplumda sanatın gelişmesini beklemek de boşunadır. Şairin hayalci, ressamın boyacı, müzisyenin çalgıcı, şarkıcının sahne sanatçısının oyuncu diye dışlandığı, aşağılanmak istendiği toplumlarda ve dönemlerde sanatla uğraşanların sayısı kuşkusuz azalacaktır. Olanların verdikleri ürünlerin de toplumda etkisi olmayacaktır. Eski bir deyimle, “*Marifet, iltifata tabidir*” yani sanatçı ne kadar çok ilgi ve değer görürse, becerilerini, sanatını da o oranda daha iyi gösterir.

Sürekli gelişen ve değişen bir olgu olarak kültürün dinamiklik süreci ait olduğu toplumun gelişimiyle doğru orantılıdır. Bu süreç toplumun geleneksel yapısına göre bazen uzun zaman almakta, bazen de süratle kendini göstermektedir. Kültürel değişimin ait olduğu topluma yansımaları ve yaşam tarzına etkisi de bu sürece paralel olarak gelişmektedir. Örneğin, teknolojik yönden süratli bir gelişim gösteren toplumlardaki

³³⁵ Şerafettin Turan (1990): *Türk Kültür Tarihi*, İstanbul: Bilgi Yayınevi. s.233

kültürel değişim süratle gelişirken, geleneksel toplumlardaki değişim daha yavaş gerçekleşir. Ancak, bu değişim hiçbir zaman durmaz.³³⁶

a. Sanat ve Eğlence Anlayışında Değişim

Çağımıza türlü adlar takılmaktadır: Atom çağı, uzay çağı, elektronik çağı, bilgisayar çağı vb. Teknik ve bilim açısından belki doğrudur; ne var ki toplumbilim açısından bakıldığında, bizce çağımıza verilecek en uygun, en yerinde ad "*Eğlence ve Eğlendiriciler Çağı*"dır. Şüphesiz ki eğlendirici en büyüktür. Eğlendiricinin kendisi de bunun iyice bilincindedir. Kendilerini ne denli alçak gönüllü göstermeye çalışsalar da, özellikle ünlülerinin, "*Şu küçük dağları değil büyüklerini de ben yarattım*"³³⁷ dercesine bir tavır içinde oldukları görülmektedir.

Her milletin ayrı bir dili olduğu gibi ayrı, kendine özgü eğlenceleri, mûsikisi de vardır. Millî mûsiki, millet için, kendine özgü bir sesler düzeninden oluşan, bir iletişim aracı, çok önemli bir ikinci dil; millî oyun ve eğlenceleri de toplumun fertlerinde o millete özgü, ayırt edici şahsiyet-kişilik özelliklerini oluşturan bir araç olarak nitelendirilmektedir.³³⁸ Millet varlığını koruyup sürdürmesi bakımından mûsiki de dil kadar önemli sayılmaktadır.

Mûsiki de, anadili gibi, bir iletişim aracıdır. Öğrenilir, kullanılır, dinlenirken, o musikiyi üreten toplumun, milletin musikisi, ses düzeni ile birlikte bir takım değer yargıları, duygular, düşünceler de dinleyene iletilir ve dinleyen bunlarla *mayalanır, kültürlenir*. Kişinin bir yabancı dili anlaması için nasıl ayrıca bir öğrenim görmesi gerekli ise, içinde yetiştiği yabancı ortamların, toplumların, kültürlerin musiki, eğlence v.b. anlamak, onlardan zevk duyması için ayrıca elverişli ortam ve durumlarda onlarla mayalanması, onlara alıştırılması, bir tür öğrenim-eğitimden geçmesi gerekir. Musiki ürünlerinin önemli bir oranı dil ile birlikte; ondan ayrılmaz onunla et ve tırnak gibi birleşip kaynaşmıştır.³³⁹

³³⁶ Gürbüz Aktaş (2004): "*Kültürel Değişimin Geleneksel Halk Danslarına Etkisi*", Halk Kültüründe Değişim Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 17-18-19 Aralık, Yayına Haz. Işıl Altun, İstanbul: Motif Vakfı Yayınları, s.27

³³⁷ Sabri Akdeniz (1997): *Kültür Sömürgeciliği*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, s.90

³³⁸ Akdeniz, 1997: 94,95.

³³⁹ Akdeniz, 1997: 95,96.

Televizyon hızla yaygınlaşarak yurdumuzun en uzak köşelerindeki evlerin içine kadar girince, bu alanda en etkin, en yıkıcı, en yabancılaştırıcı araçlardan biri olma niteliğini kazanmıştır. Bunda yabancı *çizgi filmlerinin* payı çok büyüktür. Bugün birçok ana baba çocuğuna bakmak, onu yetiştirmek külfetinden kurtulmak için ve daha başka nedenlerle televizyonu yardımcı bir araç olarak kullanmaktadır. Çocuğunu oyalansın, kendini rahat bıraksın diye, Televizyona teslim edip bırakmaktadır.³⁴⁰

Televizyon yayınları, millî kültüre yönelik, aileye ve topluma önem veren yayınlar yaparak kültürel değerlerimizi korumak yerine, hep yabancı, bundan ötürü de yabancılaştırıcı, yayınlar yapmaktadır. Sabri Akdeniz, Günümüzdeki sanat eğlence anlayışının boyutlarını şöyle açıklamaktadır:

“İnsanoğlu giderek artan boş zamanlarını nasıl geçirebileceğini, boş zamandan nasıl kurtulacağını bilememekten şaşkındır. İşte bütün bu yalnız, yitmiş, mutsuz ve şaşkın insan yığınları tapacak yeni putlara, yeni Tanrılara muhtaçtır. Eğlencenin ve eğlendiricinin insafına kalmış gibidir. Top yuvarlağının ardından koşarak birkaç saat eğlendiren olmasa; ertesi gün gazetede oyunların, yani, daha açıkçası, oyuncuların hikâyelerini okuyarak epeyce bir zaman öldürme; öte yandan adı şarkıcılıktan sanatçılığa, assolistliğe yüceltilmiş eğlendiricileri dinleyerek, yerinde veya TV’de seyrederek, radyoda dinleyerek kendini oyalamasa onbinler, yüz binler, milyonlar o boş zamanı ne yapar, nasıl geçirir, elinden nasıl kurtulur?”³⁴¹

Geçirilecek boş zamanı, harcayacak artık parası bulunanların sayısının artmasıyla eğlence de hızla tabana doğru inmiş ve yayılmıştır. Toplumun her kesiminden yurttaşlar boş zamanlarının büyük bir kısmını, hatta boş olmayan zamanlarından da çalarak, eğlenceye ayırmaya başlamıştır. Kültür ürünleri, bilim, yöntem bilgisi ile kültürün sanat kesimi, her türlü eğlence, eğlence ürünleri ile başta İngilizce olmak üzere, bazı diller ticaret aracına dönüştürülmüştür. Bir yandan iş saatleri kısalıp boş zaman ile birlikte toplumlarda bolluk, refah düzeyi yükselirken kitle iletişim araçlarının gelişmesi, özellikle, radyo, TV ile ülkelerarası televizyonun yayılmasıyla uluslararası ulaşımın kolaylaşması eğlenceye yeni boyutlar, eğlendiriciye yeni, akıllara durgunluk veren imkânlar kazandırmıştır. Eğlencenin girmedığı yer kalmamıştır. Okul aile birlikleri veli

³⁴⁰ Akdeniz, 1997: 96.

³⁴¹ Akdeniz, 1997: 85.

toplantıları, yılsonu diploma törenleri, yemekli eş, dost, meslektaş v.b. toplantıları, çoğunlukla musikisiz, şarkı türkü, eğlencesiz düşünülmez, yapılmaz olmuştur. Radyolar, TV'ler oyun eğlence programlarıyla dolup taşmaya başlamıştır. Bu gelişmeler sonucu, daha 18. yüzyıl sonlarında sömürgeli seçkinleri mayalamak kültürlemek, beyinlerini yıkamak ve sömürgeliliğe yatkınlaştırmak amacıyla kullanılan sömürgeci dili yanında sömürgeci eğlence kültürü ürünleri, musiki, şarkı, türkü, pop özellikle yeni kuşakların yetişmesinde, geçmiştekiyle kıyaslanamayacak ölçülerde, büyük bir önem kazanmıştır. Eğlendiricilik daha şimdiden büyük boyutlara ulaşmış, şarkıları, şarkıcıları, çalgıcıları, filmleri, videokasetleri, görüntülü yayınları, bantları, disketleri ve diğer unsurlarıyla ile akıl almaz kazançlar sağlamakta; her yıl milyarlarca, trilyonlarca döviz yemekte; bunları sömürgelinin yoksul kesesinden sömürgecinin varlıklı, dolu kesesine aktarmakta hemen hemen hiç karşılıksız, karşılığında sadece hava, daha çok tutkunluk, bağımlılık bırakan bir sanayi, bir iktisat ve ticaret malı işlevini yapmaktadır. Sömürge konumundaki ülkeler bu ürünlerin rakipsiz pazarlama alanları durumundadır.³⁴²

Sömürgeci toplumlarca üretilen ekin, kültür bu tür etkinliklerle durmadan değiştirilmektedir. Ekinin bu kesiminde akla gelmez yeni tür ve biçimlerde eğlenceler uydurulup üretiliyor; ardı arkası kesilmeyen bu yeni ürünlerin, yarışmalar, ödüller, şöenler (festivaller) vb. ile reklam ve propagandası yapılarak kültür-eğlence çarşı-pazarına sürülüyor. Ve sıfıra yakın maliyetle, üretilen bu meta, bizimki gibi sömürge durumunda olan ülkelere de ihraç edilerek şaşılacak ölçülerde büyük kâr, kazançlar sağlanıyor. Ne var ki karşılıksız, daha doğrusu, uyuşturucu gibi alışkanlık, tutkunluk, aşağılık duygusu aşıl原因 bu sömürü çarkı hiç durmuyor. Bütün bu yarışmalar, ödüllü değerler hep kısa ömürlüdür, geçicidir. Büyük sürümünü yapıp kazancını getirir getirmez, kısa sürede, hepsi de bir yana bırakılacak, ölecektir. Ardından yeni yeni yarışmalar ödüllerle yenileri pazara sürüldükçe eskileri bir yana atılıp bırakıldığından, günün gerisinde kalarak değerden düştüğünden, sömürgeli, mayalandırılmış olduğu kültürün eğlencesinin bu yeni uyuşturucularını satın almak, edinmek zorunda kalacak; yeniden alın teri paraları sökülecek; sonra gene, onları satın alır almaz daha yenileri pazarlanacak... Böylece çark durmadan dönecektir.³⁴³

³⁴² Akdeniz, 1997: 87.

³⁴³ Akdeniz, 1997: 89.

Bugün yurdumuzda oyuncuya-eğlendiriciye gösterilen ilgi, rağbet, *tapmaya varan sevgi* ile Cumhurbaşkanına, Başbakanına, bir bilim adamına gösterilen ilgiyi, sevgi ya da karşıtını; birinin kesesine akıtılan akıl almaz para ile ötekilerine ödenen yıllık mütevazı ücreti karşılaştırıldığında aradaki çarpıcı farkı kolayca görülmektedir. Cumhurbaşkanının *bir yılda* aldığını bir üst düzey eğlendiricisi birkaç günde, hatta sırasında, *bir günde* alabilmektedir.³⁴⁴

*"Sevgi Seli Tarkan ve Burak Kut'un başını çektiği yeni kuşak sanatçılar, kolejde okuyanların da, gecekonduda yaşayan gençlerin de ortak tutkusu. Çılgılık çılgınlığa şarkılara eşlik eden gençler, ilâhlarına dokunabilmek için adeta kendilerini parçalıyor. Kimi aşkını ilan ediyor, kimi hayranlığını. Hele dokunabilmek, ne büyük hazdır."*³⁴⁵

Toplumda değişimin yaşandığı katmanların başında toplumun iki önemli unsuru olan sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapısı gelmektedir. Kültürel değişimin toplum üzerindeki etkisi öncelikle bu iki kavramdan başlayıp daha sonra da bunların derinliklerine iner. Böylece, toplumsal değişim sürecinde her katmanın toplum üzerinde farklı yansımaları ve farklı sonuçları görülür, işte bu katmanlardan önemli biri halkın yaşam tarzını yansıttığı geleneksel halk danslarıdır. Halk danslarındaki değişim toplumun kültürel yapısındaki değişime paralel olarak, bu dansların sahip olduğu organik özelliklerde meydana gelerek, danslarda yozlaşmaya neden olmaktadır. Bu nedenle de, halkın, geleneğini, inancını, törenini, eğlencesini ve davranışını (tavrını) yansıttığı halk danslarının organik yapısı, amacı ve işlevleri asıl önemini ve özelliğini kaybeder; böylece de, bu katmanda yabancılaşma, buna bağlı olarak da yeni arayışlar başlamaktadır.³⁴⁶

b. Halk Danslarında Değişmeler

Dansın kültür içindeki önemi açısından eskiden günümüze en belirgin değişme, halk danslarının kültürel ve geleneksel olayların önemini vurgulamaktaki işlevselliğini yitirmiş ve sahip olduğu bu özelliklerin yerini eğlence işlevine bırakmış olmasıdır.

Kültürlerin gelişmesine paralel olarak, ortaya çıkan dansların yapıma nedenleri kültür içindeki işlevlerine göre incelenmektedir. Bu işlevler batıl inançlı, toplumlar ile

³⁴⁴ Akdeniz, 1997: 91.

³⁴⁵ Milliyet Gazetesi, 5 Ağustos 1994 Cuma

³⁴⁶ Aktaş, 2004: 27, 28.

teknolojik olarak gelişmiş çağdaş toplumlar arasında farklılıklar gösterse de özünde aynıdır. Bu işlevler dansın yapılma nedenlerine göre: Dinsel, Evlenme, Ölüm, Doğum, Ergenlik çağına giriş, Eğlence, Savaş hazırlığı ve kutlaması, Avlanma, Mevsimleri ve günleri belirleme törenleri (hasat mevsimi, bayram, dini özel günler, güncel olaylar v.b.) gibi sıralanabilir.³⁴⁷

Halk kültürünün önemli halkalarından birisini teşkil eden halk oyunları bünyesinde barındırdığı maddi, manevi kültür öğeleri ile zengin bir yapı sergilemektedir. Görselliği, hareketliliği, müzik ve giysiyle bütünleşen zenginliği dolayısıyla halk oyunları ilköğretim okullarından üniversitelere, sivil toplum kuruluşlarından belediyelere kadar birçok kurum ve kuruluşun faaliyet alanına girmiştir.³⁴⁸

Giderek yaygınlaşan ve artan hedef kitlesi ile milyonların ilgi alanına giren halk oyunları giysi, müzik, oyun ve sahne uygulamaları ile bir sektör olma durumuna gelmiştir. Türk halk oyunlarının geniş kitlelerin ilgi alanında olması ve giderek yaygınlaşması sevindiricidir. Ancak; kaynağın iyi araştırılıp değerlendirilmeden;

- Eğiticinin kısıtlı bilgileriyle gerçekleşen, eksik veya yanlış eğitim ve sunum çalışmaları,
- Yurt dışında görülenle yetinilen ve değişik ülkelerden ithal edilen sahne uygulamaları,
- Ticari kaygı amaçlı çalışmalar ve iletişim teknolojisindeki hızlı gelişmelerle etkileşimin artması, halk oyunlarının özünden uzaklaşmasını ve kötü örneklerin gün geçtikçe çoğalarak yaygınlaşmasını beraberinde getirmiştir.³⁴⁹

Bu gelişmelerle paralel yaşanan değişim yapay ve kısa süreli, geçici görüntü zenginliği kazandırır da, Türk halk oyunlarının özündeki bazı değerleri kaybetme, yok olma tehlikesini hızlandırmaktadır. Giderek artan yozlaşma ve yok olmalar, teknolojik gelişmelere paralel, küçülen dünyamızda hızlı yaygınlaşma ile daha da artmaktadır.

³⁴⁷ Gürbüz Aktaş (1999): *Temel Dans Eğitimi*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, s.6-15

³⁴⁸ Cesim Çelebi (2005): *“Halk Oyunlarında Yaşanan Yozlaşmanın Oyun, Oyuncu ve Seyirciye Etkisi”*, Halk Kültüründe Değişim Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 17-18-19 Aralık, Yayına Haz. Işıl Altun, İstanbul: Motif Vakfı yayınları, s.95

³⁴⁹ Çelebi, 2005: 95,96.

Türk halk oyunlarında yozlaşmayı tek başına değişik ülkelerdeki uygulamalardan etkilenmeye bağlamak da mümkün değildir. Yozlaşma ve değişim sürecinin hızlanmasında,

- Halk oyunları çalıştırıcılarının, kendi kültürlerini yeteri kadar tanımamaları,
- Araştırmaları bilimsel verilerle sağlıklı yapamamaları, oyun yörelerini tanımamaları,
- Oyunların rastgele ortamlarda özünden uzak şekillerle sergilenmesi gibi faktörler etkili olmaktadır.³⁵⁰

Halk oyunları sevincin, coşkunun, elem ile hüznün kısaca anlatılmak istenen duygunun müzik eşliğinde hareketlerle yansımaları, oyuncunun hareketlerinde tavır ve tarz olarak dillenerek renk bulmasıdır. Oyun, müzik ve giysi bütünlüğü içinde kimlik bulan halk oyunları maalesef, zaman içerisinde sadece yarışma ve gösteri amaçlı olarak hazırlanan toplulukların sunumları ile halk kimliğinden uzaklaşmaya kaynak kişilerin dahi anlayamadığı, özünü bulamadığı ritmik, sayısal hareketler dizisine ve ruhsuz sunumlara dönüşmeye başlamıştır. Halk oyunlarında sunumu güzelleştiren ve doyumsuz kılan yöresel tavır ve oyunculara özgü tarzlarıdır. Bu yapı halk oyunlarının yoğun seyirci ve oyuncu ilgisi yanında artan bir sayı ile yaygınlaşarak günümüze taşınmasını sağlayan en önemli faktördür.³⁵¹ 2008 yılında TRT’de yayınlanan “*Altın Adımlar*” adlı Türk Halk Oyunları Yarışması, Türkiye’nin bu alandaki kültürel zenginliğini göstermesi bakımından dikkat çekmektedir.

Halk oyunlarında yaşanan bu yozlaşma ve değişimin getirdiği yok olmanın önlenmesi için halk oyunu çalıştırıcılarına büyük görevler düşmektedir. Çalıştırıcıların araştırmaya yönelmeleri ve çalıştırdıkları yöreleri çok iyi analiz etmeleri, öğrenmeleri ve sahneye doğru taşınmaları gerekmektedir.

c. Türk Halk Müziğinde Değişim

Müzikte konu edilen unsurların niceliğindeki ya da niteliğindeki veya insan tarafından algılanışındaki herhangi bir değişim, müzikte kullanılmakta olan imgelere yenilerinin eklenmesine ve de yeni imgeler oluşmasına yol açmaktadır. Müziğin sözünü

³⁵⁰ Çelebi, 2005: 96.

³⁵¹ Çelebi, 2005: 96,97.

ettiğimiz edilgen özelliği, müziğin toplumla ilgili değişmelerin tetikleyicisi ya da nedeni olamayacağı anlamına gelmemektedir. Edilgen özelliği sayesinde birey ve toplumu tahlil ederken faydalanılabilecek bir araç olan müziği, toplum kültüründe gelişme sağlayabilme amacıyla kullanabilmek de mümkün görünmektedir.³⁵²

Günümüzde müzikte karşılaştığımız bazı oluşumlar, toplumun önemli bir bölümü tarafından benimsedikleri gerekçesi ile kültürümüzdeki olumlu değişimler, yani "*gelişmeler*" olarak nitelendirilmektedir. Birçok platformda, halk müziği parçaları olabildiğince az mesai harcanarak, ucuz armonik yapılarla desteklenmeye çalışılmakta ve abartılı, uygunsuz ritmik kalıplar eşliğinde sunulmaktadır. Bu üretim şekli, ürünlerini hangi türe dâhil edeceğimiz konusunda bile anlaşmazlıklara düştüğümüz yeni bir tür olma niteliğine ulaşamayan tarzları doğurmaktadır. Müzikte özgürlüğü ve yeniyi arama gibi endişelerle ortaya çıkmış olan bu tarzlar, bugüne kadar kendilerine ait yeni üretim teknikleri ve araçları geliştirememiş, dünyadaki popüler müziklerin teknikleriyle Türk halk müziği ezgilerinin motiflerini işlemiş ve nadiren bu motiflerin benzerlerini üretmiştir. Geleneksel müzik mirasının izlerini geniş kitlelere ulaştırma yolu ile işlevsel olarak kendi platformlarında belli bir ölçüde başarı elde etmiş olan bu tarzlar, birçok kesim tarafından abartılarak yüksek sanatsal akımlar gibi değerlendirilmiştir.³⁵³

Günümüzde sanatsal değeri olmayan bu müziği benimsemiş bir kuşak yetişmiştir. Toplumumuzun bu bireyleri, sosyalleşme şartları doğrultusunda bazı kültürel ihtiyaçlara sahiptir. Bu kitle, dinlemeye alıştığı müziği, kent hayatının kafe ve bar gibi eğlence mekânlarında da aramaya başlamıştır. Yine aynı sosyalleşme sürecinin parçası olan bar ve kafe sahipleri, toplumun ihtiyaçlarına verilecek cevapların ekonomik getirilerini de göz önünde tutarak, bu ihtiyaçlara cevap verecek mekânları düzenlemeye girişmekte gecikmemiştir. "*Türkü kafe*" ve "*türkü bar*" adıyla anılan bu mekânlar, köyden kente göç etmiş ve kültürel ihtiyaçlarını tanımakta olduğu kent hayatında yer edinebilmek için yeniden şekillendirmek zorunda kalmış bireylerin de tercihi haline gelmiştir.³⁵⁴

³⁵² Sıtkı Bahadır Tutu (2005): "*Türkü Barlar, Türkü Kafeler ve Türk Halk Müziğinde Değişim*", Halk Kültüründe Değişim Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 17-18-19 Aralık, Yayına Haz. Işıl Altun, İstanbul: Motif Vakfı Yayınları, s.522

³⁵³ Tutu, 2005: 522,523.

³⁵⁴ Tutu, 2005: 523.

Türkiye'de başta genç kesim olmak üzere geniş kitleleri etkisi altına alan arabesk ve pop kültürünün temelleri 1950'lere ve hatta daha eskilere dayanmakla birlikte Türk halk müziğine doğrudan etkileri 1970'li yıllardan sonra kendini bariz olarak hissettirmiştir.

Bu etkileri şöyle özetleyebiliriz:

- Pop ve arabesk kültür bir sosyal yaşam biçimi olarak Türk halk müziği, kaynağını olumsuz etkilemiş hatta kurutmuştur denebilir.
- Halk müziğinin otantik yapısı ve icra biçimi arabesk ve pop üçgeninde gezinen televole kültürüne sahip bazı yıldızlar elinde bozulmuş ve yozlaşmıştır.
- Başlangıçta, tutunabilmek için halk müziğinden faydalanmaya çalışan bazı pop ve arabeskçiler elinde halk sazlarımız otantik ve akustik kimliklerini yitirerek elektro aletler biçimine dönüşmüştür.
- Türküleri otantik kaynağından çok arabesk ve bilhassa pop tarzında dinleyerek yetişen gençlerimiz Türk müziğinin asırlar boyu oluşmuş zengin ve orijinal ses hazinesine yabancı hale gelmiştir. Hatta gençlerimiz bununla da kalmayıp *"tereciye tere satmaya"* başlamışlardır.
- Piyasa ortamında bilimsel temellere dayanmayıp sadece özentiyile yapılan bilgisiz, sorumsuz ve denetimsiz çok sesli uygulamalar sayesinde halk müziğinin tadı ve dokusu zedelenmiştir.
- Bir kısım medyanın da desteğiyle hızla yayılan kirlilik karşısında toplumun müzik anlayışındaki, duyuş düşünüş ve zevkleri bozulmuştur.³⁵⁵

Kökleri çok derinlere uzanan Türk halk müziği toplumun sosyal ekonomik ve kültürel değişimlerinden nasibini alarak sürekli kabuk değiştirmekte, böylece kendini yenileyerek dinamizmini korumaktadır. Ancak bu değişim yaklaşık son 40 yıldan beri çok hızlı ve biraz da sancılı olmuştur.

2. Edebiyat'ta Yozlaşma

Anadolu'da yetişen Türk şair ve yazarlarının bir bölümü, Arap ve Fars kültürünün etkilerini taşıyan yapıtlar üretmişlerdir. Arapça ve Farsçayı eserlerinde

³⁵⁵ Sabri Yener (2005): *"Toplumsal Değişim ve Türk Halk Müziği"*, Halk Kültüründe Değişim Uluslararası Sempozyumu Bildirileri", 17-18-19 Aralık, Yayına Haz. Işıl Altun, İstanbul: Motif Vakfı Yayınları, s.571

yoğun bir şekilde kullanarak, daha önce işlenmiş konuları yeniden ele almışlardır. Ancak taklitçi olmamakla birlikte, kendilerinden birçok şey katıp eserlere yeni biçim ve duygu zenginliği vermişlerdir. Özellikle Osmanlı döneminde gelişen ve her üç dilden sözcüklerin kullanıldığı bu yapıtlar özgün hale gelerek ve yeni bir edebiyat türünü oluşturmuştur. Aydın çevreler ve yönetici sınıf arasında yayılan bu edebiyat, uzun süre etkisini korumuştur. Ancak 18.yüzyıldan başlamak üzere, Batı etkisinin artmasıyla giderek bozulmaya uğramıştır. Ancak gerçek bozulma, son elli yılda yozlaşmaya dönüşerek yaşanmış ve bin yıl kendisini yaşatmış olan her iki edebiyat türü de, büyük bir hızla ortadan kalkma noktasına gelmiştir.³⁵⁶

Tanzimatın ilanı ile edebiyatta yeni bir dönem başlamıştır. 19. yüzyılın ortalarında Türk edebiyatındaki bu yeni dönemde dilin yeni bir kullanılış tarzı, yani yeni bir üslûp görülmektedir. Bunun arkasında da hayata ve olaylara yeni bir bakış, yeni bir duyuş ve yeni bir yaşayış tarzı vardır. Aslında bu yeni yaşayış tarzı 18. yüzyılda görülmeye başlamaktadır. Yeni dönemin bir değişik yönü de kendi içine kapalı Osmanlı toplumunun Batıya açılmasıdır. Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Paris elçiliği, orda gördüğü hayat tarzı, yazdığı *Sefaretnâme*, daha sonra oğlu Said Mehmed Efendi ile İbrahim Müteferrika'nın ilk Türk matbaasını açmaları Batıya açılışın ilk habercileridir. Basılı kitap okuyucu sayısının artışı da rol oynadığı gibi, basılan eserlerin daha geniş bir kesime yayılabilmesi için, kitaplarda kullanılan dilin de bu geniş kesimin kullandığı dil olmasını gerektirir. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren milleti düşünen, memlekette ıslahat yapmak isteyen yeni bir padişah tipinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunda yenilgilerin, isyanların ve Batıdan gelen tesirlerin rolü vardır.³⁵⁷ Batılı tarzda eğitim veren okulların, örnek olarak Harbiye, Mühendishane ve Tıbbiye'nin açılışı batının bilim ve tekniğini bilen yeni kuşakların yetişmesinde etken olmuştur; Avrupa'ya giden elçiler, eğitim için gönderilen öğrenciler de yeni fikirler getirmişlerdir. Reşit Paşa İngiltere'de elçilik yapmış, Şinasi Fransa'da öğrenim görmüştür.

1839'da Tanzimat Fermanı ilân edildiği sırada her alanda yenilik isteyen yeni bir aydın kesim vardır. Türk edebiyatını da yeni fikirler, yeni hayal ve duygularla doldurmaya başlayan bu istektir. Yeni fikirleri yaymak, eski hayatı değiştirmek amacını

³⁵⁶ Metin Aydoğan (2006): *Türk Uygarlığı*, İzmir: Umay Yayınları s.123

³⁵⁷ Müjgân Cunbur-İsmail Parlatur (1990): *“Edebiyat”*, Millî Kültür Unsurlarımız Üzerine Genel Görüşler, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s.203

güden yazarlar, şairler Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, daha sonra Abdülhak Hâmit, Recaizade Mahmud Ekrem, Sami Paşazade Sezai yenileşen Türk edebiyatı adı da verilen Tanzimat edebiyatının önde gelen isimleridir. Batılı anlamda roman, tiyatro ve makale Türk edebiyatında bu dönemde ilk örneklerini vermiştir.

1908 Meşrutiyetinden sonra oluşan fikir hareketlerinin edebiyata yansması ile yeni değer yargılarının yarattığı sanatçılar ve eserler edebiyat dünyasını renklendirmeye ve zenginleştirmeye başlamıştır. Bu dönemde üç önemli fikir hareketi söz konusudur. Millî edebiyat akımının öncüsü ve yaratıcısı Türkçülük hareketi, İslamcılık hareketi, Batıcılık hareketidir. *Genç Kalemler* dergisinde "*Yeni Lisan*" hareketi olarak edebî çevreye yansıyan Türkçülük hareketini Ali Canip, Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp temsil ederken Mehmet Akif *Sebîlü'r-Reşad* ve *Sırat-ı Müstakim* adlı dergilerinde İslamcılık fikrini işleyerek bu fikirlerini *Safâhat* adlı seride toplamıştır. Batıcılık fikrini ise *Tanin* gazetesinde Hüseyin Cahit ve Tevfik Fikret sürdürmeye çalışmıştır.

Millî edebiyat akımının doğuşundaki etkenlerden biri Edebiyat-ı Cedidecilerin aşırı Batı hayranlığı ve taklitçiliğidir. Buna karşı millî kaynaklara dönmek, yabancı terkiplerden kurtulmuş bir Türkçe ile yazmak, hece veznini kullanmak, kendi hayatımızın duygu istek ve görüntülerini konu olarak işlemek davası bu akımın gelişmesinde rol oynamıştır.

Genç Kalemler dergisi etrafında kurulan topluluk Türk Ocaklarının yayın organı *Türk Yurdu*, özellikle *Yeni Mecmua* çevresinde davalarını sürdürmüşlerdir. Halkçılık fikriyle Türkçülük fikrini birleştiren Ziya Gökalp (öl.1924), Türk tarihinin derinliklerinden bazı efsane ve destanları bulup çıkarmış, onları yeni bir hava içinde işlemiştir. Aruzu kullanmakta devam eden Yahya Kemal (1884-1958) ise, Divan edebiyatının şekil hava ve üslûp özelliklerini yeni bir zevk ve itina ile nazma yeni iç ve dış değerler kazandırmıştır. Ömer Seyfettin (1884-1920), özellikle hikâyeciliğe dönemin türlü akımlarını aksettirmiştir.³⁵⁸ Romanda Halide Edip Adivar (1883-1964), Yakup Kadri Karaosmanoğlu (öl.1974), Reşat Nuri Güntekin (1892-1956), Aka Gündüz (1885-1958), Mahmut Yesarî (1895-1945), Peyami Safa (1899-1961), Sadri Ertem

³⁵⁸ Cunbur, Parlatır, 1990: 217.

(1898-943) tahlil romanı, his romanı, içtimaî roman, köy romanı, polisiye ve macera romanları yazmışlardır.

Bu dönem hikâye ve romanında da şiire paralel olarak yeni gelişme ve değişmelerin kaydedildiği görülmektedir. Özellikle sosyal içerikli ve gözlemci bir hikâye ve roman tarzı denenmiştir. Kemal Bilbaşar, Samim Kocagöz, Orhan Hançerlioğlu, Turhan Tan, Muhtar Körükçü, Orhan Kemal, Kemal Tahir, Fakir Baykurt, Necati Cumalı, Ahmet Hamdi Tanpınar gibi romancılar, roman sanatını oldukça ileri götürdüler. 1940'lı yıllarda revaç bulan köy ve köylü sorunlarının sık sık romana konu edilmesi "*Memleket edebiyatı*" tezinin bir sonucu gibi görünmüştür. Ancak bu edebiyat daha sonraki yıllara da "*sırf köy ve köylüyü anlatma gibi bir konu darlığı içinde kaldığı*" tenkidini de beraberinde getirmiştir. Hikâyede ise, Sait Faik Abasıyanık, Memduh Şevket Esenal, Haldun Taner bu türün bizde en güçlü kalemleri olarak edebiyatımızda yerlerini almışlardır. 1960 sonrasında ise şiirde "*İkinci Yen*" veya "*Anlamsızlar*" hareketi adıyla Oktay Rifat, İlhan Berk, Turgut Uyar, Edip Cansever, Ece Ayhan, Sezai Karakoç, Ülkü Tamer gibi şairlerin başlattığı şiir anlayışı fazla etkili olamamıştır. Ancak ideolojinin, siyasi maksatlı kuruluşların ve hareketlerin emrine giren edebiyat, son yıllarda bir duraklama dönemine girmiştir.³⁵⁹ Bununla birlikte Cumhuriyet sonrası Türk edebiyatı, hemen her türde verdiği eserlerle gerçek kimliğine kavuşmuştur.

Türk edebiyatı, İslâmiyet öncesi dönemde Çin, kısmen de Hint dinî edebiyatları etkisi altında kalmıştır. Çince, Sanskritçeden Türkçeye çevrilen eserlerden günümüze kalabilenler bu konunun en belirgin örnekleridir. Divan edebiyatı döneminde çok açık İran edebiyatı ve kısmen de Arap kültürünün etkisi dil nazım şekilleri, vezin ve diğer kavramlarda görülmektedir. Bu etkiyle edebî eserlerde eski Türk tipinden bir hayli farklı bir insan tipiyle karşılaşmaktadır. Modeli Arap ve Farstır. Halk edebiyatımız, 17. yüzyıla kadar bu etkiden az çok korunmuştur. 18. ve 19. yüzyılda halk edebiyatında da yabancı kökenli kelime ve terkiplerle bazı mazmunlara rastlanmaktadır.

Tanzimat'tan sonraki edebiyatta Batı'nın etkisi, Arap ve Fars etkisi kadar büyük olmuştur, ilk etki Şinasi yoluyla Fransız edebiyatından gelmiştir. Bu etkinin büyüklüğünde Fransızcadan yapılan çevirilerinde rolü vardır. Diğer edebiyatlardan

³⁵⁹ Cunbur, Parlatır, 1990: 219.

dilimize aktarılan eserler bile asıllarından değil, Fransızca çevirilerinden yapılmaktaydı.³⁶⁰

Türk Edebiyatına ideolojiler, Batı'dan yansımıştır. Hattâ "*İttihad-ı İslâm*" ve "*Osmanlılık*" ideolojileri bile batılı devletlerin Osmanlı idaresindeki yabancı kavimleri istiklâl, isyana tahrik, teşvik ve yardım etmelerine karşılık Osmanlı devletini koruma amacıyla ortaya çıkmışlar ve 1839-1923 yılları arasında Türk edebiyatına hâkim olmuşlardır. Memleketteki her kuşak tarafından farklı şekilde yorumlanarak gerçekleştirilmeye çalışılan ve geniş ölçüde edebiyatı da etkileyen demokrasi ve hürriyet fikrinin kaynağı da batıdır.³⁶¹

Millî edebiyatta yabancı etkiler belirli ölçüde kaldığı, taklide yer verilmediği, ancak bir karşılaştırma unsuru olarak kullanıldığı takdirde yararlı olabilmektedir. Bir yazar, bir şair için bir yabancı yazar veya edebî bir eser, bir ölçü olmalı, hiçbir zaman kopya edilmemelidir. Dış kültür etkileşiminde en tehlikeli nokta hiç şüphesiz yabancı edebî eserlerin yarattığı ortam ve yerli eserler üzerinde yapabileceği tahribattır. Bu tahribatın topluma yansması daha da korkutucu olabilmektedir. Yabancı edebî kültürler yakından tanınmalı, ancak edebiyattaki kültür emperyalizmine karşı da önlemler alınmalıdır. Millî edebiyatı yozlaştırmaları, okuyucu sayısını ve seviyesini düşürmeleri bakımından edebî değeri olmayan kitapların çevirisinde gösterilecek dikkat daha da arttırılmalıdır.

³⁶⁰ Cunbur, Parlatır, 1990: 220.

³⁶¹ Cunbur, Parlatır, 1990: 220.

G. DÜŞÜNCE VE AHLÂKDA YOZLAŞMA

Toplumları millet yapan ve insanlık âlemindeki yerlerini tayin eden özelliklerin başında kendilerine ait millî değerleri gelmektedir. Bu değerlerin zaman içinde gelişip serpilmesi, nesiller arasındaki birleştirici kültür bağlarının gücüne dayanır.

Aralarında dil, din ve ülkü beraberliği olan topluluklara millet adı verilir. Ülkü ve din beraberliğinin birlikte meydana getirdiği etki, aynı zamanda tarih, ahlâk, töre, gelenek ve sanat anlayışı beraberliğini de ifade eder. Çünkü ülkü beraberliği aynı ideallere bağlılık anlamına gelir. Aynı ideallere bağlı olan ve bu ideal gayeleri ortak ana hedef hâline getiren bir grubun üyeleri, bu hedeflere göre çizilmiş ahlâk, töre ve gelenekleri geliştirdikleri gibi, sanatlarına dahi buna göre şekillenen bir ifade gücü kazandırır. Bir millet dil, din ve ülkü beraberliği olan bir grup olarak tarif edildiğinde, bu tarifi, ahlâk, tarih, töre, gelenek ve sanat anlayışı beraberliğini de ifade ettiği ortadadır.³⁶² Böyle bir tarifi kısaca, belirli bir manevî kültür ile belirlenen bir grubu açıkladığı ortadadır.

O hâlde, kan beraberliğine karşın ortak gayeleri ve devamlı ortak idealleri olmayan ve birbirlerine karşı koyabilen grupları aynı milletin insanları saymak mümkün değildir. Fakat manevî kültürde beraberlik hâlinde olan insanları ve grupları, hiç çekinmeden aynı büyük grubun (yani aynı milletin) bilinçli öğeleri saymak mümkündür. Zira kültür, kişinin bağlı olduğu (millet denilen) büyük grubun benimsediği, din, ahlâk, tarih, töre, gelenek ve sanat anlayışı gibi manevî öğelerle, (hem bu manevi değerlere, hem de ihtiyaçlara göre şekillenen) maddî kimlikteki sosyal yapı taşlarının bütününden meydana gelmektedir.³⁶³

Bu özellikleri ile manevî değerler ve bunlarla ilgili yargılar, batıl inançlardan ayrılırlar. Çünkü bâtıl inanışlar, kişilerin, doğruluğuna ve haklılığına kişisel akıl yürütme ile inanamayacakları aslı olmayan yaygınlaşmış inançlardır. Bunlara bazı insanların inanması mümkün olsa da, bu inanç sadece başkalarına uyma yöneliminin yaygınlaşmasından doğan bir durumdur. Buna karşın, manevî değer oluşturan herhangi bir yargı (meselâ yardımseverlik ve bunun faydalılığı hakkındaki yaygın değer hükmü)

³⁶² Amiran Kurtkan Bilgiseven (2005): *Türk Milletinin Manevî Değerleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s.8

³⁶³ Bilgiseven, 2005: 9.

ortak bir şekilde kabul edilmiş olduğu gibi, insanın kişisel olarak da kıymet verebileceği bir değer hükmüdür.

Manevi değerler, bir milletin kültürünü başkalarının kültüründen ayırt ettiren ve ona kendi özelliğini veren kıymet hükümleri, inançlar ortak ülküler dil, tarih şuuru ve milli felsefe gibi bazı manevi unsurlardır. Bu unsurlar, en büyük grup olarak vasıflandırabileceğimiz, millî devlet sınırları içindeki cemiyetin dağılmasını önleyen, pekiştirici ve kaynaştırıcı elemanlardır. Şu halde, bu unsurlar milliyet duygusunu besleyen çok önemli manevi kültür unsurlarıdır. Nitekim millet denilen sosyal grubun tarifini meydana getiren üç şartta, manevi değerlerle ilgilidir. Çünkü aynı dine inanan, aynı dili konuşan, müşterek ülkelere bağlı olan insanların meydana getirdikleri gruba millet denilmektedir. Fakat millet bir kan grubu değil, daha ziyade, aynı kültürü paylaşan insanların meydana getirdiği bir bütündür. Nitekim kendi tarihinin şuurunda olmayan, milletin inançları ile alay eden, millî hayat felsefesi ve diğer hükümlerini hor gören bir kimse, damarlarında aynı kanı taşısa da o millete ait olamaz. Bu nedenle kültür değerleri, bir toplumu millet yapan birleştirici faktörlerdir.³⁶⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama ve gerileme devri sadece iktisadî imkânlarının kısırlaştığı bir devir değildir. Bu devir aynı zamanda manevî değerlerinin yanlış anlaşılma başlangıcından doğan kültürel gerileme ile de belirginleşmektedir. Bu devrin sadece ilimde geri kaldığı bir devir olduğunu söylemeye de imkân yoktur. Duraklama ve gerileme devri, aynı zamanda dinin de kalıbının özüne feda edildiği bir devirdir. Bundan ötürü, gerçek ilim adamlarının kabul ettiği İslâmî öz'ün, yani bütüncü görüşün (veya birlik akidesinin) Türk-İslâm dünyasının bazı kesimleri tarafından bir yana bırakılarak, ibadetin şekille ilgili özelliklerinin ön plâna alındığı göze çarpmaktadır.³⁶⁵ Bu durum, mezhep çatışmalarının ortaya çıkmasına sebep olmuş, dinin ve sosyal gelişmenin itici gücü olma özelliğinin kaybedilmesi ile birlikte ekonomik gerileme de başlamıştır.

Türk milletinin manevî değerlerinden biri de, insanları gerçek insan olmaya yönelten yaygın anlayıştır. Türk kültürünün bu niteliğine göre, gerçek insan olabilmenin yolu biyolojik bir yol olmayıp, sosyal ve psikolojik özelliktedir. İnsan, biyolojik

³⁶⁴ Metin İşçi (2000): *Kültür Sömürgeciliği ve Eğitim*, İstanbul: Der Yayınları, s.120

³⁶⁵ Bilgiseven, 2005: 57.

nitelikleri ile (yani elleri, ayakları, yüz biçimi ve bütün organlarının özellikleri ile) ancak mutasavvıfların anlatımı ile insan görünüşündeki hayvandır. Onun gerçek anlamda insan olabilmesi, toplum hayatının gerektirdiği şekilde, bencil tutum ve davranışları zaman içinde bırakmasına bağlıdır. Bu bırakışın tam anlamıyla gerçekleşmesi, yüksek oranda bir toplumsallaşma ile mümkün olur. Böylece kişi, bir toplum terbiyesiyle kendi psikolojik dünyasını saplantılardan arındırarak, kendisiyle ilgili en önemli kararları bile tarafsızca verebilen, gerçek anlamda insan haline gelir.³⁶⁶ Türk kültürünün bu manevî değeri, insanın birlik ilkesine göre terbiye olmasını gerektiren çok önemli bir değerdir ve insan ile içinde yaşadığı toplumu aynileştirir, yani insana, bütün toplumun dertlerini kendi derdi gibi görme ve gidermek için de çare arama olgunluğunu verir.

Gerçek anlamda insan olmaya yönelmeyi belirten manevî değerler Türk-İslâm kültürünün büyük temsilcileri tarafından da çok inandırıcı açıklamalarla yeni nesillere ulaştırılmıştır. Mevlana'ya³⁶⁷ göre gerçek insan olmaya yönelmeyen kişi, hayvan dahi değildir. Çünkü o hayvan düzeyinden de aşağı düşmek durumundadır. Mevlana³⁶⁸ kişisel çıkarlarına, toplumun bütünlüğünü bozacak derecede yenik düşen insanın, kendisine verilen akli kullanmadığı için, çok aşağı noktalara düşme kaderine uğrayacağını belirtir. Çünkü hayvanın akli yoktur ve tamamen maddi isteklerine tutsak olma yönünde bir hayata zorunlu olarak katlanmak durumundadır.³⁶⁹

O hâlde, insanın dış görünüşünden başka, gerçek kimliğini belli eden bir de iç dünyası vardır. Bu iç dünyanın güzelliği ve olgunluğu, insanı gerçek insan yapan tarafsızlık, hoşgörü ve kendisi kadar başkalarını da gözetme ahlâkıdır.

³⁶⁶ Bilgiseven, 2005: 63.

³⁶⁷ *Mevlânâ*, İslam dinini, şiir, sanat, raks, müzik yoluyla en ince yorumlayan kişidir. Bu yorum, İslam ve İslam dışı bütün insanlık tarafından benimsenmiş, esin kaynağı olmuştur. İngiliz doğubilimcisi *A.J. Arberry*, *Mevlânâ*'yı "*dünyanın en büyük ozanı*" olarak nitelerken, *Goethe* onun etkisinde kalmış, *Rembrandt* tablosunu yapmış, *Muhammed İkbal* felsefesini onun düşünceleri üstüne kurmuş, İngiliz doğubilimcisi *Nicholson* 30 yıl çalışarak *Mesnevi*'yi İngilizceye çevirmiş ve yapıtın Batı dünyasından tanınmasını sağlamıştır. *Mevlânâ* yüzyıllardır etkisini, canlılığını yitirmeyen bir büyük ozan ve düşünce adamı niteliğini korumaktadır. Kişi, inanç ve düşünce özgürlüğüne olağanüstü bir değer vermesi, bütün insanları (suçlu-suçsuz, mecusî-putperest, kara-sarı, efendi-köle) saygıya ve sevgiye çağırması onun en büyük özelliğidir. *Mevlânâ* tam bir *vahdet-i vücud* (varlık birliği) savunucusudur. Ona göre, her varlık Hak'kın bir ayrı tecellisidir ve yaratılmışlara uygulanan her eylem aslında Yaratan'a uygulanıyor demektir. Onun için, soyut bir Allah sevgisi yerine, somut bir sevgi, yani Hak'kı halkta ve halkı Hak'ta sevmek gerekir.

³⁶⁸ Detaylı bilgi için bkz. *Fihî Ma Fih Mevlana* (2007): Çeviren: Meliha Ülker Anbarcıoğlu, İstanbul: Ataç Yayınları

³⁶⁹ Bilgiseven, 2005: 65.

Terbiye; belli bir eğitimle yetişmek, görgü, hayvanları bazı davranışlara alıştırmak, cemiyetin istediği davranış özelliklerini kazanmak; yemeklerin suyunu koyulaştırma³⁷⁰ gibi, kullanıldığı yerlere göre farklı anlamlar kazanan kelimedir. Ziya Gökalp'a göre, bir kavmin vicdanında yaşayan kıymet hükümlerinin toplamına, o kavmin kültürü denirken, terbiye, bu kültürü o kavmin fertlerinde ruhi melekeler haline getirmektir. Kıymet hükümleri, her cemiyette başka şekilde uygulandığı için, millî değerleri ihtiva ettiği gibi, onların toplamı olan kültür de millidir. O halde kültürün çocukların ruhuna aşılmasından ibaret olan terbiyenin, millî olması gerekir. "*Vatan mukaddestir, baba muhteremdir, bu tablo güzeldir.*" denildiği zaman verilen hükümler kıymet hükümleridir. Burada hâkim olan ferdi şuur değil, sosyal vicdandır. Bunun için değer hükümleri, her toplumda farklıdır. Bir cemiyetin iyi, güzel, mukaddes tanıdığı şeyleri, diğer cemiyet fena ve çirkin görebilir.³⁷¹

Terbiye, kültürün belirmesi olduğu için, bir cemiyette modern terbiyenin bulunması, ancak o cemiyetin köklü bir kültüre sahip olmasıyla mümkündür. Her millet kendi şahsiyetini bulabilmek için, daha önceki tecrübe ve mücadelelerden ders alır ve o terbiye metodunu kabul eder. Bundan dolayı millî terbiye, hem medeniyet kervanının bütün halkalarını birbirine bağlayan klasik terbiyeyi almak, hem de bu çiraklıktan kurtularak, kervana yeni bir halka ve kişi katılmasını sağlayan kendi terbiyesini yaratmak demektir. Milleti yetiştiren klasik terbiye, ciddi ve sağlam bir ilim zihniyetine dayanmalıdır. Yoksa bu konuda çirak kalmaya mahkûm olan bir millet, başka milletlerin hayranı ve taklitçisi olarak kalır. Terbiye milletin köklerini harekete getirir, tarih şuurunu canlandırır ve kendi değerlerini meydana çıkarır. İnsanlığın geçirdiği tecrübelerle ait, bu derin bilgi sayesinde milletler kendilerine şekil vermek imkân ve şartını kazanırlar.³⁷²

Terbiyeye esas teşkil eden değer hükümlerinin temeli, idealler olduğu için, idealler değişince değer hükümlerinin de değişmesi tabiidir. O halde, cansız geleneklerden canlı müesseselerin doğmasını fertlerden değil, cemiyetlerden beklemek daha uygun görünmektedir. Örneğin; Osmanlının son zamanlarında meydana gelen sıkıntılıların, yeni bir ideal ve değerler sistemi doğurduğu görülmektedir. O halde biz

³⁷⁰ *Türkçe Sözlük* (1992): İstanbul: TDK Yayınları, s. 1456

³⁷¹ İşçi, 2000: 131.

³⁷² Hilmi Ziya Ülken (1996): *Millet ve Tarih Şuuru*, İstanbul: Dergah Yayınları, s.209-211.

çocuklarımıza ahlak dersi verdiğimiz zaman, falan yahut filan medeniyetlerin ahlaki geleneklerini değil, mesela Çanakkale Savaşı sırasında Türk milletinin gösterdiği fedakârlığı öğretmek gerekmektedir. İşte çocuklarımız, millî vicdanımızda yaşayan dini, ahlaki, hukuki, estetik gibi değer duyguları ile donatıldığı zaman, artık millî terbiye meyvelerini vermiş demektir. Ancak, bu suretle okul, millî buhranların terbiye edici rolünü ortaya koyan bir faktör olabilir. Şüphesiz, terbiyenin en önemli kaynağı buhranlardır. Nitekim bugün toplumumuzda görülen ideal duygular, millî buhranların neticesi olarak meydana çıkmıştır.³⁷³

Bunun için 18. yüzyılın başından beri, Batı medeniyetine sığınmak mecburiyetinde kalınmıştır. Bu mecburiyet, Türk halkı arasında yeni bir aydın sınıfın doğmasına sebep olmuştur. Fakat bu aydın sınıf, batı medeniyetinin tesiri altında şahsiyetini kaybetmiş ve aşırı hayranlığa müptela olmuştur. Bu aydınlar, millî kurtuluşun çaresini, kendi zihniyetlerinin bütün ülkeye yayılmasında görmektedirler.³⁷⁴

İnsan hayatında korku ve ümit yan yana bulunduğundan, yaşama arzusunu ayakta tutabilmek için, mutlaka kendine bir düzen vermeli, topluma faydalı olmanın yollarını aramalıdır. Bu, insanın kendini yenilemesi, yani terbiye etmesidir. Çünkü O, hem mermerdir, hem de heykeltıraş. O, gerçek şeklini alabilmek için büyük çekiç darbeleriyle kıvılcımlar çıkararak, kendi biçimine sokan bir ustadır. Batının terbiye sisteminde, faydalı olmak yerine, kuvvetli olmak prensibi hâkim olduğundan, bencilliği teşvik etmektedir. Bu sistemde kendine hizmet ettirmek en büyük fazilet, kendini sevmek ise hümanistliktir. Bundan dolayı ırk ayrımı ve kölelik, en acımasız şekilde kendilerinden olmayanlara Batı tarafından asırlar boyu uygulanmıştır.³⁷⁵ Bugün de Batı'nın bu zihniyeti değişmemiştir. Sadece metotları ve araçları değişmiştir. Yani Batı'nın terbiye düzeni, maddi mutluluğa göre planlanmış, yetiştirdiği insan tipi de acımasız ve maddeci zihniyete sahip şekle bürünmüştür.

³⁷³ Ziya Gökalp (1973): *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, Haz. Rıza Kardaş, İstanbul: M.E.B. Yayınları, s.48

³⁷⁴ İşçi, 2000: 132.

³⁷⁵ İşçi, 2000: 133,134.

SONUÇ

Milletler sahip oldukları özelliklerini, yüzyıllarca yaşattıkları ve geliştirdikleri kültürlerine borçludur. Bir ulusun kültürü, o ulusu ulus yapan temel değerlerin tümünü kapsar ve bölünmez bir bütündür. Bu bütünün herhangi bir noktasında oluşacak bir yozlaşmanın, inanılmaz bir hızla bütünün diğer noktalarına ve giderek tümüne bulaşması kaçınılmazdır. Tanzimat dönemi sonrasında, kültürel yozlaşma artarak devam etmiştir.

Tanzimat Fermanı, bir reform paketi idi ve Avrupalılara özellikle azınlıklar konusunda bir dizi güvenceler vermiştir. Tanzimat'ın Mustafa Reşit Paşa ve onu izleyen Ali ve Fuat Paşalar gibi uygulayıcıları ve devam ettiricileri, Batının askeri ve idari yapısını Osmanlı Devleti'ne getirmeye çalışırken, aynı zamanda Batının, gündelik yaşamı, hayat tarzı anlayışları etkin bir biçimde İstanbul'da görülmüştür. Ayrıca Avrupaî tarz yaşam standartları başta üst kesimler olmak üzere toplumda egemen olmaya başlamıştır.

Tanzimat döneminde dikkati çeken bir nokta, Türkçeden kurtarmaya çalışılan Arapça, Farsça sözcüklerin arasına Fransızca sözcüklerin girmeye başlamasıdır. Batı'yla ilişkilerin Fransa'yla başlaması, yapılan çevirilerin Fransız yazarlarından yapılması, gençlerin öğrenim için Fransa'ya gönderilmesi, doğal olarak Fransızca sözcüklerin dile girmeye başlamasına yol açmıştır. Özellikle "*Batılılaşma Tutkusunu*"nda, o yıllardaki söyleyişle "*alafrangalılılaşma*" çabasında olanlar, Fransızca kitap ve dergi okuyor görünme, konuşurken Fransızca sözcükler kullanma özentisine kapıldıkları gibi, kimi yazarlar da roman, öykü ve şiirlerinde bu sözcükleri kullanmaktan kaçınmamışlardır. Ancak, Fransızca kullanımı daha çok bir "*zıppeleşme*" olarak ele alınarak eleştirilmiş, dilin yalınlaştırılması denilince Farsça-Arapça sözcükler üzerinde durulmuştur.³⁷⁶

Türkiye'de artarak devam eden kültürel yozlaşma, Türk toplumunu manevi yoksulluğa götürmektedir. Yunus Emre 7 asır önce maddenin şekil verdiği, mananın hayata hâkim olmadığı bir dünyada yaşayan insanların ızdırabını; "*Bunca varlık var*

³⁷⁶ ÖnerToy, 2002: 363.

iken gitmez gönül darlığı” mısrası ile ifade etmiştir. Görülmektedir ki bütün lükse, konfora, medeniyetin nimetlerine rağmen insanlık gönül darlığı içersindedir.

Kitle iletişim araçlarının baş döndürücü bir hızla geliştiği dünyamızda, özü korumak şartıyla, değişim, çağdaş dünyayla rekabet etmenin vazgeçilmez şartı olmuştur. Ahmet Hamdi Tanpınar, *"değişerek gelişmek ve gelişerek devam etmek"* ten söz eder. Artık 20. asrın başında bazı aydınların söylediği gibi *"Batının bilim ve teknolojisini alalım ama kültüründen uzak duralım"* mantığı geçerliliğini yitirmiştir. Japonya örneğinde görüldüğü gibi kültürel olarak da Batının tesirine açılmak mümkün görülmektedir. Burada yapılması gereken, çok iyi seçmeci, ayıklamacı olmayı başarabilmektir.

Kültürel hayatın yozlaşmasına sebep olan kitle iletişim araçları, araç olarak son derecede faydalı ve masumdurlar. Onları iyiye ve güzele yönlendirirseniz iyi ve güzel sonuçlar alırsınız. Tersini yapıldığı zaman ise bugün ülkemizdeki durum ortaya çıkar. Son yıllarda ülkemizde yayın yapan gazete ve televizyonların çoğu, kültürel hayatın taşıyıcı, öğretici, düşündürücü unsurlarına yer vermeleri gerekirken kültürel yozlaşmanın en büyük sebeplerinden biri olabilmektedirler. Şiddet, müstehcenlik, karamsarlık aşılama, özentili yaratma, yanıltıcı reklamlarla tüketimi arttırma, yazılı kültürden uzaklaştırma, gibi sakıncaları olan yayımlar çoğunluktadır. Çizgi filmlere varıncaya kadar şiddet, yıkma, dökme, ortadan kaldırmanın ağırlıkta olduğu yapımlar gençlere saatlerce sunulmaktadır.

Türk milleti diliyle, diniyle, sanatıyla, tarihiyle, örf ve adetleriyle binlerce yıldır dünya tarihine damgasını vurarak ve 120 den fazla devlet kurarak varlığını devam ettiren nadir milletlerden birisidir. Bu millete yaşama azmini veren, her türlü zor şartlara rağmen ayakta durmasını sağlayan millî kültürüdür, yani dilidir, tarihidir, sanattır, dinidir, örf ve adetleridir. Acaba milletimizin bu kültür değerlerini gayet iyi bilen Atatürk'ün takip ettiği millî kültür politikası terk mi ediliyor? *"Ne mutlu Türküm diyene"* nin yerine herhalde *"Ne mutlu İngilizce öğrenene"* mi denilecek? Bir zamanlar

"*Vatandaş Türkçe konuş, Türkçe düşün, Türkçe yaz*"³⁷⁷ cümlesindeki Türkçenin yerini İngilizce mi alıyor.

ATATÜRK, Türk kimliği ve kültürünün en önemli unsuru olarak Türkçeyi görmüştür. "*Millî his ve dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili dillerin en zenginlerindedir; yeter ki bu dil şuurla işlensin. Ülkesinin yüksek istiklalini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.*"

İfadesiyle dilimizin önemini ve yabancı dillerden korunması gerektiğini ortaya koymuştur.

Sonuç olarak buraya kadar ifade etmeye çalıştığımız gibi, Türk millî kültürü, Tanzimat döneminden günümüze kadar geçen süre içerisinde yoğun bir kültürel yozlaşmaya maruz kalmıştır ve kalmaktadır. Millî kültürünü yok olmaya doğru götüren bu durum, günlük hayatta da etkisini göstermektedir. İnsanların büyük bir çoğunluğu bu durumla karşı karşıyadır. Ancak bir taraftan da bütün bu olumsuz durumlara rağmen, kültürel bakımdan olumlu gelişmeler görülmektedir. Kendi millî kültürünü koruyan, seven, benimseyen bir gençlik yetişmektedir. Türk millî kültürünün gelişerek güçlenmesini ve korunmasını sağlayacak bu gelişmelerin artarak devam etmesi şüphesiz her Türk gencinin ana hedeflerinden biri olmalıdır.

Geleneksel savaş, öldürmek sonra da fethedebilmek için kalbi hedef alır;

Buna karşın ekonomik savaş, zenginlikleri sömürmek ve

Ele geçirmek için mideden vurmayı tercih eder;

Kültürel savaş ise, öldürmeden felç etmek için başı hedef alır,

Kültürü ve insanları yavaş yavaş çürüterek, yok ederek fetheder ve

Zenginlikleri bu şekilde ele geçirmeyi amaçlar.

Henri Gabbard, *La Guerre Culturelle*.

³⁷⁷ Hakkı Dursun Yıldız (1990): *Dil-Kültür ve Yabancı Dille Eğitim-Öğretim*, "2. Millî Kültür Şûrası Bildirileri", I. Cilt, (5-8 Aralık 1989) Ankara: Kültür Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları, s.343

KAYNAKÇA

- Aydemir, M. (1990): *Millî Kültürümüzün Meseleleri*, İstanbul: Türkiye Millî Kültür Vakfı Yayınları.
21. Yüzyılım Eşiğinde Örf ve Âdetlerimiz (1997): Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayını.
- Akdeniz, S. (1997): *Kültür Sömürgeciliği*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Akpınar, T. (1999): *Türkler'in Din ve Hukuk Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akşin S. – Berktay H. (2005): *Türkiye Tarihi*, 5 Cilt, İstanbul: Cem Yayınları.
- Akşin, S. (2006): *Yakın Tarihimizi Sorgulamak*, Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Akurgal E. (1997) Anadolu Kültür Tarihi, Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Akyüz, Y. (2005): Türk Tarihi ve Kültürü, Ankara: Pegem A Yayınları.
- Arsal S. M. (1955): *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, İstanbul: Çeltüt Basımevi.
- Aşıkpaşaoğlu Tarihi (1970): İstanbul: M.E. B. Yayınları.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1959): C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Avcıoğlu, D. (1995): *Türklerin Tarihi*, İstanbul: Tekin Yayınları
- Aydın, S. (2005): “*Gelenek-Görenek, Örf-Âdet, Giyim-Kuşam*”, V. Türk Kültürü Kongresi (17-21 Aralık 2002), Cilt XV, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Aydın, S. (2005): “*Gelenek-Görenek, Örf-Âdet, Giyim-Kuşam*”, V. Türk Kültürü Kongresi” (17-21 Aralık 2002), Cilt XV, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Aydoğan, M. (2006): *Türk Uygarlığı*, İzmir: Umay Yayınları.
- Başgil, A. F. (2006): *Türkçe Meselesi*, İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Baykara, T. (1997): *Türk Kültürü Araştırmaları*, İzmir: Akademi Kitabevi.
- Baykara, T. (2001): *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Belge, M. (1982): “*Türkçe Sorunu –I*”, Yazko Edebiyat, Sayı:19
- Berkes, N. (2006): *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bilgiç, E. (1986): *Millî Kültür Dâvâmız*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

- Bilgiseven, A. K. (1980): *Sosyoloji*, İstanbul: M.E. B. Yayınları.
- Bilgiseven, A. K. (2005): *Türk Milletinin Manevî Değerleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Bilgiseven, A. K. (1987): *Sosyal Çözülme*, İstanbul: Filiz Kitabevi
- Boratav, Pertev N. – Dino, Abidin (1967): *Kültür Emperyalizmi*, Ankara: Ataç Kitabevi.
- Bozdoğan S- Kasaba R. (1998): *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, İstanbul: Tarih Vakfı, 3.Basım.
- Bozgeyik, B. (1995): *Dil Davâsı*, İstanbul: Bediy Yayınevi.
- Caferoğlu, A. (1984): *Türk Dili Tarihi*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Cahen, C. (1979): *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, İstanbul: e Yayınları, 3. Baskı.
- Candan, E. (2002): *Türklerin Kültür Kökenleri*, İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları.
- Cunbur, M. - Parlatır, İsmail (1990): “*Edebiyat*”, Millî Kültür Unsurlarımız Üzerine Genel Görüşler, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Çandarlıoğlu, G. (2002): *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayını.
- Çelebi, C. (2005): “*Halk Oyunlarında Yaşanan Yozlaşmanın Oyun, Oyuncu ve Seyirciye Etkisi*”, Halk Kültüründe Değişim Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 17-18-19 Aralık, Yayına Haz. Işıl Altun, İstanbul: Motif Vakfı yayınları.
- Çetinkaya, H. (1991) *Liberal Bilgi Üretim Tarzı ya da Kültürel Terörizm*, İzmir: Ayrım Yayınları.
- Çubukçu, İ. A. (1990): “*Kültürümüzde Din Unsuru*”, Millî Kültür Unsurlarımız Üzerine Genel Görüşler, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Demir, Ö – Acar, M. (2005) *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara: Adres Yayınları.
- Demirbağ, İ. (2005): “*Geleneksel Giyimde Değişim*”, Halk Kültüründe Değişim Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, (17-18-19 Aralık 2004) Yayına Haz. Işıl Altun, Kocaeli: Motif Vakfı Yayınları.
- Dinleyen, M. (2005): *Türk Kültürünün İki binyıllık Yolculuğu*, İzmir: İlya İzmir Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (2006): *Orta-Asya Türk Tarihi Üzerine Altı Çalışma*, İstanbul: İmge Kitabevi.

- Doğan, M. (2005): *Batılılaşma İhaneti*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Dönmezer, S. (1982): *Sosyoloji*, Ankara: Savaş Yayınları.
- Dündar, C. (2006): “*Eurovision Şarkı Yarışması*”, Neden? Programı, NTV, (26 Aralık Salı, 20.30).
- Eren H. (1990): “*Millî Kültür Unsuru Olarak Türk Dili*”, Millî Kültür Unsurlarımız Üzerine Genel Görüşler, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Erenoğlu, S. Ömer (2007): *Türkçenin Doğru Kullanımı*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Ergin M. (1970): *Orhun Abideleri*, İstanbul: M.E. B. Yayınları, 1. Baskı.
- Ergin, M. (1995): *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Erkal, M. (1991): *İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri*, İstanbul: Yenilik Basımevi.
- Erkal, M. (2005): *Küreselleşme, Etniklik, Çokkültürlülük*, İstanbul: Derin Yayınları.
- Erkan H., Erkan C. (1998): *Kültür Politikamızda Yeni Boyutlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı yayımları; Halk Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Eröz, M. (1983): *Millî Kültürümüz ve Meselelerimiz*, İstanbul: Doğuş Yayınları.
- Esin, E. (2001): *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Gabithanlı, K. (2006): “*Çin’de Orhun Yazıtları Üzerine İncelemeler*”, Orta Asya’dan Anadolu’ya Türk Sanatı ve Kültürü, Nejat Diyabekirli’ye Armağan, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Georgeon, F. (2006): *Osmanlı-Türk Modernleşmesi*, Çev. Ali Berktaş, İstanbul: Yapı Kredi yayımları.
- Gökalp, Z. (1991): *Türk Uygarlığı Tarihi*, Haz. Yusuf Çotukösen, İstanbul: İnkılâp Kitapevi.
- Gökalp, Z. (1995): *Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul: Toker Yayınları.
- Gökalp, Z. (1999): *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: M.E. B. Yayınları.
- Güngör E. (2003): *Türkiye’de Misyoner Faaliyetleri*, Hisar Kültür Yayınları.
- Güvenç, B. (1994): *İnsan ve Kültür*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Güvenç, Bozkurt (1996): *Türk Kimliği*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hepçilingirler, F. (2006): *Türkçe Off*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Hey’et, C. (1996): *Türklerin Tarih ve Kültürüne Bir Bakış*, Çev. Melek Müderriszade, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Huncan, Ö. S. (2007): *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- İnalcık, H. (2000): *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, İstanbul: Eren Yayınları.
- İnalcık, H. (2005): *Makaleler I*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İnan, A. (1998): *Medenî Bilgiler ve M. Kemal ATATÜRK'ÜN El Yazıları*, Ankara: TTK.
- İşçi, M. (2000): *Kültür Sömürgeciliği ve Eğitim*, İstanbul: Der yayınları.
- Kabaklı A. (2002): *Kültür Emperyalizmi*, İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, 3. Baskı.
- Kafalı, M. (1983): “*Emperyalizm ve Millî Kültür Üzerine Mülakat*”, Konevi Dergisi, Sayı: 9.
- Kafesoğlu İ. (1970): *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, İstanbul: M.E. B. Devlet Kitapları.
- Kafesoğlu İ. (1998) *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1957): *Türkler ve Medeniyet*, İstanbul: İstanbul Yayınları.
- Kaplan, M. (1977): *Türk Milletinin Kültürel Değerleri*, İstanbul: M.E. B. Yayınları.
- Kaplan, M. (2006): *Kültür ve Dil*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Karal, E. Z. (2001) “*Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu*”, Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe, T.T.K. Yayınları.
- Koca, S. (2000): *Türk Kültürünün Temelleri II*, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayını.
- Kongar, E. (1998): *21. Yüzyılda Türkiye*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kongar, E. (2005): *Kültür Üzerine*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Korkmaz, Z. (2002): “*Kitle İletişim Araçlarında Türkçe*”, Türkçenin Dünyü Bugünü Yarını, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Köprülü, F. (1963): *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Ankara: T.T.K. Yayınları, 2. Baskı.
- Köprülü, F. (2002): *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kültür İstatistikleri (2003) Başbakanlık Devlet İstatistikleri Enstitüsü.
- Kütükoğlu, M. S. (1998): *Tarih Araştırmalarında Usûl*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Lewis, B. (1998): *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: TTK Yayınları.

- Manisalı Erol (2001): *Yirmi Birinci Yüzyılda Küresel Kısaç: Küreselleşme, Ulus-devlet ve Türkiye*, İstanbul: Otopsi Yayınları.
- Manisalı E. (2002): *Türkiye ve Küreselleşme*, İstanbul: Derin Yayınevi
- Müftüoğlu, T., Sabuncu Y. (1993): *1945'ten Günümüze Türkiye ile Batı Dünyası Arasındaki Kültürel İlişkiler*, İstanbul: İmaj Yayınları.
- Nirun, N. – Özönder, M. Cihat (1990): *“Türk Sosyo-Kültür Yapısı içinde Âdetler, Örfler, Görenekler, Gelenekler”*, Millî Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Nirun, N. (1994): *Sistemantik Sosyolojik Yönünden Aile ve Kültür*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Onat, H. (2002): *“Türkiye’de Din Anlayışındaki Değişim Süreci”*, V. Türk Kültür Kongresi, Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünyü Bugünü Geleceği Din İnanç Laik düşünce, Cilt IV Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2005): *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ögel B. (2000) *Türk Kültür Tarihine Giriş*, 9 Cilt, Ankara: Kültür Bakanlığı, 4. Baskı
- Ögel B. (2003): *İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi*, Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre, Ankara: T.T.K. Yayınları.
- Ögel, B. (1993): *Türk Kültürünün Gelişme Çağları 1 - 2*, İstanbul: M.E. B. Yayınları.
- Ögel, B. (1993): *Türk Mitolojisi I*, Ankara: T.T.K. Yayınları.
- Öksüz, Y. Z. (1995): *“Türkçenin Sadeleşme Tarihi”*, Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Önder, A. T. (2007): *Türkiye’nin Etnik Yapısı*, Ankara: Fark Yayınları.
- Önertoy, O. (2002): *“Tarihsel Süreç İçinde Türkçenin Yabancı Diller etkisinde Kalışı”*, Türkçenin Dünyü, Bugünü, Yarını, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Örf ve Âdetlerimiz (Türk Töresi), (1997): Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Özarpınar, Y. (1998) *Kültür ve Medeniyet Üzerine Denemeler*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Özarpınar, Y. (2003) *Kültür Değişmeleri ve Batılılaşma Meselesi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Özarpınar, Y. (2005) *İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Özbaran, S. (2005): *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Özer, İ. (2005): *Avrupa Yolunda Batılılaşma ya da Batılılaşma İstanbul'da Sosyal Değişimler*, İstanbul: Truva Yayınları.
- Özkan, M. (2005): “*Yenileşme sürecinde Türk Dili*”, Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği, Cilt:1, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Özkan, N. (1997): *Türk Dünyası Nüfus Sosyal Yapı Dil Edebiyat*, Kayseri: Geçit Yayınları, 1. Baskı.
- Öztuna, Y. (1998): *Türk Tarihinden Yapraklar*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Özyetgin, A. M. (2005): *Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Refik, İ. (1998): *Kültürde Dirilmek*, İzmir: TÖV Yayınevi.
- Sayılı, A. (2001): “*Bilim ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*”, Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe, Ankara: TTK Yayınları.
- Sezen, Y. (1990): *Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Sinanoğlu, O. (2004): *Hedef Türkiye*, İstanbul: Otopsi Yayınları.
- Sinanoğlu, O. (2006): *Bye Bye Türkçe*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Şener, S. (1998): *Sosyoloji, Sosyal Bilimlere Alternatif Yaklaşım*, İstanbul: İnkılâb Yayınları.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1983): *Millî Kültür*, Ankara: Özel İhtisas Komisyonu Raporu.
- Taneri, A. (1993): *Türk Kavramının Gelişmesi*, Ankara: Ocak Yayınları.
- Taneri, A. (1997): *Türk Devlet Geleneği*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Tanilli, S. (2006): *Uygarlık Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Tarhanyan, N. (2003) “*Küreselleşme Sürecinde Dünya Ekonomisini ve Yönetimini Yeniden Düzenleyen Eyleyenler*”, Cilt: 1, Sayı: 4, İstanbul Üniversitesi Güncesi.
- Tekeli, S. (2001): “*Bilim Dillerinin Tarihsel Gelişimlerine Bir Bakış*”, Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe, Ankara: TTK Yayınları.
- Tezcan, M. (2000): *Türk Ailesi Antropolojisi*, Ankara: İmge Yayınları.
- Tezcan, S. (2001): “*En Eski Türk Dili ve Yazını*”, Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe, Ankara: TTK Yayınları.

- Todd, P., Bloch J. (2003) *Küresel İstihbarat*, Çeviren: Enver Gürsel, İstanbul: Truva Yayınları.
- Toner, S. (1990): “*Mimarlığın Türk Kültüründeki Yeri ve Koruma Olgusunun Önemi*”, Millî Kültür Unsurlarımız Üzerine Genel Görüşler, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Tosun, C. (2005): “*Dil Zenginliği, Yozlaşma ve Türkçe*”, Vol: 1, Journal of Language and Linguistic Studies.
- Tökin, F. H. (1953): *Büyük Uyanış*, Ankara: Mavi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1996): *Türkiye'nin Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul: Arba Yayınları.
- Turan, Ş. (1990): *Türk Kültür Tarihi*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Turhan, M. (2002): *Kültür Değişmeleri*, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Tutu, S. B. (2005): “*Türkü Barlar, Türkü Kafeler ve Türk Halk Müziğinde Değişim*”, Halk Kültüründe Değişim Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 17-18-19 Aralık, Yayına Haz. Işıl Altun, İstanbul: Motif Vakfı Yayınları.
- Mehmet Ö. (1976): *Türk Kültür ve Medeniyeti - Makaleler*, Cilt 1, Ankara: Atatürk Üniversitesi, Türk Kültür ve Medeniyeti Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Türkçe Sözlük (1992): İstanbul: TDK Yayınları.
- Tütengil, C. O. (1961): *Yola Bağlı İçtimai Değişmeler*, İstanbul: İF Yayınları.
- Ülkü, V. (2005): “*Cumhuriyetten Günümüze Türk Dilinin Dünü, Bugünü ve Geleceği*”, V. Türk Kültürü Kongresi, 17-22 Aralık 2002, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Yalçın, S., Özbek, S. (2005): *Mustafa Kafalı-Makaleler I*, Ankara: Berikan Yayınları.
- Yalçın, Ş. (1997): *Doğru Türkçe*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Yasa, İ. (1955): *Hasanoğlan Köyü*, Ankara: TODAİE Yayını.
- Yasa, İ. (1970): *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları*, Ankara: Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Yener, S. (2005): “*Toplumsal Değişim ve Türk Halk Müziği*”, Halk Kültüründe Değişim Uluslararası Sempozyumu Bildirileri”, 17-18-19 Aralık, Haz. Işıl Altun, İstanbul: Motif Vakfı Yayınları.
- Yıldız, H. D. (1990): “*Dil-Kültür ve Yabancı Dille Eğitim-Öğretim*”, 2. Millî Kültür Şûrası Bildirileri, I. Cilt, (5-8 Aralık 1989), Ankara: Kültür Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları.

Yücel, Y., Sevim A. (1990): Türkiye Tarihi, Cilt 1, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Baskı.

<http://kygm.kulturturizm.gov.tr>

<http://www.tdk.gov.tr>

<http://www.ttk.gov.tr>

<http://www.turkoloji.cu.edu.tr>

DİZİN

Adet	6, 7, 39, 105
Almanya.....	2, 10, 60
Altay	20, 23
Anadolu	27, 35, 55, 62, 72, 89, 105, 150
Anadolu Beylikleri	87
Arap	21, 42, 52, 53, 61, 64, 66, 68, 70, 72, 73, 82, 87, 91, 118, 129, 132
Arapça. 23, 25, 26, 27, 35, 42, 59, 64, 70, 71, 72, 73, 86, 87, 88, 90, 92, 93, 95, 103, 129	
Âyan	57
Batılılaşma	1, 9, 10, 58, 81, 92, 110, 112, 113, 114, 115, 117, 149, 152, 153
Bozkır Sanatı.....	59
Budizm.....	24, 35, 77, 86
Çekoslovakya.....	60
Dede Korkut.....	34, 51, 54, 66, 70, 144, 149
Divan-I Lûgat-İt Türk.....	26, 78
Düşünce ve Ahlâk	7, 134
Farabi.....	67
Farsça.....	23, 25, 26, 27, 67, 70, 71, 73, 87, 88, 89, 92, 93, 95
Fatih Sultan Mehmet	88
Fransızca	12, 23, 27, 90, 92, 98, 115, 133
Gazne.....	65
Gelenekler.....	6, 7, 39, 105
Genç Kalemler	87, 90, 92, 93, 131, 152
Giyim Kuşam	108
Göktürk.....	21, 24, 60, 70
Güzel Sanatlar.....	7, 60
Halk Dansları	108
Halk Müziği	67
Hıristiyan Misyonerler.....	102, 104
Hıristiyanlık	24, 51, 81, 103
Hiungnu	24
Hun	60, 88
İbn Sina.....	67

İslamiyet	25, 35, 38, 61, 100
Karahanlı.....	26, 63
Karakalpakistan.....	28
Karamanoğlu Mehmet Bey.....	26, 88, 94
Kaşgarlı Mahmud.....	70
Kâtip Çelebi.....	71
Keyhüsrev.....	25, 26
Keykubat.....	26
Kırım Türkleri.....	28
Kutadgu Bilig.....	70, 71, 77
Kültür.... 1, 2, 3, 6, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 19, 20, 21, 22, 28, 30, 31, 32, 36, 39, 41, 50, 52, 53, 60, 69, 79, 80, 81, 82, 84, 86, 87, 89, 90, 100, 102, 103, 105, 106, 108, 109, 110, 112, 114, 120, 121, 122, 123, 130, 134, 135, 141, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154	
Kültür Emperyalizmi.....	79, 80, 104
Kültürel Yozlaşma.....	3, 80
Lale Devri.....	110
Lâtin Alfabeti.....	20, 28
Lehçe.....	20
Macaristan.....	60, 66
Manas.....	70
Manevi Değerler.....	135
Meşrutiyet.....	83, 117, 118
Mısır.....	31, 60, 116
Millî Eğitim.....	28
Millî Kültür.....	3, 20, 39, 84, 141, 149, 151, 154
Mimarlık.....	7, 60
Moğolca.....	23
Musiki.....	122
Mümtaz Turhan.....	13, 14
Müzik.....	27, 60, 66, 67, 68, 108, 126, 127, 128, 129, 136, 143
Nizam-ı Cedit.....	113
Oğuz Kağan.....	70

Orhun Yazıtları	24, 34, 69, 149, 150
Osmanlı Devleti	7, 55, 57, 83, 89, 110, 111, 113, 114, 115, 118
Osmanlıca	23, 27, 71, 90
Örf	6, 7, 39, 105
Padişah.....	58
Plastik Sanatlar.....	7, 64
Rusya	2, 10, 50, 60
Sanat	7, 59, 121
Selçuklu Devleti.....	55, 87, 88
Selçuklular	7, 25, 36, 55, 56, 62, 63, 64, 72, 87, 88
Sened-i İttifak.....	58
Tanzimat 1, 3, 4, 7, 8, 38, 64, 73, 83, 86, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 110, 113, 115, 116, 117, 130, 132	
Televizyon	123
Terbiye.....	137
Toplumsal Yapı.....	6, 7, 45, 110
Türk Dil Kurumu.....	5, 19, 40, 59, 79, 87, 94, 120, 152
Türk Dili	6, 19
Türk Mimarlığı.....	60, 61, 62, 64
Türkiye21, 22, 28, 30, 38, 42, 46, 48, 56, 58, 72, 81, 83, 88, 90, 100, 101, 103, 106, 110, 112, 113, 114, 118, 119, 120, 129, 142, 143, 147, 148, 150, 151, 152, 153, 154	
Türkmen.....	25, 26, 55
Türkmenistan	28
Türkoloji	20
Uygur.....	21, 42, 53, 60, 66, 70, 86
Yozlaşma	1, 3, 7, 8, 10, 79, 85, 86, 95, 113, 116, 121, 126, 127, 129, 141, 153
Yunus Emre	25, 66, 88
Ziya Gökalp	13, 14, 15, 52, 92, 94, 100, 131, 137, 138